

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**ÖTEKİLEŞTİRME VE TAHAKKÜM
BAĞLAMINDA ORYANTALİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLŞEN BALLI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

GAZİANTEP, Ocak 2024

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Ötekileştirme ve Tahakküm Bağlamında Oryantalizm

Adı ve Soyadı: Gülşen BALLI

Tez Savunma Tarihi: 26/01/2024

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oy birliği ile bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Dr. Öğr. Üyesi Onur TÜRKÖLMEZ

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Yakup BULUT
Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Gülşen BALLI

Öğrenci Numarası: 200514111010

Tezin Savunma Tarihi: 26/01/2024

ÖZET

ÖTEKİLEŞTİRME VE TAHAKKÜM BAĞLAMINDA ORYANTALİZM

BALLI, Gülşen

Yüksek Lisans Tezi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Ocak 2024, 107 Sayfa

Bu çalışmanın konusu ötekileştirme ve tahakküm bağlamında oryantalizmdir. Oryantalizmin Doğu’yu bilme, anlama, yorumlama iddiasıyla ortaya çıkan bilimsel bir çaba olduğu ancak süreç içerisinde çalışmalarını ötekileştirme ve tahakküm ekseninde inşa ederek Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğinin pekişmesinde araçsal bir işleve dönüştüğü hususu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Doğu-Batı ayrımını keskin hatlarla belirleyen Antik Çağ, İslamiyet’in doğuşu, coğrafi keşifler, sömürgecilik faaliyetleri, modern dönem gibi tarihin kırılma noktaları esas alınarak oryantalizmin süreç içerisinde nasıl bir forma evrildiği üzerinde odaklanılmıştır. Esasında sürecin bütününe bakıldığında Batı’nın dünyayı kategorik bir ayrışma üzerinden yorumlama geleneği, Antik Yunan’dan itibaren başlar. Batı, kendisini merkezde konumlandırmakla yetinmez; kimliğini inşa ederken öteki kavramından istifade eder. Bu bakış açısı sonraki dönemlerde oryantalizmin temellerini oluşturur. Oryantalizmin doğuşuna dair farklı mülahazalar olsa da İslam’ın tarih sahnesine çıkmasıyla Hristiyanların ve Yahudilerin İslam’a dair reddiyeler yazma ihtiyacı duyması bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Oryantalistlerin Doğu’ya dair yaptığı çalışmalarda ötekileştirme diline başvurma, Batı’nın Doğu’yu tahakküm altına alma teşebbüslerine neden olur. Bu da Batı’nın kolonyalist faaliyetlerini kolaylaştırır. Batı, oryantalizm marifetiyle Doğu’ya bir kimlik dayatır. Oryantalistlerin Doğu-Batı diyalektiği üzerine inşa etmeye çalıştıkları tezler, 20. asırda medeniyetler çatışması şeklinde tezahür eder. Edward Said’in “Oryantalizm” eserinin yayımlanmasıyla oryantalizm ciddi eleştirilere muhatap olur. Bu çerçevede çalışmanın hipotezi, “Oryantalizm; Doğu’yu bilme, anlama, yorumlama iddiasıyla ortaya çıkan bilimsel bir çaba olsa da süreç içerisinde çalışmalarını ötekileştirme ve tahakküm ekseninde inşa ederek Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğinin pekişmesinde araçsal bir işlev görmüştür.” şeklindedir. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemi ile belgeye dayalı analiz uygulaması çerçevesinde sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Doğu ve Batı, ötekileştirme ve tahakküm.

ABSTRACT**ORIENTALISM IN THE CONTEXT OF MARGINALIZATION AND DOMINATION**

BALLI, Gülşen

Master's Thesis

Department of Political Science and Public Administration

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

January 2024, 107 Pages

The subject of this study is Orientalism in the context of marginalization and domination. It has been explained that Orientalism is a scientific effort that claims to know, understand and interpret the East, but in the process, it turns into an instrumental function in consolidating the West's dominance over the East by building its work on the axis of marginalization and domination. In this context, the focus is on what form orientalism evolved in the process, based on the breaking points of history such as the Ancient Age, which sharply defined the East-West distinction, the birth of Islam, geographical discoveries, colonial activities and the modern period. In fact, when we look at the whole process, the West's tradition of interpreting the world through a categorical separation begins with Ancient Greece. The West is not content with positioning itself at the center; While building his identity, he benefits from the concept of the other. This perspective forms the foundations of Orientalism in later periods. Although there are different thoughts about the birth of Orientalism, the emergence of Islam on the historical stage and the fact that Christians and Jews felt the need to reject Islam are considered a turning point. Orientalists' use of the language of marginalization in their studies on the East causes the West to attempt to dominate the East. This facilitates the colonialist activities of the West. The West imposes an identity on the East through orientalism. Theses that Orientalists try to build on the East-West dialectic, 20. it appears as a clash of civilizations in the century. With the publication of Edward Said's work "Orientalism", Orientalism was subjected to serious criticism. In this context, the hypothesis of the study is "Orientalism; although it was a scientific effort that claimed to know, understand and interpret the East, it served an instrumental function in consolidating the West's dominance over the East by building its work on the axis of marginalization and domination in the process." it is in the form. The study will try to reach conclusions within the framework of historical and descriptive research method and document-based analysis application.

Key Words: Orientalism, East and West, marginalization and domination.

ÖN SÖZ

Doğu ve Batı ayrışması, kökenleri Antik Yunan’a kadar götürülebilecek derinlikte kadim bir mevzudur. Batı medeniyeti, Antik Yunan’dan itibaren dünyayı Doğu ve Batı şeklinde kategorize ederek kimliğini inşa eder. Kimliğini inşa ederken diğer medeniyetleri ötekileştirir. Ötekileştirdiği medeniyetleri tanıma ve anlama çabasından da geri durmaz. Ancak istifade ettiği medeniyetleri barbar olarak nitelendirmekten imtina etmez. Bu bakış açısı sonraki dönemlerde Batı medeniyetini yönlendiren temel saiklerden biri haline gelir.

Oryantalizmin doğuşuna dair farklı kırılma noktaları gösterilse de dini reflekslerin bu noktada önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. İslam’ın doğuşuyla birlikte Hristiyan ve Yahudi dünyasının yeni dinin mesajına reddiyeler sunma refleksi bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Oryantalizmin süreç içerisinde üniversitelerin bünyesine girmesi ve müstakil bir disipline dönüşmesi bilimsel bir vecheye bürünmesini sağlar. Batı, oryantalist çalışmalar marifetiyle Doğu’ya özelde de İslam dünyasına dair ciddi bir birikime ulaşır. Oryantalist çalışmalar kolonyalist faaliyetleri kolaylaştırırken Coğrafi Keşifler sayesinde elde edilen bilgilerin Batı’ya taşınması da oryantalizmi besler. Böylelikle Batı, bilgi-iktidar ilişkisine yakından tanıklık eder.

Batı, İslam coğrafyasının yanı sıra Çin ve Hint havzasını da ötekileştirir. Onun adına konuşur, onun adına karar vermeye çalışır. Batı’nın oryantalizm marifetiyle yaptığı bu tahakküm onu vazgeçilmez hale getirir. Oryantalizm de zamanın ruhuna uyarlı bir forma bürünmekten geri durmaz. Oryantalistlerin inşa etmeye çalıştıkları tezler, 20. asırda medeniyetler çatışması şeklinde tezahür eder. Oryantalizmin Doğu-Batı diyalektiği, yakın dönemde Edward Said’in “Oryantalizm” eseriyle yeniden gündeme gelir. Said, oryantalizmi Batı’nın Doğu üzerinde üstünlük kurma çabası olarak yorumlar.

Bu bağlamda hazırlanan tezin ilk bölümünde oryantalizmin kavramsal çerçevesi çizilerek fikri temelleri ve tarihi gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Doğu ve Batı kavramlarının doğuşu, oryantalizmin evrilme serüveni tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde oryantalizmin İslam ve Doğu algısı tartışılmıştır. Dördüncü bölümde medeniyetler çatışması tezi ve oryantalizm tartışmaları, Edward Said’in oryantalizm eleştirileri çerçevesinde sorgulanmıştır. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular ışığında genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Bu tezi hazırlarken sürecin her aşamasında katkısını esirgemeyen, birikimiyle yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE’ye, desteklerini her daim yanımda hissettiğim aileme teşekkürü borç bilirim.

Gülşen BALLI

Ocak 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	3
B. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	3
C. Hipotezler.....	4
D. Araştırmanın Kapsamı, Sınırlılıkları ve Yapısı	4

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ORYANTALİZMİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Ötekileştirme, Hegemonya ve Tahakküm.....	6
1.2. Oryantalizm Tanımı ve Tartışmaları.....	11
1.3. Oryantalizmin Fikri Temelleri	16
1.4. Oryantalizmin Tarihi Gelişimi	20
1.5. Edward Said ve Oryantalizm	27

II. BÖLÜM

ORYANTALİZMİN DOĞUŞU VE EVRİLME SERÜVENİ

2.1. Doğu ve Batı Kavramlarının Doğuşu.....	32
2.2. Oryantalizm ve Hristiyan Tandanslı Yaklaşımlar	35
2.3. Oryantalizmin Bilimsel Bir Disipline Dönüşmesi	40
2.4. Oryantalistlerin Yaptığı Çalışmalar	44

III. BÖLÜM

ORYANTALİZMİN İSLAM VE DOĞU ALGISI

3.1. Oryantalizm ve İslam Algısı	50
3.2. Oryantalizm ve Doğu Algısı	59

IV. BÖLÜM

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI VE ORYANTALİZM TARTIŞMALARI

4.1. Medeniyetler Çatışması.....	70
4.2. Edward Said ve Oryantalizm Tartışmaları.....	77
4.3. Oryantalizm Eleştirileri.....	87

SONUÇ

KAYNAKLAR	104
-----------------	-----

ÖZ GEÇMİŞ.....HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

GİRİŞ

Oryantalizm, tanımı konusunda tartışma yaşanan ender kavramlardan biridir. Zira ona dair yapılacak tanımlama aynı zamanda ona atfedilen misyonun da dışı vurumu olacaktır. Oryantalizm Batı'nın Doğu toplumlarını ekonomik, sosyal, siyasal, inanç, kültür, gelenek gibi yönlerden araştırılması olarak tanımlandığında daha çok entelektüel merakın akademik formu olarak görünür. Ancak kavram “öteki” ve “*tahakküm*” mefhumu çerçevesinde ele alındığında entelektüel çabanın ötesinde bir anlam kazanır. Batı'nın kendisini özne, Doğu'yu nesneleştirdiği bu tanımlama biçiminde güç odaklı ve ayrıştırıcı bir algılama biçimi ön plana çıkar.

Doğu ve Batı kavramları beraberinde “*Doğu ve Batı neresidir?*” sorusunu gündeme getirir. Nihayetinde yön tayinleri, kendini merkeze alan bir gücün varlığına işaret eder. Oryantalistler, Batı'nın dünyayı konumlandırma ve isimlendirme yeteneğine sahip olduğunu iddia ederek oryantalizmin varoluş espirisini açığa vururlar. Doğu-Batı kavramları yön tayininden öte bir medeniyet anlayışına ve serüvenine takabül eder. Batı, kendini konumlandırırken Doğu medeniyetinden istifade eder. Dahası kendisi dışındaki medeniyetleri kategorileştirerek onları ötekileştirir.

Oryantalistlerin Çin, Hindistan, Orta Doğu ve Afrika havzasını kapsayacak genişlikteki çalışmalarda İslam coğrafyasına özel bir ilgi gösterdiği görülür. Bu ilginin temelinde Hristiyanlığın başka bir ifadeyle Batı medeniyetinin İslam'ı kendisine rakip olarak görmesi önemli bir etkidir. Hristiyanlar ve Yahudiler, İslam'a dair reddiyeler yazma ihtiyacı hissederler. İslam'ın getirdiği mesajın Batı toplumuyla boy ölçüşecek nitelikte olması kaygıya neden olur. Müslümanların Batı yakasına kadar uzanan fetih hareketleri, Batı'yı harekete geçirir. Önceleri metinler yoluyla İslam'a ve onun peygamberine dair oluşturulan olumsuz algı, Haçlı Seferleriyle fiili bir hal alır.

Doğu dünyasına, özelde de İslam toplumuna dair Batı'da oluşan algının temelinde din adamlarının çalışmaları önemli bir yer tutar. Batı, Doğu'yu ötekileştirmenin yanı sıra kimliğini inşa etmenin de bir aracı olarak kullanır.

Müslümanlarla zaman zaman aynı havzayı paylaşan Batı, İslam medeniyetinin birikiminden ve tecrübesinden faydalanarak bunu entelektüel alana aktarmayı başarır. Tercüme faaliyetleri ile misyonerlik ve oryantalizm çalışmaları neredeyse örtüşür.

Oryantalist faaliyetlerin süreç içerisinde üniversitelerin bünyesine alınmasıyla oryantalizm bilimsel bir hüviyet kazanır. Oryantalizm, Doğu dili ve kültürüne odaklanır. Misyonerlik faaliyetiyle iç içe geçen oryantalist çalışmalar, coğrafi keşiflerle kolonyalist bir anlayışa bürünür. Askeri, ticari ve ekonomik kaygılar daha çok ön plana çıkar. Doğu'nun zenginliğiyle Batı'nın ilgisini çekmesi, sömürge faaliyetlerinin hızlanmasına neden olur. Oryantalizme olan ihtiyacın gün yüzüne çıkması, oryantalizmin önünün daha fazla açılmasını sağlar. Coğrafi keşifler vasıtasıyla elde edilen bilgilerin Batı'ya aktarılması oryantalist faaliyetleri besler. Oryantalistler de bu bilgiler vasıtasıyla kolonyalist faaliyetlerin güçlenmesine katkıda bulunur. Böylelikle oryantalist faaliyetler ile kolonyalist faaliyetler birbirini destekleyen dönümlü eylemelere dönüşür.

Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform süreci, Batı'nın kiliseyle hesaplaşması sonucunu doğurur. Özellikle Martin Luther ile birlikte kilisenin gücü zayıflamaya başlar. Sosyolojik yapı da dini hassasiyetler yerine seküler anlayışa evrilir. Doğu'ya bakışta da kolonyalist yaklaşım hâkim olur. 18. asırda İslam dünyasının yanı sıra Hindistan ve Afrika da Batı'nın sömürgeci faaliyetlerine maruz kalır. Oryantalizm marifetiyle söz konusu bölgeler işgal edilirken misyonerlik çalışmalarıyla da bu coğrafyadaki insanlar Hristiyanlaştırılmaya çalışılır.

19. asır, oryantalist faaliyetlerin zirveye çıktığı bir asır olur. Oryantalizm, kurumsal açıdan vazgeçilmez kurumların başında gelir. Bu kurumsal yapı sayesinde Doğu ile ilgilenen çok sayıda bilim adamı yetişir. Bu bilim adamları Batı'nın Doğu'da kalıcı bir şekilde tahakküm kurmalarının alt yapısını oluştururlar. Napolyon'un 1798 yılındaki Mısır Seferi bu anlayışın tipik bir tezahürü olarak tarihte yerini alır. Napolyon, Mısır Seferi'ne çıkmadan önce bu konuda tafsilatlı bir bilgi sahibi olduğu gibi sefere çıktığında da yanında Doğu konusunda uzman çok sayıda bilim adamı bulundurur. Batı, Doğu'da kalıcı olmanın salt askeri güçle mümkün olmadığını daha yakından keşfeder. Öte yandan kurumsallaşma serüveniyle birlikte ciddi bir potansiyele ulaşan oryantalizmin iktidara eklemlendiği görülür. Sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle birlikte sömürgecilik faaliyetlerinde iktidarın vazgeçilmezi olan oryantalizm, bu yönüyle vicdan sahibi oryantalistlerin eleştirilerine muhatap olur.

Oryantalizm, yirminci yüzyıldan itibaren modern zamanlara uyarlı bir çalışma sistemine evrilir. Oryantalizmin özellikle ABD başta olmak üzere Batı’da üniversiteler, enstitüler, düşünce kuruluşları marifetiyle Batılı devletlerin politika oluşturmada önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Etkin faaliyetleri nedeniyle fazlasıyla göze çarpan oryantalistler, 1973 yılından toplanan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde oryantalizm kavramının kullanılmaması yönünde bir karar alırlar. Bu kararın alınmasında oryantalizm kavramına dair oluşan olumsuz algı etkili olur.

Edward Said’in 1978 yılında yayımlanan “*Oryantalizm*” kitabı oryantalizmin yeniden gündeme gelmesine ve tartışılmasına zemin hazırlar. Said, oryantalizmi Batı’nın Doğu üzerinde üstünlük kurma çabası olarak tanımlar. Foucault’nun bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında oryantalizmi yorumlar. Batı’nın oryantalist bilgiler marifetiyle muktedir olduğunu öne sürer. Ancak oryantalizm son kertede muktedir olana eklenmek zorunda kalır. Said’e göre Batı, oryantalizm yoluyla Doğu’ya bir kimlik dayatır. Doğu adına konuşur ve karar verir. Doğu’yu kendi kaderini belirleme noktasında rahat bırakmaz. Oryantalizmin Doğu-Batı diyalektiği üzerine dünyayı yorumlaması, kuramcıları ve siyaset bilimcileri de derinden etkiler. Medeniyetler çatışması tezleri de bu bakış açısının neticesinde şekillenir. Said’in entelektüel kaygıyla kaleme aldığı eser oryantalistlerden tepki alsa da entelektüel camiada ilgi görür.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışmanın konusu ötekileştirme ve tahakküm bağlamında oryantalizmdir. Oryantalizmin Doğu’yu bilme, anlama, yorumlama iddiasıyla ortaya çıkan bilimsel bir çaba olduğu ancak süreç içerisinde çalışmalarını ötekileştirme ve tahakküm ekseninde inşa ederek Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğinin pekişmesinde araçsal bir işlev gördüğü hususu irdelenecektir.

B. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmada oryantalizmin Doğu-Batı diyalektiği çerçevesinde Doğu’yu ötekileştirmesi ve tahakküm altına alma çabası üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede Edward Said’in bilgi-iktidar ekseninde şekillendirdiği eleştirileri ile Bernard Lewis’in öncülük ettiği oryantalistlerin itirazları çalışmamızın perspektifini şekillendirecektir.

Konunun sağlıklı anlaşılması adına oryantalizmin kökenlerine inilecektir. Bu kapsamda Doğu-Batı ayrımını keskin hatlarla belirleyen Antik Çağ, İslamiyet'in doğuşu, coğrafi keşifler, sömürgecilik faaliyetleri, modern dönem gibi tarihin kırılma noktaları esas alınacaktır. Oryantalizmin tanımı, fikri temelleri ve tarihi gelişimine değinilecek, Edward Said ve oryantalizm bahsi ekseninde kavramsal çerçeve çizilecektir. Doğu ve Batı kavramlarının doğuşuna odaklanılarak oryantalizm ile Hristiyan tandanslı yaklaşımlar arasındaki ilişki sorgulanacaktır. Oryantalizmin bilimsel bir disipline dönüşmesi irdelenecektir. Oryantalizmin İslam ve Doğu algısı ile medeniyetler çatışması tezleri tahlil edilecektir. Edward Said ve oryantalizm tartışmaları, oryantalizm eleştirileri çerçevesinde tetkik edilecektir.

C. Hipotez

Bu çalışmanın hipotezi şu şekildedir: “Oryantalizm; Doğu’yu bilme, anlama, yorumlama iddiasıyla ortaya çıkan bilimsel bir çaba olsa da süreç içerisinde çalışmalarını ötekileştirme ve tahakküm ekseninde inşa ederek Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğinin pekişmesinde araçsal bir işlev görmüştür.”

D. Araştırmanın Kapsamı, Sınırlılıkları ve Yapısı

Bu çalışmada ötekileştirme ve tahakküm bağlamında oryantalizm üzerinde durulmuştur. Oryantalizmin tarihsel süreçte geçirdiği evrimi anlayabilmek adına bütünsel bir perspektif geliştirilmiştir. Oryantalizmin Antik Çağ, İslamiyet'in doğuşu, coğrafi keşifler, sömürgecilik faaliyetleri, modern dönem gibi tarihin kırılma noktalarından itibaren nasıl bir forma evrildiği üzerinde odaklanılmıştır. Böylelikle Doğu-Batı ayrımının arka planından hareketle oryantalizmin günümüzde üstlenmiş olduğu misyon irdelenmiştir. Oryantalizmin misyonerlik faaliyetlerle ilişkisi, bilimsel bir disipline dönüşmesi, sömürgecilik faaliyetlerindeki araçsal işlevi, modern zamanlara uyarlı bir yapıya evrilmesi, ötekileştirme ve tahakküm ekseninde tartışılarak bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Edward Said'in “Oryantalizm” adlı eseriyle oryantalizmin yeniden gündeme gelmesi değerlendirilmiş, Edward Said ve Bernard Lewis başta olmak üzere konunun muhataplarının yaklaşımları ele alınmıştır.

Tezin birinci bölümünde oryantalizmin tanımı, fikri temelleri, tarihi gelişimi ve Edward Said'in “Oryantalizm” eseri çerçevesinde kavramsal çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde Doğu ve Batı kavramlarının kökenine inilerek Hristiyan teolojisinin

bu konudaki yaklaşımları irdelenmiştir. Ayrıca oryantalizmin bilimsel bir hüviyete bürünmesi oryantalist çalışmalar ekseninde incelenmiştir. Üçüncü bölümde oryantalizmin Doğu ve İslam algısı, medeniyetler çatışması bağlamında ele alınmıştır. Edward Said'in oryantalizm yaklaşımı, oryantalizm eleştirileri çerçevesinde tetkik edilmiştir. Sonuç kısmında elde edilen bulgular kapsamında genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ORYANTALİZMİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Ötekileştirme, Hegemonya ve Tahakküm

Ötekileştirme yahut dışlama kavramı “*bireylerin ya da hanelerin kaynaklardan ya da daha geniş bir ölçekteki cemaatle veya toplumla sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları sürecini*”¹ ifade eder. Birbirinden bağımsız gibi görünse de öteki kavramı ben kavramıyla ilintilidir. Varoluşun iki boyutuna atıfta bulunur. Dolayısıyla kavramın ontolojik bir yönü vardır. Bireylerin yahut toplumların kendilerini merkeze oturtması beraberinde öteki kavramını doğurur. Diyalektik bir ilişkiye atıfta bulunan kavram, kendini özne olarak konumlandırıran varlığın kendisi dışındaki varlıkları yabancılaştırmasına göndermede bulunur. Bu da önce tanımlama, sonra da nesneleştirme suretiyle gerçekleşir.

Öteki ile ilişki yahut ötekini düşünme bahsi, Antik Yunan’dan itibaren gelişerek bugüne gelen bir kavramdır. Amerika’nın keşfedilmesi, dünyada farklı renklerin, kültürlerin, hayat biçimlerinin olabileceğini hatırlatır. Hatırlatmakla kalmaz, bunu dayatır. Öteki ile ilişki kurmanın esasında vazgeçilmez iki unsuru vardır. İlk yaklaşıma göre öncelikle fark saptanır. Buna göre ötekinin ötekiliği ve toplumların farklılığı kabullenilir. Ancak bu farklılık aşağıda olma bağlamında kabullenilir. Bu durumda ötekine nakıslık atfedilir. İlişkilerde de bu hissettirilir. Bu tutumun entelektüel şekli Montaigne’de olduğu üzere hoşgörü şeklinde tezahür eder. Saldırgan şekli ise dışlama yahut yok etme şeklinde açığa çıkar. Bunun aksi yaklaşım tarzı ise evrenselcilik ilkesidir. Evrenselcilik, insanın birliğini esas alır. İnsanların eşit olduğu ilkesinden hareket eder. Evrenselcilik ilkesi beraberinde asimilasyon tehlikesini barındırır. Zira insanların eşitliği düşüncesi kabul edilse de ötekinin kimliği, var olan şekliyle tasvip edilmez. Evrensel “*ben*”in kültüründe asimile edilmeye çalışılır.

¹ Gordon Marshall, *Kimlik* (Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), “Sosyoloji Sözlüğü”, 150.

Dışlamak yerine ötekinin kimliği “*ben*”in kimliğine benzetilerek inkâr yoluna gidilir. Her iki yaklaşım tarzı da ötekilerin “*öteki*” olarak varlıklarını kabul etmezler.²

Hegemonya kavramı ise “*siyasal, sosyal ve kültürel araçlar kullanılarak bir sınıfın diğeri üzerinde kurduğu, kısmen rızaya dayalı egemenlik*”³ olarak tanımlanabilir. Hegemonya kavramı biraz da tarihsel materyalizm bağlamında anlaşılabilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde yönetici kesimin kendi çıkarlarını evrensel çıkarlar olarak sunması olarak da yorumlanabilir. Marksist terminolojiye göre yönetici sınıflar, esasında seleflerine göre daha kapsamlı menfaatleri temsil ederler. Bu sebeple iktidara gelirler. Burjuva sınıfının hegemonik aracı ise sivil toplum örgütleridir. Gramsci, hegemonyayı üst yapının devletle ilişkili olmayan rolüyle irtibatlandırır. Weberci perspektiften değerlendirildiğinde bu da statünün meşrulaştırmasına tekabül eder. Buna göre hegemonya kısaca rızanın imal edilmesi demektir.⁴

Hegemonyadan farklı olarak egemenlik kavramına bakıldığında güç ile irtibatlı olduğu görülür. Bu sebeple kamusal güç yahut otorite ile egemenliğin zaman zaman eş anlamda kullanıldığı söylenebilir. Egemenlik, belirgin olarak üç özelliği bünyesinde barındırır. Bunlardan ilki pozitif hukuktur. İkincisi iktidarın bölünmezliği ilkesidir. Üçüncüsü de iktidarın yayılması mantığıdır.⁵ Egemenlik bahsi kültürel boyutta da kendini gösterir. Geleneksel toplumlar, kültürel açıdan genellikle tutarlı bir şekilde karakterize edilir. Modern toplumlar ise birbiriyle çatışan kültürler halinde sunulur. Alt ve üst kültürden oluşan bu tür toplumlarda egemen kültür, kendi değerlerini bağımlı kültürlerle dayatır. Egemen kültür, bunu yaparken iktisadi ve politik gücünü kullanır. Sürecin devamlılığı hukuki ve siyasi araçların kullanılmasıyla olabileceği gibi iletişim kanallarının etkin hale getirilmesiyle de sağlanabilir.⁶

Hegemonya, yeni siyasal oluşumların konuşulmasına imkân tanıyan bir kavramdır.⁷ Gramsci, hegemonya mevzusunu daha çok siyasi ve ideolojik açıdan

² Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 25-28.

³ Mustafa Acar - Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993), 161.

⁴ Marshall, “Sosyoloji Sözlüğü”, 299-300.

⁵ Philippe Raynaud - Stéphane Rials (ed.), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* (İstanbul: İletişim, 2003), 271-273.

⁶ Marshall, “Sosyoloji Sözlüğü”, 173.

⁷ Ernesto Laclau, “Evrenseli Yeniden Düzenlemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sorunları”, çev. Ahmet Fethi, *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik* (İstanbul: Hil Yayın, 2009), 39.

sorgular.⁸ Burjuvayı tahlil ederken de kavramı kullanır. Bu, yeni ve önemli bir adımdır. Machiavelli, bu noktada Gramsci'ye ilham kaynağı olur. Gramsci'nin siyasi eylemleri izah ederken faydalandığı ikili perspektif, Machiavelli'nin insan ve hayvan karışımı karakterinin bir yansımasıdır. Gramsci'de bunlar zor-rıza, tahakküm-hegemonya, şiddet-uygarlık şeklinde temayüz eder. Gramsci, hegemonyanın tam karşısında yer alan egemenliği ise yönlendirmenin karşıtı olarak kullanır. Sosyal grupların üstünlüğünün iki şekilde mümkün olduğunu dile getirir. Bu durum öncelikle egemenlik şeklinde gerçekleşir. İkinci olarak da entelektüel ahlaki yönlendirme şeklinde vuku bulur. Bir sosyal grup, düşman olarak gördüğü kesimler karşısında egemen bir tavır takınır. Dost yahut müttefik olduğu kesimler karşısında ise yönlendirici bir tavır takınır. Gramsci, egemenlik ve hegemonyanın işlevine de değinir. Gramsci'ye göre egemenlik devletle anılırken hegemonya ise sivil topluma özgü bir işlev olarak ön plana çıkar. Biri politik topluma yani devlete, diğeri de özel topluma yani sivil topluma tekabül eder. Bu bağlamda değerlendirildiğinde hegemonya, rızaya dayalı sivil boyutuyla; egemenlik, zora dayalı devlet formuyla temayüz eder.⁹ Her iki yaklaşımın temelinde bir rıza söz konusudur. Sivil toplumda rıza gönüllü bir şekilde ortaya çıkarken devlet formunda zora dayalı bir şekilde kendini gösterir.

İbni Haldun da egemenlik mevzusuna değinir. Ancak İbni Haldun, egemenlik kavramını ifade ederken tahakküm kavramından faydalanır. İbni Haldun'a göre devletleşme serüveni kaynakları mobilize etmeyi gerektirir. Tikelin evrensel devlet vasfına kavuşması tahakkümle mümkündür. Tahakküm olmadan zamana da uzama da etki edilemez. Amaca ulaşılması büyük bir kitlenin rıza dahilinde tahakküm altına alınmasıyla mümkündür. İbni Haldun'un tikeli bir yönüyle Marx'ın proleteryasına benzese de tarih felsefesi açısından farklılık gösterir. Zira Marx, tarihi nihayete ulaştırmayı amaçlayan ilerlemeci tarih anlayışıyla hareket eder. İbni Haldun ise döngüsel tarih anlayışına sahiptir. Buna göre tikelin evrenselin lehine tarih sahnesinden çekilmesi yeni bir iktidarın doğuşuna tekabül eder. Görüldüğü üzere İbni Haldun, tahakkümü daha çok egemenlik anlamında kullanır. İbni Haldun, adalet kavramını önemser. Baskıya karşı çıktığı kadar adaletsizliğe de dikkat çeker. Bunun yanında tahakkümle bir problemi yoktur. Çünkü tahakküm somut olarak kendisini

⁸ Bob Jessop, *Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, ed. Betül. Yazar - Alev Özkanç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 61.

⁹ Perry Anderson, *Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988), 39-42.

hissettirir. İktidarın tebasıyla kurduğu mesafe, tahakkümün yani egemenliğin simgesel göstergesidir. Ancak bunun kaba bir şekilde görünmemesi için hukuk sistemi içinde gizlenir.¹⁰ Weber ise modern devleti “*fiziksel meşru şiddeti tahakküm aracı olarak tekeline alan, bu amaçla somut yönetim araçlarını yöneticilerin elinde toplayan kurumsal nitelikte bir tahakküm gruplaşması*” şeklinde tanımlar. Weber’in kurucu güce atfettiği değer baskıcı ve kabadır. Oysa İbni Haldun’un etik ve politik açıdan asabiyet sahibi gruba yüklediği değer Weber’e kıyasla daha yumuşaktır.¹¹

Görüldüğü üzere İbni Haldun’dan Weber’e kadar egemenlik ve tahakküm kavramları tartışma konusu olur. Bu isimler, söz konusu kavramların varlığından bahsetmek için bir otoriteden ve ona rıza gösteren bir kitleden bahsederler. İbni Haldun’un temsil ettiği anlayışa göre bu kavramların pratik yaşama yansıması yumuşak bir formla gerçekleşirken Weber’in temsil ettiği anlayışa göre bunun yansıması daha kaba bir şekilde kendisini hissettirir.

Egemenlik ve tahakküm arasında ince bir çizgiden bahsedilebilir. Bu açıdan bakıldığında egemenliğin zorbalığa dönüşmüş haline tahakküm adı verilir. Tahakkümde gücün orantısız bir şekilde kullanımı söz konusudur. Tahakküm bireysel, sosyal, ekonomik şekilde olabileceği gibi politik şekilde de tezahür edebilir. Otoriteyi elinde bulunduran iktidar sahipleri, zaman zaman demokratik kontrol mekanizmaları olmaksızın hareket edebilirler. Söz konusu otoriter güçler, baskıcı ve özgürlükleri kısıtlayan politikaları meşrulaştırmak suretiyle egemenliklerini tahakküme dönüştürebilirler. Uluslararası ilişkilerde ise tahakküm, devletler arasındaki güç dengesizliğinden kaynaklanır. Güçlü olan devletler, kendi çıkarlarını diğer devletlere ve toplumlara dayatırlar. Bu tahakküm hali kimi zaman medeniyetler düzeyinde yaşanır.

İbni Haldun, kavimler arası ilişkileri yani bugünün ifadesiyle uluslararası ilişkileri tahakküm ilişkisi olarak niteler. Bu ilişkinin konjonktürel olduğunun altını çizer. Ezenler yani güçlü olanlar, günün birinde ezilen durumuna düşebilir. İbni Haldun bu durumu kendi döneminin ifadesiyle açıklar ve efendilerin köle, kölelerin ise efendi olabileceği dile getirir.¹² Esasında bu tespit İbni Haldun’un döngüsel tarih anlayışıyla da örtüşen bir yaklaşımdır. İbni Haldun’a göre devletin iktidarını tesis

¹⁰ Hamit Bozarslan, *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun’da Tahakküm ve Direniş*, çev. Melike Işık Durmaz (İletişim Yayınları, 2016), 43-46.

¹¹ Bozarslan, *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun’da Tahakküm ve Direniş*, 76.

¹² Bozarslan, *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun’da Tahakküm ve Direniş*, 132.

edebilmesi için üstünlüğünü kabul ettirmesi gerekir. Üstünlük de düşmanlığa ve savaşa yol açar. Güçlü olanın zaferi, diğerinin tarih sahnesinden çekilmesine yol açar. Mağlup olan devletin gelenekleri yeni devlet tarafından aşağılanır. Böylelikle eskiye ait gelenekler tarih sahnesinden çekilirken yeniye ait gelenekler ve yaşam tarzı kabul görür.¹³ İbni Haldun'un betimlemeye çalıştığı bu durum toplumların, devletlerin ve medeniyetlerin yazgısı haline gelir.

İki büyük medeniyeti temsil eden Doğu ile Batı arasındaki münasebet, tarihi uzun bir geçmişe dayanan bir ilişkidir. Bu ilişki düzeyinde Batı, Antik Yunan'dan itibaren Doğu'ya dair ayrıştırmacı bir dil takınır. Bu ayrımcılığı, dünyayı Doğu ve Batı şeklinde ayırarak başlatır. Batı'nın yön tayiniyle başlayan ama özünde ayrıştırmacı ve üstenci bir dil barındıran yaklaşımı, süreç içerisinde ötekileştirici bir tavra bürünür. Batı, Doğu adına konuşur ve karar verir. Bunu da büyük oranda oryantalizm marifetiyle gerçekleştirir. Batı'nın Doğu'yu ele alma şekli ve temsil etme biçimi olarak tanımlanabilecek oryantalizm, Doğu'yu kendi kaderini tayin noktasında özgür bırakmaz.

Oryantalistlerin ayrıştırmacı dili, İslam'ın doğuşuyla birlikte keskin bir hal alır. Hristiyan Batı, dönüştürücü bir potansiyele sahip olan İslam'a dair reddiyeler sunma ihtiyacı hisseder. Bunu da Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed üzerinden gerçekleştirir. Oryantalist çalışmalar marifetiyle yeni dinin mesajı ve peygamberine dair şüpheler uyandıran bir retorik geliştirir. Oryantalistler, İslam'ı anlamak yerine Batı'nın bakış açısıyla yeni dini yorumlamayı tercih ederler. İslam'ı tutarsız ve ilkel bir din olarak sunarken Müslümanları da geri kalmış bir toplum olarak yansıtır. Söz konusu algının Batı'da yer edinmesinde büyük oranda başarılı olurlar.

Batı'nın Doğu'yla ilişkisinde askeri ve siyasi üstünlük kurma çabası tarihten bu yana şahit olunan bir durumdur. Bunu süreç içerisinde kolonyalist politikalar takip eder. Coğrafi keşiflerle başlayan ve 19. asırdan itibaren zirveye ulaşan kolonyalist faaliyetler, büyük oranda oryantalist faaliyetler neticesinde vuku bulur. Ancak bu ilişki boyutu zamanla farklı vechelere bürünür. Batı; ekonomik baskı, politik müdahale, kültürel istila, bilgi üretimi gibi modern zamanların enstrümanlarını kullanmak suretiyle Doğu'yu tahakküm altına alır. Bu ilişkide oryantalizm büyük bir misyon üstlenir. Oryantalizm, modern zamana uyum sağlamak adına Doğu'nun Batı'yı taklidi

¹³ Bozarslan, *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun'da Tahakküm ve Direniş*, 143.

dışında bir şansının olmadığını dikte ettirir. Böylelikle tahakkümün rıza çerçevesinde gerçekleşmesi amaçlanır. Bilindiği üzere uluslararası ilişkilerde güç tek başına belirleyici unsur değildir. Bu durum çoğu zaman rıza suretiyle ikame edilir. Rızanın varlığı, mevcut durumun sürekliliğini sağlar.

Oryantalistler, İslam’a dair geliştirdikleri retoriği Doğu’nun geneli için sürdürürler. Batı medeniyetini insanlığın ulaşabileceği zirve medeniyet olarak nitelendirirler. Doğu medeniyetini ise geri kalmış bir medeniyet olarak sunarlar. Bu bakış açısı, Batı’yı Doğu karşısında imtiyazlı hale getirir. Oryantalistler, Doğu’daki farklılığı ve zenginliği bilinçli olarak yok sayarak homojenleştirme yoluna giderler. Böylelikle Doğu’yu basit bir yapıya indirgerler. Zaman zaman Doğu’yu egzotik bir forma büründürerek romantikleştirme yolunu tercih ederler. Bu suretle Doğu’yu gerçekçi olmayan bir yapıya dönüştürerek nesneleştirirler. Oluşturdukları külliyat marifetiyle de kültürel ve entelektüel hâkimiyetin oluşmasını sağlarlar.

Özü itibarıyla oryantalizm, Doğu toplumlarını ve kültürünü Batılı perspektife göre anlama ve yorumlama çabası olarak ortaya çıkar. Bu perspektif “*biz ve ötekiler*” ayırımına giderek önce ayrıştırır, sonra da Doğu üzerinde tahakküm kurmaya çalışır. Batı, ilerlemeci tarih felsefesi çerçevesinde kendi medeniyetini zirvede konumlandırırken Doğu’yu eksik, geri ve yönlendirilmesi gereken bir medeniyet olarak sunar. Bu zaviyeden bakıldığında oryantalizmin üzerine bina edildiği ötekileştirme, hegemonya ve tahakküm kavramlarını bilmek, Doğu-Batı ilişkisini ve güç dinamiklerini çözümlemeye yardımcı olacaktır.

1.2. Oryantalizm Tanımı ve Tartışmaları

Türkçede “*Doğu bilimi*” olarak karşılanan oryantalizm (orientalism), “*Batı dünyasındaki üniversiteler veya özel araştırma kurumlarında İslam, Çin, Hint ve diğer Doğu toplumlarının ekonomik, sosyal, siyasal kurumları, yaşayış ve düşünüş tarzları, inançları, meydana getirdikleri düşünsel ürünler ile ilgili olarak yapılan araştırma, inceleme yahut spekülatif katkı niteliği taşıyan yorumlardan oluşan bilgiler bütünü*”¹⁴ olarak tanımlanabilir.

¹⁴ Acar - Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 102.

Türkçede oryantalizmin yanı sıra şarkiyat/şarkiyatçılık, Doğu bilimi kavramları kullanılırken Arapçada iştişrak kavramı tercih edilir. Bu faaliyeti icra eden akademisyenlere oryantalist/şarkiyatçı, Arapçada da müsteşrik adı verilir.¹⁵

Şurası bir gerçek ki kavramların ne ifade ettiği ona yüklenilen anlamla ilintilidir. Bu itibarla kavramlar, tarihi arka planından bağımsız bir çağrışıma sahip değildirler. Tıpkı insanlar gibi onların da bir hikâyeleri, bir tarihçeleri vardır. Her ne kadar oryantalizm farklı zamanlarda tanımlanmışsa da son dönemde kavramı yeniden yorumlayan ve ona derinlik kazandıran Edward Said olmuştur.

Edward Said, oryantalizm kavramını çok geniş anlamlara gelecek şekilde yorumlar. Bu anlamların her biri bir diğerinin tamamlayıcısıdır. Ona göre sözcüğün herkes tarafından kabul gören şekli kapsamlıdır. Bunun içine akademinin önemli bir kısmı girer. Bu anlamda Doğu ile ilgili yazan, ders veren, araştırma yapan herkes oryantalisttir. Etnologlar, filologlar, sosyologlar ve tarihçiler kendi disiplinleriyle birlikte oryantalizm kapsamına girerler. Öte yandan oryantalizmi Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik farklılığa dayanan düşünce biçimi olarak da tanımlamak mümkündür. Aralarında pek çok ozan, yazar, filozof, siyaset kuramcısı, devlet adamının bulunduğu kimse bu alana kaynaklık ettiği için onların ortaya koyduğu teoriler, bakış açıları, romanlar, gözlemler de oryantalizm kapsamında değerlendirilir. Bu bağlamda akademik oryantalizm ile hayali oryantalizm arasında sürekli bir alışveriş vardır. Bu alışveriş 19. yüzyılın sonlarından itibaren oldukça disiplinli ve belli kurallar çerçevesinde düzenli bir şekilde devam eder. Bu noktada oryantalizmin yeni bir anlamı ortaya çıkar. Oryantalizmin bu yeni anlamı diğer anlamlarına göre daha tarihsel ve somut bir anlam taşır. Ana hatlarıyla 18. yüzyılın sonu hareket noktası olarak alındığında oryantalizm; Doğu'yu konu edinen kurumlar, beyanatlar, takınılan tavırlar, benzetmeler, öğretiler, yönetim şekli yahut hükümet biçimlerinin tamamıdır. Daha açık bir ifadeyle oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerinde üstünlük ve otorite kurma çabasının bütünüdür.¹⁶

Edward Said, oryantalizme çok farklı anlamlar yüklenildiğinin farkındadır. Ona göre bu tanımların hepsi tek başına oryantalizmi izah etmeye yetmez. O yüzden Said, bu tanımları sıralar ve ardından bunların niye eksik tanımlamalar olduğunu

¹⁵ İbrahim Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 1.

¹⁶ Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1998), 13-14.

açıklamaya koyulur. Said'e göre oryantalizm; bilim, kültür yahut kurumların inisiyatifleriyle ortaya çıkarılmış bir tema yahut siyasal bir alan değildir. Klasik olarak söylenegelen Batı'nın Doğu dünyasını ezmeye dönük kolonyalist bir komplosu da değildir. Said, oryantalizmi “*estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile aktarılmaya çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünü*” olarak tanımlar. Oryantalizmi coğrafi bir ayırım olarak değil, çıkarların toplamı olarak niteler. Aynı şekilde filolojik çabalar, psikolojik, sosyolojik tahlillerle ikame edilen kurumları da bu kapsamda değerlendirir. Said'e göre oryantalizm; öteki diye algılanan diğer dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, gerektiğinde eritilmesi amacıyla gösterilen çabaların tümünü kapsar.¹⁷

Edward Said, Batı'da kamunun bilinçaltında İslam dinine, Araplara ve genelde Doğu'ya yönelik oryantalizm diye nitelendirilen bir anlayışın hâkim olduğunu söyler. Romanlarda, okul müfredatlarında kitle iletişim araçlarında Müslüman tipi hep aynı şekilde yansıtılır. Müslümanlar sinsî, petrol müteahhidi, ayak takımı yahut terörist olarak lanse edilir. Uzmanlık alanı İslamiyet olan akademisyenler de Müslümanlara kendi kültürel kodları ve ideolojik düşünceleri çerçevesinde yaklaşırlar.¹⁸

Said, bu tahliller çerçevesinde şu çıkarımda bulunur: Oryantalizmin üç yönü yani Avrupa ile Asya arasında dört bin yılı bulan tarihsel ve kültürel ilişkisi; Batı'da özellikle on dokuzuncu asrın başından itibaren Doğu'yu araştıran bir disiplin olarak var olması; dünyada “*Doğu*” diye adlandırılan bir bölge hakkındaki ideolojik yaklaşımlar, imgeler ve fantezilerden oluşan yaklaşımı aslında birbiriyle örtüşür. Oryantalizmin bu üç özelliğinin ortak yönü Batı'yı Doğu'dan ayırmasıdır. Bu ayırım bir doğa olgusu değil, insanlar tarafından yakıştırılan imgesel bir coğrafi olgudur. Doğu ve Batı, ilahi ve doğal bir olgu olmayıp insanlar tarafından üretilen bir olgu olduğu için toplumsal düzenin bir bileşeni olarak incelenmelidir. Toplumsal dünya, inceleme konusu olan nesne yahut alanın yanı sıra bu araştırmayı yapan kişileri de kapsar. Dolayısıyla Şarkiyatçılar ve Şarklılar olmadan oryantalizm diye bir şeyden bahsedilemez.¹⁹

Turner de oryantalizmi İslam araştırmalarına yönelik klasik çalışmalarla sınırlandırmaz. Oryantalizmi coğrafya, iktisat ve sosyolojinin alanlarına da bulaşan bir

¹⁷ Said, *Oryantalizm*, 26.

¹⁸ Edward Said, *Haberlerin Ağında İslam*, çev. Alev Alatl (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 40-41.

¹⁹ Edward W. Said, *Kış Ruhu*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 69-70.

inanç, tavır ve kuramlar sendromu anlamında kullanır. Turner, bu sendromun bazı tezler içerdiğini söyler. Buna göre öncelikle toplumsal gelişme, toplumla ilgili niteliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. İkinci olarak toplumun gelişmesi ya evrimsel bir ilerleme halinde gerçekleşir ya da yavaş bir çöküş halinde vuku bulur. Son olarak toplum, anlamlı bir bütünlüktür. Başka bir ifadeyle toplum, bütün kurumların özünü teşkil eder. Turner, bu tezlerin dinamik bir ilerleme halinde olan Batı toplumu ile durağan yahut başından beri düşüş halinde olan İslam toplumunun ideal dikotomisini ortaya koyma noktasında oryantalizme imkân sağladığını söyler. Böylelikle Orta Doğu toplumları yokluklar bağlamında tanımlanır. Başka bir ifadeyle orta sınıfın, kentin, siyasi hakların ve devrimlerin olmadığı bir toplumla karşı karşıya kalınır. Söz konusu eksiklikler İslam medeniyetinin neden kapitalizmi yaratamadığını, modern kişiler çıkaramadığını, laik ve radikal bir kültüre sahip olamadığını da açıklamaya yardımcı olur.²⁰

Oryantalizmin salt “*Doğu üstüne bir söylem*” olduğu iddiası eleştiri konusu olmuştur. Eleştirinin temelinde oryantalizmin aslında hegemonik bir eylem olduğu iddiası vardır. Farklı metin türleriyle çoğaltılan bu söylem, son kertede iktidarlara eklemlenir ve öteki kavramının doğmasına yol açar. Burada mühim olan, “*Doğu*” diye bir söylemin ihdas edilerek uzmanlık alanı gerektiren bir mekân olarak konumlandırılmasıdır.²¹

Öte yandan oryantalizm tartışmalarında “*Doğu neresidir?*” sorusu tartışma konusu olmuştur. 1492 yılında Cristopher Columbus Amerika’yı keşfettiğinde amacı Hindistan’a varmaktı. Ancak bugün Hindistan ve Çin, Amerika’nın batısında bulunmasına rağmen Doğu olarak adlandırılmaktadır. Bu konumlandırma dili, dünyanın neresi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Orta Doğu, Uzak Doğu konumlandırması ve adlandırması da “*Neye göre orta?*” yahut “*Nereden uzak?*” sorusu sorulduğunda söz konusu sınıflandırmada bir yerin merkez olarak alındığı anlaşılmaktadır. Bu sınıflandırma ve mesafeli dil, Doğu’yu başka bir coğrafya ya da kültür olarak görmek yerine onu Batı’dan farklı, uygarlaşmamış, gizemli ve fantastik bir coğrafya olarak tasavvur etmektedir.²²

²⁰ Bryan S. Turner, *Marks ve Oryantalizmin Sonu*, çev. H. Çağatay Keskinok (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984), 129-130.

²¹ Mahmut Mutman, “Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı’ya Karşı İslam”, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, ed. Fuat Keyman vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 31.

²² Fuat Keyman vd., “Giriş: Dünya Nasıl ‘Dünya’ Oldu?”, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, ed. Fuat Keyman vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 7-8.

Bernard Lewis, Avrupa'nın kendisi dâhil olmak üzere bütün bir coğrafyayı konumlandırma ve isimlendirme yeteneği olduğunu söyleyerek bir anlamda bu sorulara cevap verir. Ona göre Avrupa adı bile bütün bir kıtalar sistemi gibi Avrupalı bir kavramdır. Yani Avrupa, “*Avrupa*”yı tasarlayıp yarattığı gibi “*Amerika*”yı da keşfetmiş, isimlendirmiş ve var etmiştir. Lewis’e göre Asya ve Afrika; Avrupa’nın dünya için hatta kendisi için yaptığı bu tasniften, isimlendirmeden, kimliklerden 19. yüzyıla kadar habersizdir. Lewis, “*Avrupa*” isminin Avrupa için bile yeni olduğunu, önceden Hristiyanlık olarak bilinen olgunun Orta Çağ sonrası sekülerleşmiş şekli olduğunu ifade eder.²³

Avrupa’nın kendisini dünyanın merkezinde konumlandırması, “*egocentric*” dilin politik kulvarda vücut bulmuş hali olarak ifade edilebilir. Dünyayı kendi bakış açısına göre şekillendiren söz konusu anlayış, indirgemeci bir anlayışla hareket eder. Bu bakış açısı da karşıtlıklar üzerine inşa edilen bir tasavvur doğurur.

Avrupa, zihinsel geleneği içinde karşıtlıklar ürettiği kadar kendi geleneği dışında da bunu oluşturma çabasına girer. Dolayısıyla Batı medeniyetinin temsil ettiği öğelerin karşısında ne varsa onu Doğu medeniyetinin temsil ettiği söylenebilir. Batı, kendisine karşıt olarak gördüğü Doğu ile ilişki kurmak yerine onu karşısına almayı yeğler. Kendi içindeki iletişimini kritik akılla sağlarken Batı dışındaki kültürlerle ilişkisini dogmatik akılla sürdürür. Bu muamele tarzı, Engizisyon’un Galileo’ya yaptıklarıyla eş değerdir. Ancak Batı, kritik akıl sayesinde Galileo’yla barışırken Doğu’ya dair bakış açısını değiştirme yoluna gitmez. Batı, kendi içinde kritik akla başvururken öteki olarak gördükleriyle dogmatik bir akıl üzerinden bir dil geliştirmeye devam eder. Batılı olmak kritik akılla hareket etmekse eğer düşüncelerin aradaki zıtlıklar ortadan kalkmadan birbirlerinden bazı şeyleri alarak içselleştirmesi gerekir. Bu bağlamda denilebilir ki Batılı olmak için diyalojik bir zihne sahip olmak gerekir. Diyalojik bakış açısı da karşıt olanları düşman olarak kabul eder. Avrupa’nın diyalojik bakışı karşıtını üretip onu karşısına almamak üzerine inşa edilir.²⁴

Edward Said, gücün ve bilginin kaçınılmaz bir şekilde birleştirildiğini, güç ilişkilerinin de söylemler marifetiyle bazı analitik objeler ürettiğini söyler. Bu objelerin düşüncüyü nasıl etkilediğini göstermek amacıyla liberalizme sahici eleştiriler getirir. Said’in oryantalizm yaklaşımı, insanların “*ötekilik*” kavramından ne

²³ Bernard Lewis, *İslam ve Batı*, çev. Çağdaş Sümer (Ankara: Akılçelen, 2017), 15.

²⁴ Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam* (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998), 48-49.

anladıklarını şekillendirir; böylelikle “öteki” problemi feminizm, siyahi araştırmalar ve yakın dönemde postmodernizm tarafından da değerlendirmeye konu olur.²⁵

Said, oryantalizme ve onun uzantısı olan sömürge çağına meydan okumayı Doğu’ya dayatılan dilsizliğe yönelik bir meydan okuma olarak yorumlar. Ona göre oryantalizm, önce Doğu’nun inşa edilmesine ardından Avrupa’ya tanıtılmasına imkân tanıyan bir bünyeye ekleme bilimidir. Politik kulvarda da oryantalizm, Doğu’nun Avrupa tarafından sömürgeleştirilmesini sağlayan bir bilimsel hareket olarak yorumlanır. O itibarla Doğu, Avrupa’nın muhatabı olmak yerine “sessiz öteki” olarak algılanır. Doğu’nun Avrupa tarafından keşfedildiği 18. asırdan itibaren Doğu’nun tarihi sürekli bir eskilik ve özgünlük paradigması üzerinden inşa edilir. Eskilik ve özgünlük Doğu’yu tanımak isteyen ve Doğu’ya borçlu olduğunu düşünen Avrupa’nın dikkatini çekerken ekonomik ve kültürel devrimini gerçekleştiren Avrupa’nın ise ilgisini çekmez. Hegel, Marx, Nietzsche, Spengeler gibi tarih felsefecileri Doğu’yu yaşlı ve artık geride bırakılması gereken bir bölge olarak tasvir ederler.²⁶

1.3. Oryantalizmin Fikri Temelleri

Oryantalizmin fikri temelleri, dinlerin doğuşuna ve kurumsallaşma sürecine kadar götürülebilir. Hristiyanlığın doğuşu sırasında Yahudilik ile Hristiyanlık arasında yaşanan teolojik ve politik tartışmaların bir benzeri İslamiyet’in doğuşu sırasında İslamiyet ile Yahudilik ve Hristiyanlık arasında da yaşanır.

Hristiyanlık, İslamiyet gelmeden önce kurumsallaşır, bu yapısıyla da o dönem için rakipsizdir. İslamiyet’in Hristiyanlık ile Yahudiliğe alternatif olarak tarih sahnesine çıkışı ve Arabistan’dan Çin’e kadar geniş bir alanda nüfuz alanını genişletmesi, Hristiyanlar tarafından bir tehdit olarak algılanır. İslam’ın hem Hz. Musa’nın ve Hz. İsa’nın çağrısını tamamlamak üzere gelişi hem de Tevrat ve İncil’deki mesajın tahrif edildiği iddiası, Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kabul görmez. Hatta bu anlayış tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanır. Kilisenin güven eksikliği aynı Tanrıya inanan Müslümanlara yönelik bir ötekileştirme diline neden olur.²⁷

²⁵ Turner, Marks ve Oryantalizmin Sonu, 19.

²⁶ Said, Kış Ruhı, 73.

²⁷ Asaf Hüseyin, “Oryantalizmin İdeolojisi”, çev. Bedirhan Muhib, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, ed. Asaf Hüseyin vd. (İstanbul: İnsan, 1989), 15.

Batı'nın İslam'a ve Müslümanlara karşı takındığı olumsuz tavır, oryantalizmin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Batı'nın bu konudaki ilk kaynakları Doğu Hristiyanlığının önde gelen şahsiyetleri tarafından İslam'ın doğduğu ilk asırlardan itibaren kaleme alınan reddiyelere dayanır. Bunu İspanyolların ve Sicilyalıların sonraki dönemde ürettikleri çalışmalar takip eder. Özellikle bu noktada Hz. Muhammed merkeze alınarak onunla ilgili olumsuz bir imaj oluşturulmaya çalışılır.²⁸

Erken dönem Hristiyan teologlarının İslam peygamberini sahte, Kur'an-ı Kerim'i de onun tarafından yazılmış bir kitap olarak değerlendirdikleri görülür. Haçlı Seferleri şeklinde temayüz eden tepki dili, teolojik alanda hâkim olan bu dilin bir neticesidir. Nitekim bu anlayış sebebiyle Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu, Filistin'de karşı karşıya gelir. Ancak Haçlı Seferleri dâhil olmak üzere geliştirilen hiçbir strateji İslamiyet'in saygınlığını zedelemeye yetmez. Müslümanlara karşı nefret duygusuyla dolu olan Haçlı şövalyelerinin Selahaddin-i Eyyubi'yle karşılaşmaları, karışık duygular yaşamalarına sebep olur. Selahaddin-i Eyyubi'nin Hristiyan esirlere karşı gösterdiği kibar ve cömert muamele ona karşı duyulan sempatiyi artırır. Selahaddin-i Eyyubi'nin 1187'de Kudüs'ü fethi sırasında Hristiyanların öldürülmemesi, yağmalamaya başvurulmaması yönündeki vakarlı tavrı Hristiyanları şaşkına çevirir. Selahaddin-i Eyyubi'yi barbar olarak gören Hristiyanlar, sadece kendilerine has addettikleri değerlere sahip bir liderle karşılaştıklarında derinden etkilenirler. Böylece Selahaddin-i Eyyubi'nin şöhreti Batı'da yayılır; Dante'den Walter Scott'a, Gibb'den Lane-Pool'a kadar birçok oryantalistin hayranlığına vesile olur.²⁹

Batı'da oryantalizme dair müstakil çalışmalar olmakla birlikte bunun alt yapısının oluşmasında Müslümanlarla etkileşimin önemli bir rolü vardır. Özellikle de Müslümanların İber Yarımadası'ndaki Endülüs tecrübesi Avrupa'daki ilmi çalışmaları etkiler.

Batı kiliselerine mensup ruhbanların bu bağlamda Endülüs'e giderek eğitim aldıkları, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere bazı Arapça eserleri kendi dillerine tercüme ettikleri; felsefe, tıp, matematik gibi alanlarda Müslüman hocalardan ders aldıkları tarihi bir gerçektir. Söz konusu rahipler ülkelerine döndüklerinde İslam

²⁸ Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 2.

²⁹ Hüseyin, "Oryantalizmin İdeolojisi", 15-16.

medeniyetine ait eserleri yayımlarlar. Bu tercüme faaliyetlerinden sonra enstitüler kurulur. Böylelikle hem manastırlarda hem de enstitülerde Avrupa'nın ilim dili olan Latinceye tercüme edilmiş Müslüman âlimlerin kitapları okutulmaya başlanır. Altı asrı aşkın bir dönem Müslümanlara ait eserlerden faydalanılır ve söz konusu eserler ilgili kurumlarda eğitim materyali olarak kullanılır.³⁰

Müslümanların İspanya'yı ve Sicilya'yı fethettikten sonra Hristiyanlarla aynı politik ve kültürel havzayı paylaşması, her iki dinin mensuplarının birbirini tanımasına imkân tanır. Ancak Müslümanların bu bölgeleri kaybetmesi, dini dilin politik dile hâkim olmasıyla birlikte Hristiyanların Müslümanlara dair dili değişmeye ve olumsuz bir seyir izlemeye başlar.

İslam'a ve Müslümanlara dair bilginin arttığı bu dönemde Hristiyan teologların etkisiyle İslamiyet hastalıklı ve zararlı bir din, peygamber de bir kabile tanrısı ve meczup olarak tanıtılır. 15. yüzyılda Vasco da Gama'nın Hindistan deniz yolunu keşfi, Batılıların ilgisini çeker. Ticareti bu bölgeye taşıma niyetinde olan Batılıların karşısında rekabet etmek zorunda kaldıkları Moğol ve Osmanlı İmparatorlukları vardır. Bölgenin bu iki devletin hâkimiyetinde olması İslamiyet'e olan merakın yeniden gün yüzüne çıkmasına sebep olur. Başta Cambridge ve Oxford olmak üzere Batı üniversitelerinde Arap Araştırmaları kürsüleri kurulur. Arapçanın yanında hâkim diller, edebiyat ve kültürleri araştırılmaya başlanır. Bu alandaki çalışmalar önceleri siyasi nedenlerden ziyade ticari saiklerle gerçekleştirilir.³¹

Denilebilir ki 12. asırdan itibaren İslam'a dair çalışmalar entelektüel bir seyir izler. Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmeye başlanması bu faaliyetlerin dönüm noktası olarak kabul edilir. Zira Batı dünyası bu çalışmalarla ilk defa ciddi araştırmalar için bir kaynağa sahip olmuş olur. 13 ve 14. asırda İslam'ı ve Müslümanları daha yakından tanımak için üniversitelerde dil kürsülerinin açılması, müstakil dil okullarının kurulması bu çerçevede atılan adımlardır. Haçlı Seferleri sonrası Batı'nın Doğu'ya yönelmesi 16. asırda seyyahlar marifetiyle gerçekleşir. 17. asra gelindiğinde Doğu hakkında yazılmış seyahatlerin sayısı iki yüzü geçer. Bu eserler Batı'nın Doğu'ya dair tahayyülünü şekillendirir. Batı'da kurulan dil kürsüleri ve dil okullarının yanında 17. asırda sözlük faaliyetleri ve gramer çalışmaları da yoğunluk kazanır.³²

³⁰ Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, çev. Mücteba Uğur (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993), 34-35.

³¹ Hüseyin, "Oryantalizmin İdeolojisi", 16-17.

³² Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 2.

Oryantalizm ve misyonerlik farklı çalışma alanı gibi gözüксе de erken dönemde her iki anlayışın ortak hareket ettiği söylenebilir. Bu noktada dil çalışmaları bir gereklilik ve ortak payda olarak ortaya çıkar. Oryantalizmin Doğu ile ilgili her türlü çalışmada dile yoğunlaşması, misyonerlerin ise Hristiyanlaştırmak istedikleri Müslümanların dilini öğrenme ihtiyacı duyması ortak bir stratejinin doğmasına zemin hazırlar.

13. yüzyılda misyonerler, Hristiyanlaştırmak istedikleri Müslümanların dillerini öğrenme zorunluluğu konusunda mutabık kalırlar. Çabalarının bu şekilde başarıya ulaşacağına inanırlar. Bu kararın uygulamaya geçirilmesi oryantalizmin de gelişmesinde önemli rol oynar. Oryantalizmin doğuşunda dini faktörler ön planda olduğu için o dönemde oryantalizm ile misyonerliği ayırt etmek kolay değildir. Roger Bacon, Müslümanları Hristiyanlaştırmak yolunun dillerini öğrenmekten geçtiğini savunur. Ona göre Hristiyan nüfuzunu ve haritasını genişletmenin yolu misyonerlikten geçer. Bu düşüncesi 1312 Viyana Konsili'nde kabul görür ve Arapçanın Avrupa'nın beş ayrı üniversitesinde öğretilmesi karara bağlanır. Dönemin önemli misyonerleri alınan bu kararla misyonerliğin hedeflerine ulaşacağı, Müslümanlara boyun eğdirileceği ve insanlığı Katolik inancına döndürme yolundaki amaçlarının gerçekleşeceğine inanırlar. Düşledikleri idealin böylelikle gerçekleşeceğine umut bağlarlar.³³

Oryantalizm ile misyonerliğin örtüşen dili, İslam'a ve onun peygamberine yönelik çalışmalarda daha belirgin hale gelir. Bilgiyi dini ve politik gerekçelerle manipüle etmekten imtina etmeyen oryantalizm, bu alanda yetişmiş misyonerler marifetiyle İslam'a ve onun peygamberine dair şüphe uyandırmayı esas alır.

Zvemer, Lamnens, Mac Donald, Palacious, Faucault, Watt, Cragg gibi misyonerler yayınladıkları çalışmalarla İslam hakkında şüphelerin oluşmasına öncülük ederler. Mac Donald, Hz. Muhammed'e cepheden saldırmak yerine bu inancın temellerini aşındırmayı daha makul bir davranış olarak gördüğünü deklare eder. Montgomery Watt ise Hz. Muhammed'in İslam'ı kadim dinlerden Yahudilik gibi şekillendirmeye çalıştığını ifade eder. Peygamberin bu dini öncelikle Musevilere kabul ettirme gayretine düştüğünü daha da ileri giderek İslam'ın Museviliğin bir mezhebi

³³ Mahmud Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, çev. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 31-32.

olabileceğini iddia eder. Oryantalistler bununla Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an'ın vahiy olduğu konusundaki inancı çürütmek isterler.³⁴

1.4. Oryantalizmin Tarihi Gelişimi

Oryantalizmin Batı'da ortaya çıkışı olarak genellikle 1312 Viyana Konsili'nde alınan kararlar gösterilir. Bu kararlar doğrultusunda Paris, Oxford, Bologne gibi Avrupa'nın değişik şehirlerinde Doğu dillerinde eğitim verecek kürsüler kurulur.³⁵

Öte yandan oryantalizmin kuruluşuna başlangıç olarak gösterilen bu kararın “*Kilise Oryantalizmi*”ne işaret ettiğini ifade eden kimi araştırmacılar, bu tarihten önce de oryantalizmin var olduğunu ifade ederler. Bu tarihin kesin bir başlangıç olarak kabul edilmek yerine bir dönem tespiti anlamında kullanıldığı kanaatindedirler. Hakeza bu dönemde İslam'ın hızlı bir şekilde yayılması, Hristiyan din adamlarının dikkatini çeker. Bu durum onları tedbir almaya ve Hristiyanların İslam'a geçebilme ihtimali karşısında eserler vermeye sevk eder. Yuhanna ed-Dımaşkî'nin “*Müslümanlarla Diyalog*” ve “*Müslümanlarla Tartışmada Hristiyanları Aydınlatma*” adlı yapıtları, bu amaçla kaleme alınan ilk eserler olarak kabul edilse de oryantalizmin başlangıcı olarak değerlendirilemez. Zira Yuhanna ed-Dımaşkî, Emevi Devleti himayesinde yaşamış hatta saraya hizmet etmiş Doğulu bir kimsedir.³⁶

Oryantalizmin ortaya çıkışı konusunda 10. yüzyıla işaret eden Necib el-Akikî, hareket noktası olarak Fransız rahip Gerard de Oraliac'ı esas alır. Gerard de Oraliac, Endülüs'e giderek İsbîliye ve Kurtuba'daki hocalardan dersler aldıktan sonra Avrupa'ya döner. Endülüs tecrübesi sonrası Avrupa'da Arapça, matematik ve astronomiyi en iyi bilen kimse olarak kabul edilen Gerard de Oraliac, 999-1003 yılları arasında II. Sylvester adıyla Roma'da papa olarak da görev yapar. Bazı araştırmacılar oryantalizmin başlangıcı olarak 11. yüzyılı gösterirken Rudi Paret ise Kur'an-ı Kerim'in ilk kez Latinceye çevrildiği, Latince-Arapça sözlüğün çıkarıldığı 12. yüzyılı kabul eder.³⁷

³⁴ Hüseyin, “Oryantalizmin İdeolojisi”, 17-18.

³⁵ Said, *Oryantalizm*, 79.

³⁶ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 24.

³⁷ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 25.

Görüldüğü üzere oryantalizmin başlangıcı olarak 10, 11 ve 12. yüzyıla işaret eden araştırmacılar olmakla birlikte bu konuda tam bir mutabakatın olduğu söylenemez. Oryantalizmin temellerinin atıldığı bu dönemlerde kişilerin, kurumların yahut çalışmaların referans noktası olarak alındığı söylenebilir.

Oryantalizmin varoluş esprisi zamanla evrilir. Kolonyalist ülkeler, dünyayı sömürmek konusunda oryantalizmden faydalanma yoluna giderler. Coğrafi keşifler sonrası oluşan tabloda kolonyalist anlayışla misyonerlik anlayışı karşı karşıya gelir. 17. yüzyıldan itibaren bu durum daha da belirginleşir.

Batılı ülkeler Müslüman ve gayrimüslim ülkelerde ticari şirketler kurmaya başlarlar. Hammaddeyi tekeline almak isteyen ticari şirketlerin siyasi bir boyut kazanması çok zaman almaz. Batılıların Doğu'ya dair ekonomik ve siyasi ilgisine din, kültür ve dil hususu da eklenir. Gezinlerin ve ilim adamlarının Doğu'ya dair yazdıkları egzotik ve gizemli yazılar her tarafı kaplar. Bunu İran ve Hint dinlerine ait metinlerin tercümesi takip eder. 1795 yılında Silvestre de Sacy'nin Paris'te Doğu Dilleri Okulunu açması bilimsel oryantalizm açısından bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Napolyon'un Mısır Seferi sırasında birçok ilim adamını yanında götürmesi ve 23 ciltlik bir eser yazdırması oryantalizmin sistematik bir şekil aldığıının en önemli göstergesi olarak kabul edilir. Doğu'nun siyasi olarak sömürülmesi sırasında elde edilen bilgiler askeri amaçlara hizmet edecek şekilde dönüştürülür. Böylelikle Doğu; tanımlanan, kimlik kazandırılan, Batı'ya bağlı bir coğrafya şeklinde formüle edilir. Tüm bunların amacı Doğu'nun daha iyi tanınmasını sağlamaktır. 19. yüzyıla gelindiğinde bu düzensiz ve dağınık çalışmalar, bilimsel gelişmelerin katkısıyla daha sistemli hale gelir. Doğu'ya dair nasıl çalışılması gerektiğine dair oryantalistler arasında bir uzlaşma sağlanmaya başlar. Bu durum oryantalizmin bir disiplin olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlar.³⁸

Kolonyalist anlayışın kaba ve aleni sömürme biçimi süreç içerisinde oryantalistlerin ve antropologların sayesinde daha profesyonel bir seyir izler. Bilgi, sömürgeciliği sistematik bir forma sokan bir enstrüman haline dönüşür.

Batı, sömürgeleştirdiği topraklar genişledikçe farklı dinler, kültürler ve dillerle karşı karşıya gelir. Bu durum onları yönetebilmek için daha fazla bilgiyi gerektirir. Süreç içerisinde Musevi ve Hristiyan bilim adamları, İslam'a karşı ortak

³⁸ Hüseyin, "Oryantalizmin İdeolojisi", 18-19.

cephe almaya başlarlar. Öyle ki oryantalizm, Batı kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelir. Özellikle Silvestre de Sacy, Ernest Renan ve Edward William Lane'nin bu alandaki çalışmaları sayesinde oryantalizm, kolonyalist ülkelerin çıkarlarıyla örtüşen ve onların sömürgeci anlayışlarını meşrulaştıran bir disiplin haline dönüşür. Oryantalistler, halkın İslam'a dair düşüncelerini değiştirmek için yöneticilere neler yapılması gerektiği konusunda bilgiler sunmaya başlarlar. Batılı olmayan toplumların kültürlerini tanımada antropologlar önemli görevler üstlenirler. Antropologların yaptığı çalışmalar, yöneticiler kadar misyonerlerin de işine yarar. Yöneticiler, sömürdüğü toplumla ilgili bilgi sahibi oldukça onları yönetebilmek için lazım olan zayıf ve güçlü noktalara hâkim olurlar. Bu konuda çalışmak isteyenlere finansman desteği rahatlıkla sağlandığı için Asya, Afrika ve Orta Doğu konularında çok sayıda araştırma yapılır.³⁹

Napolyon'un 1798 yılındaki Mısır Seferi bu bağlamda bir dönüm noktası olarak kabul edilir. İspanyolların Yeni Dünya'yı ganimet niyetiyle işgal etmeleri gibi klasik bir sefer olarak kabul edilmediği içindir ki modern anlamdaki ilk emperyal sefer olarak kabul edilir. Zira Napolyon bu sefer sırasında modern bir ordunun yanında bilim insanlarını yani tarihçileri, dil bilimcileri, biyologları, mimarları da yanında götürür. Bunların amacı Mısır'da bulunan her şeyi kayıt altına almaktır. Bu kayıt altına alma işi Mısır için değil, Avrupa için tasarlanmış bir bilimsel inceleme çabasıdır. Sonuçta ortaya konan ürünlerin hacmi muazzamdır. Bu eserlerde Mısır'ın gücü değil, Fransızların gücü görülür. Mısırlıların Fransa ile ilgili benzer çalışmaları bulunmamaktadır. Bu neviden bir bilginin ortaya konabilmesi için orada bulunabilecek bir güce ve yerlilerin göremediklerini görebilecek bir potansiyele ve uzmanlığa sahip olunması gerekir.⁴⁰

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde oryantalizmin Avrupa'da kavramsal düzeyde kendisine yer bulduğu görülür. Sözcük ilk kez 1779 yılında İngiltere'de, 1799 yılında da Fransa'da kullanılmaya başlanır. Oryantalizm (orientalism) sözcüğü 1838 yılında Fransız Dil Akademisinin sözlüğüne kaydedilir.⁴¹

W. Montgomery Watt, Oxford İngilizce Sözlüğüne atıfta bulunarak “*oryantalizm*”in ilk kez 1815 yılında kullanıldığını ancak sözcüğün günlük dilde

³⁹ Hüseyin, “Oryantalizmin İdeolojisi”, 19-21.

⁴⁰ Said, *Oryantalizm*, 170.

⁴¹ Maxime Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 62.

bundan birkaç nesil öncesinden itibaren var olduğunu belirtir. Watt'a göre oryantalizm; dil, edebiyat, tarih ve din dâhil olmak üzere Doğu'nun kültür ve medeniyetinin incelenmesi anlamına gelmektedir. Bu araştırmalar Çin ve Hindistan havzasını, Orta Doğu İslam'ını, Dicle ve Fırat bölgesindeki eski medeniyetlerin tamamını kapsayan genişliktedir.⁴²

Oryantalizmin kavramsal düzeyde varlığını kurumsal düzeyde etkinliği takip eder. Oryantalizm, 19. yüzyılda artık çok daha güçlüdür. Sistematik bir faaliyetin içinde olan oryantalist kurumlar, Doğu konusunda derinleşmiş uzmanlar yetiştirirler.

Oryantalist çalışmaların geldiği noktayı izah etmek için 1829 yılında Victor Hugo şu ifadeleri kullanır: *“Doğu ile ilgili araştırmalar hiçbir zaman bu kadar ileriye götürülmemiştir. XIV. Louis Dönemi'nde herkes Helenist'ti. Şimdi oryantalist olduk hep. Hiçbir zaman bu kadar aydın Asya denen uçuruma bu kadar eğilmemiştir bir arada. Bugün Çin'den Mısır'a kadar doğunun her dilini inceleyen birer âlimimiz var.”*⁴³

Fransız İhtilali sonrası evrensel ideoloji çerçevesinde Avrupalı olmayana saygı gösteren Batı, 19. yüzyıla gelindiğinde tepeden bakmaya başlar. Irkları değerlendirirken bile *“ileri”* ve *“geri”* tasnifine gider. *“Ari”* ırkına mensup olanları *“ileri”*, *“Sami”* ırkına mensup olanları ise *“geri”* olarak niteleler. Renan gibi oryantalistler bu iddialarını ispatlama gayesine koyulularak Ari ırkından gelenleri *“medeniyet yapıcıları”*, Sami ırkından gelenleriyse *“tefekür ve felsefede geri”* şeklinde tavsif ederler.⁴⁴

Maxime Rodinson, 19. yüzyılda birbiriyle kaynaşmış üç eğilimden bahseder. Bunlardan ilki pragmatist ve emperyalist Batıcılıktır. Bu anlayış, öteki olarak algıladığı medeniyetleri küçümser. İkincisi romantik egzotizmdir. Büyülü bir Doğu hayranı olan bu anlayışa göre Doğu'nun sefaleti arttıkça cazibesi de artar. Üçüncüsü uzmanlaşmış bilginlerdir. Bunlar da eski dönemleri incelerler. Rodinson, görünüşe aldanılmaması uyarısında bulunur. Bu her üç anlayış arasında bir çelişki olmadığını, bunların birbirini tamamladığını söyler.⁴⁵

⁴² W. Montgomery Watt, “Oryantalistlerin İslam Araştırmaları”, çev. Kazım Gülçür, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991), 231.

⁴³ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 63.

⁴⁴ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 39.

⁴⁵ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 58.

19. yüzyıl, Avrupa'nın kendisini her anlamda merkezde konumlandığı yüzyıldır. Siyasetten ekonomiye, felsefeden tarihe varana kadar tarihin akışı Avrupa eksenli bir seyir izler. Oryantalist çalışmalarda da benzer bir durum söz konusudur. Bu yüzyıl oryantalizmin kurumsallaşmaya başladığı yüzyıl olarak kabul edilir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Batı'nın muhtelif ülkelerinde Doğu'yu araştırmak gayesiyle cemiyetler ve dernekler kurulur. 1822 yılına Fransa'da Asya Cemiyeti, 1842 yılında Amerikan Şark Cemiyeti, 1845 yılında İngiltere ve İrlanda'da Asya Kraliyet Cemiyetleri, 1845 yılında da Alman Şark Cemiyeti bu amaçla kurulan cemiyetlerdir. Aynı cemiyetler kısa süre sonra başta dergi olmak üzere farklı yayınlar neşretmeye başlarlar. Öyle ki bu dergi ve muhtelif yayınların sayısı zamanla üç yüzü aşar. 1873 yılına gelindiğinde oryantalistler Paris'te ilk milletler arası kongrelerini gerçekleştirirler. Bu kongrelerin sayısı süreç içerisinde otuzu bulur.⁴⁶

Oryantalistler 1873 yılında ilk uluslararası kongrelerini Paris'te gerçekleştirirler. Bu kongreler belli aralıklarla devam eder. 1973 yılında Paris'te toplanan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde alınan karar sonrası "oryantalist" kavramı kullanılmaz. Bunun yerine "*Kuzey Afrika ve Asya Konulu Uluslararası Beşeri Bilimler Kongresi*" adı tercih edilir.

1873'te ilk kez gerçekleştirilen kongrenin amacı oryantalistlerin örgütlenme ihtiyacını karşılamaktır. Böylelikle oryantalistler hem sıkı bir ilişki geliştirirler hem de bir yol haritası belirlerler. Oryantalistler çalışmalarında sosyoloji gibi modern bilimlerden yararlanmaya başlarlar. Sosyolojinin yanında antropolojiden daha etkin bir şekilde faydalanma yoluna giderler. İslam toplumlarının antropolojisine dair ciddi bir külliyat oluşur.⁴⁷

Antropolojinin de oryantalizme eşlik etmesi, kolonyalist düşüncenin sahada daha güçlü bir şekilde var olmasını sağlar. Gerçi antropolojinin sahaya çıkması oryantalizmden çok sonraya tekabül eder. Ancak antropolojinin somut, pratik ve işlevsel enstrümanları salık vermesi sömürgecilerin de işini kolaylaştırır. Böylelikle sömürgeleştirdikleri toplumları daha yakından tanıyan ve yöneten Batı'nın Doğu'daki tahakkümü daha da pekişecektir.

⁴⁶ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 41.

⁴⁷ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 432.

Antropologlar bu noktada sömürgeci ülkelere yapısal işlevselcilik denen modeli hediye ederler. Buna göre bir toplum sömürülmek istendiğinde o toplumun sahip olduğu yapılar değiştirilmeli yahut ortadan kaldırılmalıdır. İşlevler ona bağlı olarak değişir. Sömürgeciler bu fikirden faydalanarak sömürdükleri ülkelerin ekonomik ve politik yapılarını zorla, ikna ederek yahut eğitim yoluyla değiştirme yoluna giderler. Değişime direnenler, zor kullanılarak ya da hukuk marifetiyle bertaraf edilir. Sömürgeciler halka karşı cepheden mücadele etmek yerine ülkedeki kimi grupları diğerlerine karşı kışkırtarak mücadele etmeyi tercih eder. Bu mücadele sırasında böl ve yönet taktikine başvururlar. Bunda da büyük oranda başarılı olurlar.⁴⁸

Bir tarafta kurumsal çalışmalar devam ederken diğer tarafta felsefi tartışmalar üzerinden Doğu-Batı kıyaslaması ve medeniyet tartışması yaşanır. Hegel’le başlayan bu tartışma Marksist literatürle yeni bir boyut kazanır.

Marksist literatür, 19. yüzyılda oryantalizmi besleyen felsefi bir dil üretir. Turner, Marksizmin yüklü dozda oryantalizm barındırmasına göndermede bulunarak bir anlamda öz eleştiri yapılması gerektiğini hatırlatır. Turner’e göre Marksizmin oryantalizmle örtüşen dili Hegelci yorumlardan, tarihin açılmak suretiyle yayılan bir öz olduğu iddiasından ve Asya toplumlarının durağanlığı saptamasından ileri gelir.⁴⁹

W. Montgomery Watt, Batı’nın bütün ilmi aktiviteleri içinde oryantalizmin küçük bir bölüme tekabül ettiğini söyler. Watt’a göre 19. yüzyılda oryantalistlerin arasında İslam dışında Hindistan dini gelenekleriyle ilgilenenler de vardı. Watt, oryantalist bilgilerdeki hataları kendi zaviyesinden gerekçelendirme ihtiyacı duyar. Ona göre İslam hakkında araştırma yapan oryantalistlerin sahanın genişliğinden dolayı bütün bir alana hâkim olma imkânı söz konusu değildir. Bu sebeple hata yapma durumları da muhtemeldir. Bazı oryantalistlerin dindar hassasiyetler yerine laik bir tutum sergilemeleri de menfi tabloların oluşmasına sebebiyet verebilmiştir.⁵⁰

Doğu, 19. yüzyılda düşman olarak görülmeye devam eder. Ama bu kez peşinen yenilmiş bir düşmandır. Avrupa’nın “*hasta adam*” olarak nitelediği Osmanlı Devleti’nin Balkanlardan çekilmesi, Yunanistan’ın bağımsızlığı, Fransızların 1830 yılında Cezayir’i, İngilizlerin 1839 yılında Aden’i sömürgeleştirmesi, Hindistan ve

⁴⁸ Hüseyin, “Oryantalizmin İdeolojisi”, 21-22.

⁴⁹ Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), 130.

⁵⁰ Watt, “Oryantalistlerin İslam Araştırmaları”, 236-237.

Malezya'nın aynı kaderi paylaşması Batı'nın üstünlüğünün bir göstergesi olarak kabul edilir.⁵¹ 1881 yılından sonra Mısır ve Tunus işgal edilir. Batı, İslam dünyasını çember altına alır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İslam dünyasının neredeyse tamamı Batı sömürgeciliğinin nüfuz alanına girer.⁵² Doğu, çok açık bir şekilde artık Batı'nın hâkimiyetine girer ve zaafı sebebiyle acınacak bir duruma düşer.⁵³

Batı, sömürgecilik faaliyetleri sırasında oryantalistlerden ziyadesiyle yararlanır. Öyle ki oryantalizmle sömürgecilik arasında sağlam bir bağ kurulur. Bazı oryantalistler ilmi çalışmalarının sömürgeciliğe alet edilmesi rüzgârına gönüllü olarak kapılırken bazı insafli oryantalistler bu durumdan rahatsızlık duyarlar.⁵⁴

Orta Doğu'da sömürgeciliğin zayıflamasıyla birlikte oryantalizmin de eskiye oranla gücü azalır. Bu durum II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Orta Doğu'da inisiyatifi alıp kurucu bir güç olmasına kadar devam eder. Bu tarihten sonra oryantalizmin çalışma sistemi çağın şartlarına uyum sağlar ve daha da önemli bir işlev görür. ABD'nin önemli üniversitelerinde yeni kuşak bilim adamları kürsüler kurup “*Orta Doğu ve İslami Araştırmalar*” adıyla faaliyete geçerler. Üniversitelerle birlikte pek çok vakıf, konsey yahut şirket söz konusu faaliyetlere fon ayırır. ABD, araştırmalar yapmak ve politika geliştirmek amacıyla Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları eliyle bu alanda en fazla araştırma yapan ülkelerin başında gelir. 1947 yılında “*Orta Doğu Enstitüsü*” kurulur ve “*The Middle East Journal*” periyodik olarak yayınlanır. Bu alanda zamanla birçok kurum faaliyet göstermeye başlar. ABD, sınırları dışında da enstitüler kurmaya başlar. Dönemin önemli oryantalistlerinden Bernard Lewis, H. A. R. Gibb gibi oryantalistler ABD'nin prestijli üniversitelerinde görev alırlar. Devletlerin, üniversitelerin, enstitülerin, kurumların sistematik bir şekilde bu alana yönelmesiyle Doğu'nun sadece oryantalistlere bırakılamayacağı, bu alanda yapılması gereken çok büyük çalışmaların senkronize bir şekilde yapılması gerektiği mesajı verilir.⁵⁵

1973 yılında 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde her ne kadar oryantalizm kavramının kullanılmaması karara bağlansa da oryantalizmin günümüz şartlarına uyarlı bir form dâhilinde varlığını devam ettirdiği söylenebilir. Doğuşu

⁵¹ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 64-65.

⁵² Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 43-44.

⁵³ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 64-65.

⁵⁴ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 44.

⁵⁵ Hüseyin, “Oryantalizmin İdeolojisi”, 28-30.

sırasında kilisenin içinde misyonerlik faaliyetleriyle yol alan oryantalizm, modern zamanlarda üniversitelerde, enstitülerde, düşünce kuruluşlarında çağın şartlarına uyarlı bir enstrümana dönüşmesini bilmiştir.

1980’li yıllardan itibaren telaffuz edilen siyasal İslam, fundemantalist İslam söylemlerini oryantalist bakış açısından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bernard Lewis başta olmak üzere dönemin önemli oryantalistleri yeni bir bakış açısıyla oluşturdukları kurumlar marifetiyle İran Devrimi, SSCB’nin Afganistan’ı işgali, İntifada olayları, Cezayir seçimleri, Bosna Savaşı, 11 Eylül, Arap Baharı ve sonrasında yaşananlara yönelik Batı’nın bir strateji belirlemede önemli misyonlar üstlenmişlerdir.

Oryantalizm, entelektüel alanda da zamanın ruhuna uyumlu bir dil geliştirmekten imtina etmez. Francis Fukuyama’nın “*Tarihin Sonu*” tezi ile Samuel Huntigton’un “*Medeniyetler Çatışması*” tezini de oryantalist bakışın yeni tarz söylemi olarak yorumlamak mümkündür.

Oryantalizmin dünyayı kategorik bir ayrışmaya tabi tutup Doğu üzerinden Batı’yı inşa etmesi, Batılı olmayan kültürleri ötekileştirerek kolonyalist anlayışın merkezinde yer alması, müstakil bir disiplin olarak varlığını devam ettirmek yerine iktidarlara eklenip politik bir konseptin parçası olmayı tercih etmesi oryantalizme yöneltilen en önemli eleştiriler olmaya devam etmiştir.

1.5. Edward Said ve Oryantalizm

Edward Said, 1 Kasım 1935’te Kudüs’te dünyaya gelir. Ailesi 1947’nin sonlarında Filistin’den Mısır’a göç eder. Kahire’de Amerikalılara ve İngilizlere ait kolejlerde eğitim alır. Bu dönemde bölgeye İngilizler hâkimdir. İngilizler, eğitim kurumları vasıtasıyla müstemleke ülkelerinde yöneticilik yapacak nesiller yetiştirme gayretindedirler.

Edward Said, İngilizlerin Britanya’yla bağı olan bir Arap kuşağı yetiştirmek amacıyla açtığı okulda eğitim aldığını söyler. Kahire’den ABD’ye gitmeden önceki son okulu da Victoria Kolejidir. Said’e göre bu kolej, İngilizler ayrıldıktan sonra ülkeyi devredebilecekleri yönetici bir sınıf yetiştirme niyetiyle kurulmuştu. Said, sınıf

arkadaşları arasında Ürdün Kralı Hüseyin başta olmak üzere sonradan başbakan, bakan ve iş adamı olacak çok sayıda öğrencinin bulunduğunu aktarır.⁵⁶

Önemli oryantalistlerden biri olan Bernard Lewis, yıllar sonra oryantalizm eleştirisi yapacak olan Edward Said'i Filistinli Hristiyan bir aileye mensup olmasına ve Mısır'da eğitim görmüş olmasına rağmen Arapça bilmemekle suçlar.⁵⁷ Oysa Edward Said, hatıralarında tam aksi bir durumdan bahseder. Mısır'da Victoria Kolejinde okuduğu sırada kendisine verilen el kitabının ilk sayfasını okulun bir numaralı kuralının süslediğini söyler. Bu kural da okulun dilinin İngilizce olduğu ve başka bir dil konuşurken yakalanan öğrencilerin cezalandırılacağına dairdir. Okulda bütün öğretmenler İngiliz olmasına rağmen öğrenciler Arap, Türk, Ermeni, Yunan, İtalyan ve Yahudilerden oluşur. Neredeyse herkesin Arapça, çoğunun da Arapça ve Fransızca bildiğini söyleyen Said, bu haksız kısıtlama karşısında meydan okuduklarını ve ortak bir dile sığındıklarını ifade eder. Said, ana dili Arapça ile İngilizcenin iç içe geçtiğini, hangisinin ilk dili olduğunu hiçbir zaman bilemediğini söyler. Her iki dille de rüya gören Said, kendini hiçbir zaman evinde hissetmediğini ifade ederken bile bir yabancılaşmaya işaret eder.⁵⁸

Edward Said, 1951 yılında ailesinin ABD'ye yerleşmesiyle eğitimine burada devam eder. Princeton Üniversitesinde lisans eğitimini, Harvard Üniversitesinde de yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlar. Columbia Üniversitesinde profesörlük payesi alan Said, ABD'nin prestijli üniversitelerinde çalışma imkânı bulur.

Edward Said, oryantalist anlayışla eğitim verilen okullarda eğitim gördüğü ve oryantalizmin soğuk yüzüyle genç yaşlarından itibaren muhatap olduğu için bu alana ilgi duyar. Dünyada tanınmasını sağlayan ve oryantalistler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanacak olan "*Oryantalizm*" adlı eserini 1978 yılında yayımlar.

Oryantalizm kitabı büyük bir ilgiyle karşılanmış olmasına rağmen başlangıçta yayımcı bulmakta zorlanır. Kitabın Araplar, Filistinliler ve İsrailliler konusunda yerleşik kanıya aykırı bir düşüncüyü dillendirmesi yayınevlerinin isteksiz davranmasına neden olur. Esere ilgi gösteren California Üniversitesi Yayınları bile iki yüz dolarlık gibi komik bir ön ödemeye yetinir. Ancak Chomsky ve Foucault gibi

⁵⁶ Said, *Kış Ruhu*, 15.

⁵⁷ Bulut, "Oryantalizm", 432.

⁵⁸ Said, *Kış Ruhu*, 15-16.

entelektüellerin kitaplarını basan Pantheon'un kitaba talip olmasıyla eser hak ettiği ilgiyi görür.⁵⁹

Oryantalizm kitabı yayımlandıktan sonra oryantalistler kitaba büyük tepki gösterirler. Edward Said'in oryantalistlere dair yaptığı değerlendirmeleri reddederler. Said'in art niyetli olduğunu iddia ederler.

Nitekim son dönemin önemli oryantalistlerinden Bernard Lewis, Edward Said'in "*oryantalizm*" sözcüğünü Arap, Müslüman ve Maksist eleştirmenlerde olduğu üzere kirdiğini söyler. Lewis'e göre Said bu çalışmasıyla ilim adamı tarafsızlığıyla çalışan ve iyi niyetli olan oryantalistlere leke sürmeye çalışmış, iyi niyetle yapılmış oryantalist çalışmaları siyasallaştırmıştır.⁶⁰

Oryantalistlerin bu iddialarına rağmen Batı'nın klasik metinlerinin değişmez temalarından birinin iktidar ile bilginin özdeşliği olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Orta Çağ'da kilisenin doğruları dışında bilgi yasaklanmış, Aydınlanma Çağı'nda yasaklı bilgiye öykünenler tıpkı Faust gibi cehennemi boylamıştır. Avrupa'nın bu sabıkalı tarihine rağmen Edward Said iddiasında haklı görünmektedir. Doğu hakkında üretilen bilgiler vicdan muhasebesinden geçmemiştir. Bunun sebebi de sömürgeci anlayıştır. Doğu bir sömürge olarak kaldığı sürece efendi-köle ilişkisi, üretilen metinlerle pekiştirilecektir. Bilimin iyi amaçlar yanında kötü amaçlar için de kullanılabileceğinin farkında olan Avrupa, Rönesans'tan sonra sahip olduğu öz denetim mekanizmasını oryantalizm konusunda işletmemiştir.⁶¹

Turner, 1970'li yıllarda akademisyenlerin Batı'nın sömürgecilik anlayışı çerçevesinde Doğu toplumlarını nasıl yorumladığına ilgi duyduklarını söyler. Özellikle Edward Said'in "*Oryantalizm*" kitabıyla ilgili tartışmalar, sömürgeleştirme ve tarihin yazımı konularının yeniden yorumlanmasına imkân tanır. Söz konusu çalışmalar, bu alandaki tartışmalarda üçüncü dünya akademisyenlerinin kendilerine güven duymasını sağlar.⁶²

Turner'in de işaret ettiği üzere 1970'li yıllardan itibaren oryantalizm bir ilgi odağı haline gelir. Bu duruma ilgisiz kalmayan Edward Said, "*Oryantalizm*" adlı

⁵⁹ Andrew N. Rubin, "Edward W. Said", çev. Ferit Burak Aydar, *Oryantalizm*, ed. Aytaç Yıldız (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 23-24.

⁶⁰ Rubin, "Edward W. Said", 26.

⁶¹ Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 12.

⁶² Bryan S. Turner, "Oryantalizm, Postmodernizm ve Din", *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, ed. Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 36.

eserinde dönemin önemli oryantalistlerinin metinlerinden hareketle Doğu'nun Batı tarafından nasıl algılandığını konu edinir. Edward Said, eserinde Foucault'nun bilgi-iktidar münasebetini kullanmak suretiyle iktidarla bilginin kaçınılmaz ilişkisini ortaya koyar. Bu bağlamda oryantalist çalışmalarla sömürgeci ülkelerin çıkarları arasındaki ilintiyi akademik çerçevede gerekçelendirir.

Edward Said, Batı'nın Doğu'ya dair ne düşündüğünü ortaya koyabilmek amacıyla “*oryantalizm*” kavramından faydalandığını söyler. Hatta oryantalizmi Doğu'yu sistematik olarak incelemenin, buluşun ve pratik bir fayda sağlamanın disiplini olarak görür. Said, oryantalizme imgesel bir anlam da yükler. Sözcüğe ayrım çizgisinin öte yakasında neler olduğunu anlamaya çalışan bir kişinin hayallerinin ve sözcüklerinin toplamından oluşan bir koleksiyon zaviyesinden yaklaşır. Ona göre oryantalizmin bu iki boyutu birbiriyle örtüşebilir. Batı, bağlamına göre birini kullanarak Doğu'da sağlam bir yol çizmeye çalışmıştır. Said, oryantalizm çalışmasıyla bu gidişatın izlerini bulmaya çalışır. Said'e göre Batılılar, Doğu'yu sadece bir coğrafya olarak algılamazlar. 19. yüzyıla kadar Batı'nın tartışmasız üstünlüğünün gerçekleştiği bir imge olarak tasavvur ederler. İngilizlerin, Portekizlilerin, Fransızların ve İtalyanların buradaki sömürgeleri göz önünde bulundurulduğunda bunun gerçeklikle ilişkisi daha rahat kurulabilir. Uzak Doğu için geçerli olan bu hegemonyanın Orta Doğu söz konusu olduğunda her zaman geçerli olmadığı görülecektir. Zira İslam dünyası Batı'ya politik, ekonomik ve entelektüel anlamda sürekli karşı bir duruş sergilemiştir. Edward Said, oryantalizm tarihinin bu hassas noktalarının ilgisini fazlasıyla çektiğini, bu yüzden bu konuya odaklandığını ifade eder.⁶³

Said'e göre Doğu denildiğinde uzak ve egzotik anlama gelecek şekilde bir coğrafyadan bahsedilmemişse bununla Müslüman Doğu kastedilir.⁶⁴ Edebi metinlerden felsefi metinlere varana kadar benzer bir yaklaşımla karşılaşılır. Batı'nın oryantalist anlayışının aydınlara da sirayet ettiği rahatlıkla görülür. Bryan S. Turner, hem Marx'ın hem de Weber'in Doğu'ya dair analizlerinin Batı kalıpları dışına çıkamadığını söyler. Marksizmin Asya tarzı üretim biçimlerine dair kavramsallaştırması ile Weber'in patrimonial kavramsallaştırması Batı'nın ortak

⁶³ Said, *Oryantalizm*, 111-112.

⁶⁴ Said, *Oryantalizm*, 113.

varsayımları üzerinden inşa edilir. Turner, bu durumu oryantalizmin sosyal bilimlere bıraktığı bir miras olarak yorumlar.⁶⁵

Turner, Edward Said'in oryantalist söylem hakkındaki analizlerini sarsıcı gerçeklik olarak niteler. Turner'e göre oryantalistler kendileri hakkında konuşmadıkları, düşünmedikleri halde oryantalistler hakkında değerlendirmeler yapılabilmekteydi.⁶⁶

Edward Said, kitapta oryantalist söylemle sömürgeciliğin birbiriyle örtüşen, birbirini tamamlayan ve destekleyen yönlerini inceler. Said, "*Oryantalizm*" kitabında kendini büyük gören ve bu konumunu korumak isteyen Batı'nın başka bir kültürü kendisiyle eşit olarak görmek istemeyişinden yola çıkar. Askeri ve ekonomik araçlarla beslenen bu kültürün egemenlik iddiasında olduğunu savunur. Böyle bir ortamda bilme ve anlama isteği de ezme, yasaklama yahut izin verme, doğrulama, meşruiyet tanıma gibi tutkulara dönüşür. Oryantalizm de ister bilim isterse tavır alma şeklinde olsun Avrupa'nın sömürgeci anlayışının kurumsallaşmış bir şekli olduğu için bu tutkulardan kendini arındıramaz.⁶⁷

Andrew N. Rubin'e göre kolonyalizm sonrası tarih yazımı ile klasik müzik ve emperyalizm karşıtı siyaset arasında kuramsal bir ilişkiyi kimse Edward Said kadar ikna edici bir üslup ve belagatli bir delille ortaya koyamazdı. Söz konusu durum onun entelektüel derinliğini ve karşılaştırmalı eleştiri konusundaki yeteneğini göstermekle kalmayıp seküler hümanizm diye tanımlanabilecek bir alanın keşfi ve geliştirilmesinde de büyük bir işe imza attığını göstermektedir.⁶⁸

Edward Said, "*Oryantalizm*" kitabıyla adeta bir tabuyu yıkar. Said, oryantalizmin basit bir entelektüel faaliyet olmanın ötesinde çok farklı boyutları olduğunu gündeme getirerek konunun tartışılmasına imkân sunar.

⁶⁵ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 20.

⁶⁶ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 45.

⁶⁷ Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, 11.

⁶⁸ Rubin, "Edward W. Said", 30.

II. BÖLÜM

ORYANTALİZMİN DOĞUŞU VE EVRİLME SERÜVENİ

2.1. Doğu ve Batı Kavramlarının Doğuşu

Dünyanın kategorik bir bakış açısıyla yorumlanma çabası tarih boyunca karşılaşılan bir durumdur. Bu yorumlamanın daha çok Batı orijinli olduğu görülür. Batı, kendisini merkeze alarak büyük resmi şekillendirmeye ve tanımlamaya çalışır. Avrupa'nın karşısına Asya'yı konumlandırır. Bu konumlandırmada bir ötekileştirme yaklaşımı baskındır. Ancak Doğu ötekileştirilirken bile merak ögesinin merkezinde yer alır. Doğu, varlığını her daim hissettirir. Batı'nın geliştirdiği bakış açısından bağımsız bir şekilde bir duruş sergiler. Bu da Doğu ve Batı arasındaki etkileşimi sürekli hale getirir.

Coğrafi konumu sebebiyle Doğu ile ilgili bilgi sahibi olan ilk toplumlardan biri Yunanlılardır. Doğu'un Yunan medeniyetine tesiri ise netlik kazanmış bir durum değildir. Ancak Yunanlıların Mısır'la doğrudan temasının olma ihtimali yüksektir. Hatta destanlarında bunun izleri görülebilir. Babil kültürünün de Fenike kanalıyla Yunan'ı etkilediği söylenebilir. Yunanlıların bilimi Fenikeliler aracılığıyla aldığı yönünde güçlü emareler vardır. Fenikelilerin Doğu medeniyetinden en fazla etkilenen toplum olduğu göz önüne alındığında söz konusu etkileşimin kökenleri de ortaya çıkmış olur. Yunan medeniyetinin temelleri milattan öncesine dayanır. Doğa bilimleriyle başlayan bu süreç, MÖ 6. asra kadar dayanır. Milet'teki filozofların evrene dair görüşleriyle ilk adımlar atılır. Thales, evrenin oluşumunu “su” ile başlatır. Bu da aslında Tevrat, Mısır ve Babil ile örtüşen bir dile tekabül eder. Yunanlıların coğrafi genellemeleri de esasında Doğu orijinlidir. Milet'teki filozoflar, Asya ve Avrupa kavramlarını coğrafi duruma göre adlandırırlar. Akdeniz ve Karadeniz'in ayırdığı bölümler, sınır olarak kabul edilir. Doğu'da kalan bölüme Asya, Batı'da kalan bölüme de Avrupa derler. Heredeot, adaları Avrupa'ya dahil etmez. Karadeniz'e dökülen

nehirleri sınır olarak alanlar da vardır. Bunlar sınırı Rioni Nehri ve Don Nehri'yle ayırırlar.⁶⁹

Doğu ve Batı arasındaki ayrım, Antik Çağ'dan özellikle İlyada zamanından itibaren görülür. Eschyle ve Europide'in eserlerinde Doğu'ya dair değerlendirmelere yer verilir. Eschyle'in eserinde Yunan ordularının İranlılarla mücadelesine değinilerek Yunanlıların sergiledikleri kahramanlıklarla İranlılara korku saldığını ve onları yendiği aktarılır. Asya, sefil ve mağlup bir imgeye büründürülür. Böylelikle yenilmiş bir pozisyonda gösterilen Asya'nın Avrupa sayesinde sesini duyurduğu zımnen dile getirilir. Avrupa ise Asya'nın karşısında mağrur bir güç olarak işlenir. Doğu'nun zaferlerle dolu bir tarihe sahip olduğu unutulmasa da Batı'ya saldırması kabul edilemez bir durum olarak aktarılmaya çalışılır.⁷⁰

Yunanlılar, önceleri dünyanın iki parçaya bölündüğü tezini benimserler. Ege'nin batısını Avrupa olarak kabul ederler. Orta kısımda Karadeniz ve Boğazlar yer alır. Bu suların doğusunda kalan bölgeyi de Asya olarak adlandırırlar. Ancak bir süre sonra Yunanlı bilgeler ve coğrafyacılar, yeni bir tanım üzerinde anlaşır. Bu yaklaşıma göre kara kütesinin merkezinde Akdeniz yer alır. Onun kuzeyinde Avrupa, doğusunda Asya ve Afrika yer alır. Bu coğrafyalar da büyük okyanuslarla çevrilidir. Bu tanımlamalar konusunda da sonradan ayrılıklar yaşanır. Yunanlılar, dünyayı üç bölgeye ayırırlar. Bu ayrıma rağmen Yunanlıların Avrupa'da konumlandırılmadığı görülür. Bu kanaate sahip olanların başında Aristoteles yer alır. Aristoteles, Avrupa'nın ve Asya'nın halklarına dair düşüncelerini açıkladıktan sonra Yunanlıların Avrupalı da Asyalı da olmadığını ifade eder. Ona göre Yunanlılar, her iki kıtanın ortasında konumlandıkları için ikisinin de iyi meziyetlerine sahip bir halktır. Birkaç asır sonra tarihçi Strabon, Yunanlıların üç kıtayı konumlandırırken ve isimlendirirken dünyanın bütünü yerine kendi ülkelerini esas aldıklarını dile getirir. Bununla birlikte Antik Yunan'da Doğu'ya yönelik ciddi bir birikimden söz edilebilir. Doğu halklarının ve devletlerinin politik ve sosyal durumlarına dair bu imaj, sonraki dönemlerde Batı Avrupalılar tarafından miras alınır. Onlar da söz konusu tespitleri Doğu ile Batı arasındaki ayrımı keskinleştirmek amacıyla kullanırlar.⁷¹

⁶⁹ Vasili Viladimiroviç Barhold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar - Ayşe Meral (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), 79-80.

⁷⁰ Said, *Oryantalizm*, 87.

⁷¹ Zachary Lockman, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 11-12.

Her ne kadar oryantalizmin tarihçesine dair farklı tarihler gösterilse de Doğu ve Batı arasındaki kırılmanın ve ayrışmanın Antik Çağ'dan itibaren ortaya çıktığı söylenebilir. Aristo gibi bilgiler ise bu ayrışmanın merkezinde yer alan Yunan medeniyetine özel bir paye biçmeye çalışırlar. Her iki dünyayı tecrübe eden Yunanlıları merkezi bir konuma yerleştirerek süreci farklı bir zaviyeden yorumlamaya çalışırlar.

Batı, Antik Çağ'dan itibaren Doğu'yla arasına mesafe koysa da Doğu'yu sürekli gizemli bir coğrafya olarak tasarlar. Antik Yunan'ın Doğu merakı onu Pers'le iletişime girmeye zorlar. Bu iletişimde Yunan, Pers'in sanat ve felsefesinden etkilenir. Öyle ki bu etkiler sanatına da sirayet eder. Hakeza büyük filozoflar da Doğu'dan aldıkları düşünceleri kendi düşünceleriyle birleştirerek zengin bir Yunan düşüncesinin oluşmasına katkıda bulunurlar. Ancak tüm bu etkilenme ve faydalanmaya rağmen Yunanlılar, Doğu'yu barbar bir şekilde betimlemekten geri durmazlar. Bu bakış açısı sonraki asırlarda Doğu'ya dair bakışın temellerini oluşturur. Oryantalizm de bu birikimden hissesini alır.

Doğu-Batı cedelleşmesinin neticesinde bazı olumlu olgular da yeşerir. Bunlardan biri de İranlılar ile Greklerin cedelleşmesinin neticesinde aklın ön plana çıkması olur. Bu çekişme esnasında felsefi düşünce savunma pozisyonunda kalır. Feodal dönemde ise Batı, İslamiyet üzerinden antik eserlere ulaşır. Diğer taraftan Araplardan farklı bir bilim kavramına ulaşırlar.⁷²

Abbassiler zamanında Bağdat'ta Dârülhikme kurulur. Bu kurumda Arapça orijinal yapıtların yanı sıra Yunan ve Doğu medeniyetine ait yapıtlar tercüme edilir. İslam dünyasının ulaştığı bilgi birikimi bu dönemde Batı'nın dikkatini celbeder. Söz konusu eserlere ulaşmak amacıyla Batılı bilginler Arapça öğrenirler. Böylelikle Batı'nın Doğu'ya ilgisi başka bir ifadeyle oryantalist çalışmalar yoğunlaşmaya başlar. Oryantalist çalışmalarla öncelikle Doğu'nun özelde de Müslümanların tehlike arz etmesinin önüne geçilmesi hedeflenir. Bunu sömürme ve bertaraf etme faaliyetleri takip eder.⁷³

Hilmi Yavuz, Avrupa'nın kimliğini inşa ederken “öteki”ne ihtiyaç duyduğunu dile getirir. Öteki dediği de Doğu'dur. Doğu hem barbar hem de ilkeldir.

⁷² Oliver Kontny, “Ataerkillik Üzerine”, *Doğu Batı* 20 (2002), 119.

⁷³ Cerrahoğlu İsmail, “Oryantalizm ve Batı'da Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1990), 97.

Peki, bu imge ne zamandan beri vardır? Yavuz'a göre bu imge, Avrupa'nın kimliğini inşa ettiği günden itibaren vardır. Doğu'nun öteki olarak anılması, Batı'nın kendisini merkeze konumlandırmasının bir sonucudur. Bu bağlamda 1492 yılının kimi düşünürlerce bir kırılma noktası olarak görülmesi dikkate değerdir. 1492 yılı Müslümanların ve Yahudilerin Endülüs'ten sürgün edildiği tarihe tekabül eder. Bu tarih aynı zamanda Amerika'nın da keşfine denk gelir. O halde bu tarih, Avrupa'nın Hristiyan kültürü çerçevesinde merkezileştiği bir zaman dilimidir. Her ne kadar Hristiyanlığın bir cemaat ideali etrafında birleştiği tarih Aziz Augustinus'a kadar götürülse de bu dönemde merkezi bir yapıdan bahsedilemez. Çünkü bu tarihte ortada henüz Müslümanlar ve Amerika'nın yerli halkları yoktur. Şu gerçeği hatırlatmada fayda vardır. Elbette Augustinus öncesinde de Avrupa ve Asya diye bir ayrım vardı. Ancak bu ayrım, coğrafi bir ayrımdı. Herodot da bu coğrafyaları kültürel farklılıklara göre konumlandırmaz. Bu dönemde kültürel ayrım, Grekler ile Barbarlar arasında yaşanır. Dolayısıyla Avrupa'nın kendisini Doğu karşısında kültürel olarak konumlandırması zihinsel tandanslıdır. Batı, kültürel kimliğini ötekinin üzerine inşa ederek varoluşunu temellendirir. Batı, ötekini siyasal olarak işaretler. Bu da ötekinin asimile edilmesine yahut dışlanmasına neden olur. Asimilasyon ve ötekileştirme de daha çok kaba kuvvetle gerçekleştirilir. 1492 yılında ise bu durum Hristiyanlık gibi meşrulaştırıcı bir anlayışın üzerine oturtulmaya çalışılır. Dolayısıyla öteki diye konumlandırılanlar, Hristiyanların dışındaki toplumlardır. İşte oryantalizm de bu bakış açısına göre şekillenerek Hristiyan olmayan toplumların tarihine dönüşür.⁷⁴

2.2. Oryantalizm ve Hristiyan Tandanslı Yaklaşımlar

Hristiyanlar, İslam'ın yayılmasıyla birlikte Müslümanları kendileri için bir tehlike olarak algırlar. Bu tehlike zaman içinde bir probleme dönüşür. Hristiyanların problem dediği, kendileriyle boy ölçüşecek bir gücün ortaya çıkmasıdır. Doğu'dan başlayarak varlığını hissettiren bu güç, Hristiyan topraklarını da ele geçirir. İspanya, İtalya ve Galya'ya kadar yayılır. Ancak Batı, bu güce dair derinlikli bir bilgiye sahip değildir. Onları da Avrupa'yı istila eden barbar kavimler kategorisine yerleştirirler. Müslümanların gün geçtikçe güçlenmesi bu duruma dair endişeleri artırır. Doğu'daki Hristiyan bilginler, bu konuda desteklerini sunarlar. Desteğin amacı İslam'ın Hristiyan dünyasındaki etkisini zayıflatmaya yöneliktir. Ne var ki söz konusu çalışmalar,

⁷⁴ Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, 56-58.

düşmanı tanımak ve ona dair önlemler almak anlamında ciddi bir entelektüel birikimin oluşmasına imkân sunmaz. 11. asırdan itibaren tablo daha netleşir. Normanlar, Macarlar ve Slavların Hristiyanlığa geçişi bunda etkili olur. Böylelikle Müslümanlar tek ve asıl tehdit olarak algılanır. Mahalli savaşların nihayete ermesiyle Avrupa, İspanya'ya yardıma koyulur. Papaların yücelttiği Hristiyan birliği ideali ön plana çıkar. Bu dönemde Reconquista yani İber Yarımadası'nı Müslümanlardan temizleyerek yeniden Hristiyanlaştırma faaliyetleri hız kazanır.⁷⁵

Süreç beraberinde Avrupa'da bir Müslüman imajının doğmasına neden olur. Kimileri bu imajın Haçlıların ürünü olduğunu öne sürer. Bazıları ise bunun Latin kilisesinin ideolojik bir birliktelik oluşturma düşüncesinin yansıması olduğunu iddia eder. Maxime Rodinson her iki iddianın da doğru olmadığını söyler. Rodinson, söz konusu iddiaların düşmanın yüzünü belirginleştirmeye ve dikkatleri Haçlılara çevirmeye matuf yaklaşımlar olduğunu ifade eder. Rodinson'a göre 11. asırda hac niyetiyle kutsal topraklara giden hacılar, çapulcuların saldırılarına maruz kalırlar. Kudüs'e atfedilen değer ve Doğu'nun horlanan Hristiyanlarına yardım edilme düşüncesi, çatışmayı kaçınılmaz hale getirir. Hacılar, Araplara iyi gözle bakmazlar. Onları hidayete ermemiş, lüzumsuz ve ilgi gösterilmeye değmeyen kafirler olarak görürler. 1060 yılında Sicilya'dan başlayan hareket, 1085'te Toledo'nun ve 1099 yılında Kudüs'ün alınmasıyla zirveye ulaşır. Bu üç karşılaşma Hristiyanların Müslümanları yakından tanımasını sağlar. İslam'a ve Müslümanlara dair yeni bir imaj oluşur. O ana kadar Müslümanları Avrupalı yazarların kendilerine aktardıkları üzerinden tanıyanlar, bu vesileyle bizzat tanıklık ederler. Bu dünyayı kalın çizgilerle tanımaya koyulurlar. Müslümanları siyasi ve ideolojik yapıya sahip bir toplum olarak nitelerler. Müslümanlar arasındaki farklılıkları keşfetmekte gecikmezler. Ancak Hristiyanlar karşısında birlik olmayı rahatlıkla başardıklarını fark ederler. Müslümanları düşman güçler birliği olarak algırlar. Hristiyanların ideolojik ve siyasi zaviyeden Müslümanlara yaklaşımı kimi araştırmacıların dikkatinden kaçmaz. Onlara göre Hristiyanlar, tıpkı günümüzün kapitalist dünyasının komünist dünyasına yaklaşımı gibi bir politika geliştirirler. Müslümanlar arasındaki ırki ve mezhepsel çekişmeleri görürler. Bunları eserlerinde de dillendirirler. Guillame'nin 1170 yılında

⁷⁵ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 15-18.

kaleme aldığı eserde bunu görmek mümkündür. Haçlı Seferleri Müslümanlar hakkında mühim bir müktesebatın oluşmasına imkân sağlar.⁷⁶

Haçlı Seferleri, Müslüman imajına dair imgenin yerleşmesinde önemli bir kırılma noktası olur. Müslümanlar, öteki olarak anılmaya başlanır. Batı'dan ayrıştırılır, olumsuz ögeler çerçevesinde değerlendirilirler. İslam ve Müslümanlar, bir tehdit unsuru olarak görülürler. Bu da Hristiyan toplumu motive etmenin bir aracı olarak kullanılır. Akademik ve bilimsel çalışmalarda Müslümanlar, az gelişmiş ve egzotik bir toplum olarak yanstılır. Sanatsal metinlerde benzer bir tavır takınılır. Resim, şiir, edebi metin gibi türlerde Müslümanlar, barbar ve tehlikeli bir toplum olarak işlenir. Tüm bunlar Batı'nın Doğu'ya dair hegemonik hislerini pekiştirir. Batı'nın kendisini hem maddi hem kültürel anlamda güçlü hissetmesine imkân tanır.

Hristiyan teologlar tarafından Kur'an-ı Kerim tercüme edilir ve Hz. Muhammed'in biyografileri yayımlanır. Söz konusu çalışmalarla İslam'ın sapkın ve sahte bir din olduğu ispatlanmaya çalışılır. İslam diniyle ilgili kapsamlı bir literatür oluşturulur. Bununla İslam coğrafyasındaki Hristiyanların İslam'a geçmesi önlenmeye çalışılırken Müslümanların da Hristiyanlaştırılması hedeflenir. İlk zamanlarda yapılan bu çalışmalar büyük oranda gerçek olmayan bilgiler üzerine inşa edilir. Çünkü anlatılanların Müslümanlarla bir ilgisi yoktur. Ancak zamanla Hristiyan akademisyenler bu konuda daha ciddi bir bilgi edinme yolunu tercih ederler. Bu tutuma rağmen Müslümanları dinlerinden vazgeçiremezler. Söz konusu çalışmaların ve eleştirilerin tamamen Hristiyan teolojisi temelli olması onları bu konuda başarısız kılar.⁷⁷

Avrupalı bilim adamları süreç içerisinde İslam'ı daha iyi bir şekilde anlama çabasına koyulurlar. Unutulmamalıdır ki Müslümanlar, başta Endülüs havzasında olmak üzere Hristiyan toplumunu derinden etkileyen entelektüel faaliyetlerin aktörleri olurlar. Yahudilerin de içinde olduğu kültürel çalışmalardan Hristiyan toplum faydalanır. Uzun süre Endülüs'teki Müslümanların ilmi faaliyetlerinin merkezi konumundaki şehirlerin özelde de Toledo'nun Reconquista çabaları neticesinde Hristiyanların eline geçmesi yeni bir imkân doğurur. Hristiyanlar, elde ettikleri şehirlerdeki kütüphanelerden faydalanarak önemli eserleri tercüme ederler. Avrupalılar, bilginin bir hazine olduğunu fark ederler. İlk kez bu hazine sayesinde

⁷⁶ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 18-21.

⁷⁷ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 30.

ciddi bir birikime sahip olurlar. Batı’da orijinalleri kaybolan ancak Arapça tercümleri sayesinde o güne ulaşan Antik Yunan eserleriyle yeniden muhatap olurlar. Bu bilgileri özümseyerek tıptan felsefeye, matematikten edebiyata kadar geniş bir alanda ürünler vermeye başlarlar. Tercüme edilen eserlerin önemli bir kısmı Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulur. Bu sayede İbni Sina, İbni Rüşd gibi Müslüman bilginler ile İbni Meymun (Maimonides) gibi Yahudi bilginler büyük bir heyecanla okunur. Adı geçen bilginler ve verdikleri eserler birçok Hristiyan teoloğu etkiler. Bunun yanı sıra Arapça da Batı dillerine tesir eder. Arapça terimlerden türeyen birçok sözcük Batı dillerinde kendisine yer bulur. Bütün bu tesire rağmen Latin Kilisesi, İbni Sina’nın yaklaşımını reddeder. Bunun yerine Thomas Akiunas’ın tezini benimser. Ancak onun tezleri de İslam felsefesinden, özelde de İbni Rüşd’den etkilenir. İbni Meymun’un da etkileri görülür.⁷⁸

Batı, her ne kadar Doğu’yu ötekileştirse de Doğu’nun önemli şahsiyetlerine hayranlığını gizleyemez. İlginç olan, Batı’nın en fazla hayranlık duyduğu ismin bir filozof yahut bilim adamı değil de bir askeri şahsiyet olmasıdır. Bu şahsiyet, Haçlılara yenilgiyi tattıran ve onların azılı düşmanları olan Selahattin Eyyubi’den başkası değildir. Selahaddin Eyyubi, Orta Çağ’ın birçok hikâyesinin popüler kahramanı haline gelir. Hikâyelerde cesur, adil, bilge ve insani vasıflarıyla ön plana çıkar. Rodinson, bu neviden bir kahramanın Hristiyan tecrübesinin dışında bırakılmamasını belirtir. Öyle ki Selahaddin’in annesinin aslında bir Hristiyan prensesi olduğu ve ölüm anında Hristiyanlığı benimsediğine dair anlatılar kaleme alınır. Dante de İlahi Komedy adlı eserinde Selahaddin Eyyubi’yi İbni Sina ve İbni Rüşd’le beraber anar. Onları iyi bir ölüm sonrası yaşamlarını devam ettirir şekilde tasvir eder. Bu yakıştırma, Antik Çağ’ın erdemli ancak Hristiyan olmayan filozofları Sokrates, Platon ve Aristoteles’e biçilen sonun bir benzeridir.⁷⁹

İslam, Avrupa’da Çin ve Hindistan’dan farklı olarak çok daha fazla ötekiyi temsil eder. Coğrafi yakınlığa rağmen Avrupalılar, İslam dünyasıyla arasına daha keskin hatlar çizer. İslam’ı ve Müslümanları bir tehdit unsuru olarak görür. Bunun da ötesinde İslam algısı korku ve tiksinti çağrışımlarıyla beraber anılır. Bir dönem Avrupalılar, İslam’dan ziyade Arapların bilgeliğine hayranlık duyarlar. Ancak bir süre sonra bu durum yerini ilgisizliğe ve aşağılayıcı bir üsluba bırakır. Tarihte olduğu üzere

⁷⁸ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 31-32.

⁷⁹ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 32.

Avrupalıların diğer halklara, kültürlere ve inançlara yönelik algılarının çok da olumlu olduğu söylenemez. Ancak Batılıların İslam’a dair oluşturdıkları imaj çok daha sert olur. İslam ve Müslüman imajı, terörizmle beraber anılır.⁸⁰ İslam, kılıç zoruyla yayılmış bir din olarak yansıtılır.⁸¹ Bu durum Batılıların kimliklerini yansıtan bir ayna vazifesi de görür. Süreç içerisinde Batı, İslam’dan farklılığını ön plana çıkararak kimliğini inşa eder. Söz konusu bakış açısı hem popüler kültürde hem de akademide karşılık bulur. Bunun yansımaları kültürel araçlar marifetiyle tedavüle sokulur. Müslümanlar fanatik, şiddet meyilli ve şehvet düşkün kimseler olarak yansıtılır. Bu yaklaşım siyasi hedeflerin gerçekleştirilmesinde de önemli bir işlev görür. Öyle ki İslam tarihinde bir kırılma noktası olarak kabul edilen Moğol istilasını, Batılılar tarafından Tanrı’nın bir lütfu olarak yorumlanır. Moğollarla ittifak kurma çabasıyla yetinilmez, onları Hristiyanlaştırma gayreti de ön plana çıkarılır. Ancak Moğollar, tercihlerini Hristiyanlık yerine İslamiyet’ten yana kullanırlar.⁸²

Batı, İslam’ın askeri yöntemlerle çökertilmesinin mümkün olmadığını farkına varır. Papalığın Moğollara gönderdiği elçiler, Marco Polo’nun ve diğer tüccarların hazırladığı raporlar, Batı’nın bazı gerçeklerin farkına varmasına yol açar. Batı, uzak diyarlarda tasavvur ettiğinden daha büyük bir dünyayla yüzleşir. Hristiyanlar, nüfus olarak çoğunlukta olan bu kitle karşısında azınlıkta olduğunun bilincine varırlar. Bu dünyanın Hristiyanlaştırılmasının çok büyük bir zaman ve emek istediğini bildikleri için çözümü zamana yayarlar. Aralarında Roger Bacon gibi isimlerin de bulunduğu kilise mensupları, Hristiyanlaştırma çabalarının barışçıl yöntemlerle ifa edilmesi gerektiğini düşünürler. Bunun içinde uzun soluklu bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Müslümanların dinlerinden şüphe duymalarına dönük misyonerlik faaliyetlerine ağırlık verilir. İslam’ın ve Arapçanın öğrenilmesine ağırlık verilir. 14 ve 15. asırdan itibaren İslam’ın büyük bir tehdit oluşturduğu algısı bir miktar azalır. Bunda Orta Çağ’ın baskın kilise anlayışının gerilemesi önemli rol oynar. Rönesans olarak nitelendirilen yeniden dirilişin açtığı çıgırla birlikte kilisenin gücü zayıflar. Hristiyanlık kavramı yerine Avrupalılık kavramı ön plana çıkar. Bu dönüşüme rağmen çarpık İslam ve Müslüman algısı işlenmeye devam edilir.⁸³

⁸⁰ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 36-37.

⁸¹ W. Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 21.

⁸² Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 37-38.

⁸³ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 39.

2.3. Oryantalizmin Bilimsel Bir Disipline Dönüşmesi

Oryantalizm, 14. asırda üniversitelerin bünyesine geçmesiyle bir bilim dalı haline gelir. Doğu dillerini ve kültürlerini araştırmak amacıyla çalışmalar yapar. Oryantalizm, kuruluş aşamasında Viyana Kilisesi Konseyinden destek alır. Dönemin ticari kaygıları, rekabet ve askeri nedenler oryantalizmin desteklenmesinin gerekçeleri arasında yer alır. Bu sebeple Doğu bilgisi ile Avrupa'nın bu bölgelere yayılması birbirinden bağımsız düşünülemez. Vasco de Gama'nın Ümit Burnu'nu keşfetmesini de bu zaviyeden değerlendirmek gerekir. Böylelikle oryantalizmin önü büyük oranda açılmış olur. Oryantalizmin baskın olarak kendisini hissettirdiği dönem ise 18 ve 19. asra tekabül eder. Bu dönemde Britanya, Fransa ve Almanya'da bu amaca matuf kurumlar ve dernekler etkin bir şekilde faaliyet gösterir. Doğu'nun tarifi yapılırken Akdeniz'in doğusundan Güney Asya'ya kadar olan bölge kastedilir. Ancak oryantalistlerin asıl odak noktası Müslüman coğrafyası olur.⁸⁴

Oryantalizmin belirgin bir şekilde ön plana çıkması Rönesans dönemine tekabül eder. Diğer Batı düşünce okullarıyla paralel bir şekilde gelişir. Hasan Hanefi, oryantalizmin Doğu'nun ruhunu ortaya çıkarmaktan ziyade Batı'nın aklını gözler önüne serdiğini söyler. Hanefi'ye göre Doğu'ya dair toplanan onca bilgi, oryantalizmi besler. Batı, coğrafi sınırlarını aşarken ötekini tanımaya çalışır. Bilginin güç olduğunun farkına varır. Bu sebeple sömürülen uluslar, bilimsel bir nesne oldukları sürece sömürge olgusuyla muhatap olmaya devam ederler.⁸⁵

Hasan Hanefi, Batı'da bilimin en fazla önem verdiği unsurun tarafsızlık ve nesnellik olduğunu söyler. Hanefi'ye göre oryantalizm, Batı'nın saymış olduğu bu vasıflara sahip değildir. Aksine oryantalizm, taraflı ve bazı hedefler dahilinde hareket eden bir yapıya sahiptir. Bilimin gerektiği nesnellikten ziyade özne olmanın sağladığı hazla hareket eden Avrupa bilinci, hislerinin esiri olur. Tarafsızlık ve nesnellik öğeleri, süreci kamufle etmenin araçlarına dönüşür.⁸⁶

Batı düşüncesi, Orta Çağ'da temelleri Antik Yunan kültürü üzerine inşa edilir. Doğu'nun karşısında kendisini konumlandırır. Bilindiği üzere Batı, uzun süre Hristiyan bakış açısıyla İslam'ı ve Müslümanları itici ve öteki olarak yorumlar. Bu

⁸⁴ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 67-68.

⁸⁵ Hasan Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme", çev. Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Lütfi Sunar (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006), 79-80.

⁸⁶ Hanefi, "Oryantalizmden Oksidentalizme", 82.

algıyı Hindistan ve Çin’le pekiştirir. 15. asırdan itibaren birleşik bir Hristiyan toplumu ütopyası zayıflar. Yerini birden fazla Hristiyan anlayışını kapsayan, laik bir Batı alır. Meşruiyetini dinden almayan müstakil devletler şeklinde bir yapıya bürünür. Avrupa’daki düşünürlerin önemli bir kısmı Hristiyanlık düşüncesinden kopmaya başlar. Hristiyanlık öncesi döneme uzanarak Batı’nın izini Antik Yunan ve Roma’da aramaya koyulurlar. Rönesans ile birlikte cehalet ve durağanlık aşılmaya çalışılır. Böylelikle modern dönem başlamış olur. Modern dönem 15 ve 16. asırda Batı Avrupa’nın değişik ortamlarında filizlenir. Farklı ve iddialı bir anlayışla ortaya çıkan Batı, temellerini süreklilik ve tutarlılık üzerine inşa eder. Kim olduğunu tanımlar. Bu tanımlamayı yaparken kendi medeniyetini öteki medeniyetlerden farklı kılan özellikleri belirgin hatlarla ortaya koyar. Batılı olan ve olmayan karşıtlığını keskin bir biçimde işaret eder. Bu karşıtlıklar çerçevesinde Batı medeniyeti erdemli bir toplum olarak gösterilirken diğer medeniyetler bu vasıflara haiz olmayan toplumlar olarak değerlendirilir. Batı, kendisinin ne olmadığını, ötekinin ise ne olduğunu tanımlarken kendi kimliğini bunun üzerine inşa etmiş olur. Batı’nın Yunan’dan itibaren başlayan özgürlüğü ile Doğu’nun despotizmi arasındaki tezadı özellikle vurgulanır. Batı’nın karakteristik özelliği olarak gösterilen özgürlük ve hukukun üstünlüğü Batı’nın gücünün bir sembolü olarak sunulur. Bu durum aynı zamanda Batılı olmayan toplumlar üzerinde hegemonik bir güç olmanın meşru aracı haline dönüştürülür. Batı vesayeti sayesinde Doğu’daki despotik yapının kırılacağı düşüncesi işlenir.⁸⁷

Batı, kendi medeniyetini diğer medeniyetlerden ayırt eden belirgin özelliklerini tanımlar. Bunların başında akıl, bilim, özgürlük, hukuk gibi kavramlar yer alır. Modern dünyayı inşa eden temel öğelerin bu değerler olduğunu dile getiren Batı, bunların da kendilerini benzersiz kıldığını ileri sürer. Böylelikle Batı, bir anlamda kendisini itici güç olarak konumlandırır. Geçmişte bu görevi ifa eden medeniyeler olsa da artık zamanın belirleyici gücü olarak kendisini görür. Bu değerleri paylaşmayan toplumları modern öncesi ve geri kalmış toplumlar olarak niteler. Bu neviden toplumların önünde iki seçenek olduğunu öne sürer. Ya Batı’yı taklit edip modernleşecekler yahut medeni dünyanın dışında kalacaklardır. Avrupalılar, 15. asırdan itibaren her anlamda ilerlemeye başlar. Modern dönemin kimi insanları, bu durumu Tanrı’nın bir lütfu olarak niteler. Tanrı’nın tek hakikate inanan topluma bu gücü bahşederek Hristiyanlığın yayılmasını arzuladığını ifade ederler. Kutsal Kitap’ta

⁸⁷ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 55-57.

Yafet'in soyundan gelenlere bu durumun müjdelendiğini de eklerler. Dile getirilen bakış açısı sonraki dönemlerde üstenci bir dilin ve söylemin gelişmesine de zemin hazırlar. Aralarında bilim adamlarının da bulunduğu bazı insanlar, ırklar arasında ciddi biyolojik farklılıklar bulunduğunu iddia eden tezler ortaya atarlar. Beyaz ırkın üstün olması hasebiyle medeniyetin öncüsü olduğunu, bu sebeple diğer ırklara hükmetme hakkına sahip olduğunu dile getirirler. Bu anlayış çerçevesinde Afrika'yı köleleştirir ve diğer kolonyalardaki beyaz olmayan insanları boyunduruk altına alırlar.⁸⁸

Batılıların İslam'a ve Müslümanlara dair ilk çalışmalarında Haçlı yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir. İslam, hakikatin çarpıtılmış bir formu olarak sunulur. Peygamber algısı da olumsuz bir algının üzerine bina edilir. Rönesans ve Reformdan sonra yeni bir yaklaşım geliştirilir. Martin Luther'in liderliğindeki Protestan anlayış, kilisenin gücüne karşı bir duruş sergiler. Papanın hâkimiyetine itiraz eder. Protestan anlayış süreci içerisinde Batı'da etkili olur. Zamanla din olgusuna deist yaklaşımlar görülür. 18. asırdan itibaren söz konusu eğilim, seküler ve laik bir anlayışa evrilir. Bu dönemden itibaren Batı, siyasi olarak sömürgeci bir politika yürütür. Müslüman ülkeler başta olmak üzere Hindistan ve Afrika, sömürünün odağı haline gelir. Batı, bu bölgelerde egemenliğini devam ettirmek için misyonerlikten ve oryantalizmden faydalanır. Misyonerlik yoluyla yerli insanların Hristiyanlaştırılması sağlanır. Oryantalizm yoluyla da sömürge ülkelerdeki varlığını devam ettirmek için güçlü bir alt yapı inşa edilmeye çalışılır. Sömürgeciliğin egemen olduğu süreçte oryantalizm, kilisenin hedeflerinden ziyade hegemonik anlayışın hedeflerine odaklanır. Misyonerler de aynı amaca matuf çalışmaların içerisinde yer alırlar. Bu durum hem sömürgeci anlayışın hem de misyonerlik kurumunun amaçlarına hizmet eder. Hristiyan misyonerler, sömürgeciliğin kendi işlerini kolaylaştırdığının farkına varırlar. Bu sebeple iş birliğine gitmekten geri durmazlar. Özellikle hegemonik gücün Asya ve Afrika'daki Müslüman otoritesini zayıflatması, misyonerler açısından hayati derecede önemli kolaylıklar sağlar. Tibawi'nin tezi de bunu doğrular. Ona göre Müslümanların otoritesinin zayıflaması Hristiyanlığın yaygınlaşmasını kaçınılmaz hale getirir. Batı, bir taraftan kendi tarihinde Hristiyanlıkla hesaplaşırken sömürdüğü coğrafyalarda ilginç bir şekilde Hristiyanlıkla güç birliğine gider. Bu durum bir paradoks olarak görülse de yorumlanmaya muhtaç bir olgudur. Esasında Batı, Rönesans ve Refom serüveniyle birlikte kilise ile hesaplaşıp seküler bir anlayışa

⁸⁸ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 58-59.

evrilirken dinden kendisini tamamen soyutlamaz. Kilisenin elindeki gücü siyasi hedefleri için kullanmaya başlar. Oryantalizm de bu ilişkiden etkilenir. Oryantalizm, daha önce kiliseye hizmet ederken yeni dönemde siyasi otoriteye hizmet eder. Bir anlamda efendisi değişmiş olur.⁸⁹

Aydınlanma Çağı'ndan itibaren Müslümanlara ve İslam Peygamberine dair az da olsa olumlu kanaatler dile getirilmeye başlanır. Leibniz ve Boulainvillersli Henri, Hz. Muhammed'e dair kitap yayımlarlar. Voltaire, İslam medeniyetine duyduğu hayranlığı ifade etmekten geri durmaz. George Sale, Kur'an-ı Kerim'i İngilizceye tercüme eder. J. J. Reiske, Arap edebiyatı ve tarihi alanına yoğunlaşır. Oxford'da akademisyen olan Simon Ockley, Arap tarihini yazar. Batı karşısında Müslüman medeniyetinden sitayişle bahseder. Bu eser aynı zamanda oryantalizmle ilgili çalışmaların sonuçlarını kamuoyuna tanıtan ilk girişim olarak kabul edilir. Edward Gibbon da bu çerçevede çalışmalarında İslam kültür ve medeniyetine genişçe yer verir. 18. asırda Müslüman dünyasına bakış açısı biraz daha profesyonel bir seyir izler. Daha önceki açık saldırıların yerini daha sistematik bir bakış açısı alır. Batı, Doğu'yu daha eleştirel bir gözle incelemeye koyulur.⁹⁰

Eski tarz oryantalistler, çalışmaları sırasında zaman zaman yerli uzmanlarla karşı karşıya gelirler. Araştırılan toplumun uzmanları da oryantalistlere güvenmedikleri için mesafeli bir tavır takınırlar. Oryantalistleri ırkçılıkla, sömürgeci bir bakış açısıyla hareket etmekle suçlarlar. Ancak yine de oryantalistlerin çalışmalarından faydalanmaktan imtina etmezler. Rodinson'a göre yerli uzmanlar oryantalistlerin çalışmalarından işlerine yarayanı alırlar. Onları yerli çalışmalarını gibi sunmaya çalışırlar. Beğenmedikleri yönleri kolayca reddederken kendilerine yarayacak ve tezlerini destekleyecek bilgilerden yararlanırlar. Eski tarz oryantalistler, marjinal alanlarla ilgilenen uzmanlara pek güven duymazlar. 19. asırda yeni gelişmekte olan disiplinlere de şüpheyle yaklaşırlar. O yüzden kendi alanlarının dışına çok açılmazlar. Kılı kırk yararacasına eski usulle ve sistematik bir şekilde yol alırlar.⁹¹

H. A. R. Gibb, oryantalizmin oryantalistlere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu vurgularken bir hakikate gönderemedi bulunur. Bu ifade biçimi

⁸⁹ Bilal Gökçir, "Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslam Araştırmalarında Hristiyan Polemiği", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Abdullah Aydın vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 392-393.

⁹⁰ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 53-54.

⁹¹ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 99-100.

oryantalistlere yaklaşımın yeni versiyonu olarak yorumlanır. Gibb'e göre geleneksel oryantalistler, insan ve toplum alanında uzmanlaşmış kimselerle birlikte hareket etmelidirler. Disiplinlerini birleştirmeliler. Böylelikle Doğu'ya dair modası geçmiş bilgiler yerine daha gerçekçi bilgilerle muhatap olunacaktır.⁹²

2.4. Oryantalistlerin Yaptığı Çalışmalar

Oryantalistler, çok farklı alanlarda ciddi çalışmalar ortaya koyarlar. Akademik çalışmalar, yazma eserlerin derlenmesi, araştırmalar, yayınlar, tercüme ve telif eserler gibi birçok alanda varlıklarını hissettirirler. Bu çalışmalarını bütünü birer parçası olarak değerlendirmek mümkündür.⁹³

Oryantalistler, Doğu dilleri üzerinde özellikle derinlemesine çalışırlar. Bu da o dillerin yapısını ve yaşadığı değişimleri anlamamıza yardımcı olur. Özellikle vahiy dili olması nedeniyle Arapça üzerinde ciddi çalışmalar yaparlar. Arapçayla yetinmezler, diğer Doğu dilleri üzerinde de çalışmalar yaparlar. Doğu metinlerini Batılı dillere çevirirler. Bu çalışmalar, oryantalistlere Müslüman toplumları yakından tanıma imkânı sunar. Müslümanların kutsal kitabını yorumlama kapısını aralar.

Batılı üniversitelerin önemli bir bölümünde İslam'a ve Araplara dair enstitüler kurulur. Bu enstitüler bir amaç çerçevesinde oluşturulur. Arapçanın öğretildiği söz konusu kurumlarda dünyanın farklı ülkelerinden gelen öğrencilere yüksek lisans ve doktora derecesinde eğitimler verilir. Mezun olan öğrenciler, diplomatik alandan akademik alana kadar birçok sahada görev alırlar. İslam ülkelerinden gelen öğrenciler de eğitimleri sonrası ülkelerinde önemli görevler alırlar. Oryantalistler, kendilerini çalışmalarına adanlar. Çalışmaları sırasında hayret uyandıracak tarzda sabırlı davranırlar. Pekçok Müslüman alim, onların bu çalışma tarzına hayranlıklarını gizlemez. Oryantalistler, el yazması eserlerin önemini farkında oldukları için bunların temin edilmesinde titiz davranırlar. Avrupalı yöneticiler de aynı hassasiyete sahip oldukları için Doğu'ya giden gemilere yanlarında yazma eserler getirme şartı koyarlar. Özellikle 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle birlikte bu alandaki gayretler artar. Öyle ki Avrupalı yöneticiler, Doğu'daki yazma eserleri satın almak için bütçe ayırırlar ve adamlarını bölgeye gönderirler. Kralların temsilcileri, meşhur yahut gayrimeşru yöntemlerle bu eserleri elde ederler. Bu eserler Avrupa'da

⁹² Said, *Oryantalizm*, 155.

⁹³ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 56.

büyük bir ilgiyle karşılaşır. Çok titiz çalışmalar neticesinde eserlerin tasnifi yapılır. Eserler, bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların hizmetine sunulur. Bu suretle oryantalist çalışmaların ilerlemesine katkıda bulunulur.⁹⁴

Dikkat edilirse son dönem oryantalist çalışmalarında Napolyon'un Mısır Seferi mühim derece rol oynar. Napolyon sefere çıkarken yanında sadece askerleri bulundurmaz. Arkeolog, antropolog, filolog, sosyolog gibi çok sayıda bilim adamını bu seferde yanında götürür. Napolyon, Doğu'nun tahakküm altına alınmasının salt askeri bir anlayışla mümkün olamayacağını farkındadır. O sebeple Doğu'yu bütünsel olarak tanıyıp ona göre politikasını şekillendirmek ister. Bu çerçevede yirmi üç ciltlik bir eser de hazırlar. Buradan elde ettiği bilgiler doğrultusunda hareket eder. Bu seferin en önemli yanı da oryantalizmin sistematik bir şekil almasıdır.

Oryantalistler, topladıkları yazma eserleri bilimsel olarak derlemekle yetinmezler. Bunların yayınlanmasına yardımcı olurlar. Bazı eserlerin muhtelif varyantlarını karşılaştırırlar, doğru olduğuna kanaat getirdiklerini yayımlarlar. Zaman zaman bu eserlerin indekslerinin hazırlanmasına yardımcı oldukları gibi ihtiyaç duydukları eserlere şerhler yazarak da katkıda bulunurlar. Yayımlanan eserler arasında Doğu toplumlarının nadide eserleri yer alır. Doğu'dan gelen bilim adamları bu tasnife ve düzenlemeye göre söz konusu eserlerle muhatap olurlar.⁹⁵ Oryantalistlerin neşrettiği eserlerden bir kısmının Doğu toplumlarının elinde olmaması, oryantalizmin geldiği noktayı göstermesi anlamında önemlidir. Öyle ki bir toplumun en eski ve en değerli bir eserini Batı'nın önemli müzelerinde yahut kütüphanelerinde görmek mümkündür. Bu da Batı toplumunun Doğu toplumları üzerindeki tahakkümünün bir başka versiyonudur.

Oryantalistler, önemli eserleri dünyanın farklı dillerine tercüme ederler. Bu bağlamda yapılan en mühim çalışma, Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesidir. Oryantalistler, Kur'an-ı Kerim'i birçok dünya diline tercüme ederler. Bu tercümelerin başına İslam'a dair düşüncelerini açıklamak suretiyle okuyucuyu yönlendirirler. Yönlendirmekle kalmazlar. İslam düşüncesiyle çelişen düşünceleri bu sırada aktarmaktan imtina etmezler.⁹⁶ Söz konusu eserlerle muhatap olan okuyucular ilk başta böyle bir çabaya hayranlık duyarlar. Ancak oryantalistler bu hizmeti Doğu'ya

⁹⁴ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 57-58.

⁹⁵ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 59-60.

⁹⁶ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 60-61.

vefa duygularından yerine getirmezler. Eserleri şerh ederken kendi perspektiflerine göre bir bakış açısı oluşturmak suretiyle okuyucunun zihninde kimi soru işaretlerinin oluşmasına bilinçli olarak katkıda bulunurlar.

Oryantalistlerin genel bakışının aksine iki önemli isim, oryantalist çalışmalarda daha nesnel bir yöntem takip eder. I. Goldziher ve C. Snouck Hurgronje'nin yaklaşım tarzı, oryantalistlere çalışmalarını sorgulamalarını hatırlatır mahiyette olur. Goldziher'in çalışmaları Batı'da İslamiyat çalışmalarının sistemli bir disiplin haline gelmesinde önemli katkılar sunar. Hadis alanındaki yetkinliği kendisinden sonra yapılan çalışmaları derinden etkiler. C. Snouck Hurgronje ise Hollanda'ya sömürge ülkelerinde danışmanlık yapan bir isimdir. Bu konuda ülkesine fikirler sunar. Müslümanların da zamana ve şartlara göre değişim gösterdiğini, ülkesinin bunun farkına vararak politikalar geliştirmesini tavsiye eder.⁹⁷

Oryantalistler, edindikleri müktesebatı esere dönüştürme hususunda çok üretken bir görüntü serdederler. 19. asrın başından 20. asrın ortasına kadar geçen sürede 60 bin civarında eser telif ederler. Bu sayı çok ciddi yekûna tekabül eder. Hadisten kelama, tarihten felsefeye kadar geniş bir yelpazede ürün verirler. Oryantalistler, bilimsel anlamda önemli eserler verdikleri gibi İslam'a ve Müslümanlara karşı ağır ithamlar içeren eserler de neşrederler.⁹⁸

Oryantalist çalışmaların sömürgeciliğe kapı araladığına dair eleştiriler, oryantalistleri zorlayan konuların başında gelir. Her ne kadar ortaya konulan çalışmalar akademik bir perspektifle oluşturulmaya çalışılsa da nihayetinde bir medeniyetin başka bir medeniyeti tahakküm altına alma amacı taşır.

Batı'nın Doğu'yu sömürmesi sonrası oryantalistler, Doğu'yu daha yakından tanırlar. Böylelikle Doğu dinlerine de merak salarlar. Oryantalistlerin kaleme aldığı İslam Ansiklopedisi bu çabanın bir ürünüdür. Oryantalistler, bu çalışmalar sırasında tasavvufa ayrı bir önem verirler. Tasavvufa iki açıdan eğilirler. Öncelikle tasavvufu kendi değerlerinden çok farklı bir anlayış olarak yorumlarlar. Ayrıca tasavvufa politik açıdan yaklaşırlar. Tasavvufu kendi hegemonyalarına bir tehlike olarak görürler. Batılılar, tasavvufi kavramlara olumsuz bir anlam yükleyerek bir algının oluşmasına zemin hazırlarlar. Fakir ve derviş kavramlarını bağlamından kopararak ona yeni

⁹⁷ Bulut, "Oryantalizm", 433.

⁹⁸ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 61-62.

anlamlar vermeleri bunun tipik bir örneğidir. Avrupalı gezginler; söz konusu kavramlara fakir, dilenci gibi anlamlar vermek suretiyle bilinçaltılarını dışa vururlar. Onları uzlet köşesine çekilen, keşişleri andıran dilenciler olarak tavsif ederler. Söz konusu benzetme onları Protestanlar nezdinde batıl bir inancın mensubu olarak gösterir. Sonraki dönemlerde tasavvuf erbabının zikir ve sema törenlerini işlerler. Bu suretle tasavvufu egzotik bir hareket olarak yansıtır. Tasavvufi hareketler, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde tarikat formunda örgütlenmek suretiyle sömürgeci güçlerin işgaline karşı potansiyel bir güç olarak varlıklarını hissettirirler. Ancak oryantalistler bu neviden yapıların varlıklarını tehlikeli buldukları için politik güçlerin dikkatine sunarlar. Sömürgeciler, bu çalışmalara destek verirler. Çünkü bu bölgelerdeki liderler, kendi mensuplarını sömürgecilere karşı isyan noktasında teşvik ederler. Çok sayıda lider, bizzat bu isyanlara önderlik eder. Tasavvufi hareketlerin söz konusu yapısı nedeniyle oryantalistlerin bu hareketlere yönelik çalışmaları mecburi hale gelir.⁹⁹

Oryantalistler, tasavvuf konusunda derinleştikçe kimi iddialarda bulunurlar. Onlara göre tasavvuf dış kaynaklıdır. İddialarını desteklemek için yoğun çaba sarfederler. Bu alanda akademik çalışmalara öncülük ederler. Ancak oryantalistler bu araştırmalar sırasında birincil kaynaklar yerine tali kaynaklara yönelirler. Bu kaynakların da tam olarak tasavvufi anlayışı yansıttığı söylenemez. Jones'un 17. asırda tasavvufi kaynaklar yerine Zerdüşt'ün Dabistan yapıtını referans alması bu yaklaşımın önemli örneklerindendir. Yazar, eserinde Doğu dinlerini kompleks bir şekilde anlatmanın yanında bu dinlerin süreç içerisinde harmanlaşmış dinler olduğunu öne sürer. Buradan hareketle tasavvufun da İran ve Hindistan orijinli olduğunu söyler. Ancak 19. asra gelindiğinde Jones, bizzat oryantalistler tarafından eleştirilir. İddia ettiği bilgilerin doğru olmadığı ifade edilir. Jones'a göre esasında bütün mistik hareketler, bir yönüyle ortak bir kaynaktan beslenir. Tasavvufun Hindistan orijinli olduğu tezi süreç içerisinde kabul görür. Jones, tasavvufu evrensel temeller üzerinde inşa etmeye çabalar. Bu da tasavvufun temellerinin İslam coğrafyasında olduğu tezini çürüten bir yaklaşım olur. John Malcolm da yapıtında benzer iddialarda bulunur. Hatta Graham, sufileri dinin tehlikeli düşmanları olarak görür. Oryantalistler, tasavvufi

⁹⁹ Süleyman Derin, "Müsteşriklerin Tasavvufa Bakış Açısı ve Bu Sahada Yaptıkları Araştırmalar", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Abdullah Aydın vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 470-471.

hareket içerisinde yer alan bazı marjinal yapıları sık bir şekilde işlemek suretiyle tezlerini desteklemeye çalışırlar.¹⁰⁰

Tasavvuf alanında yapılan çalışmalarda İngiliz oryantalistler öncü görevi görürler. Sömürgeci bir güç olmanın verdiği avantajdan faydalanarak indirgemeci yargılarda bulunurlar. Bunda aceleci tavrın da etkisi büyüktür. Ancak eleştirilere rağmen İngilizler bu hareketlerin kendi lehlerine olacak şekilde bir duruş sergilemelerini isterler. Bu yönde bir politika geliştirirler. İngilizler ve Fransızların tasavvufla ilgili çalışmalarda ön planda olmaları sömürgecilik tarihleriyle ilgili bir durumdur. Edward Said, İngiliz ve Fransız oryantalistlerin çalışmalarının daha tutarlı olduğunu söyler. Bu da onları Rus ve İtalya gibi ülkelerin önüne geçirir.¹⁰¹

Oryantalistlerin etki alanı bilimsel çalışmalarla sınırlı kalmaz. Oryantalist çalışmalar edebiyat alanına da sirayet eder. 19. asırda Avrupa’da romantizm akımının etkisiyle sanatçılar, rasyonalizm yerine duygu ve hayali ön plana çıkarırlar. Doğu’ya da söz konusu öğeleri canlandırmanın bir aracı olarak bakarlar. Ruhsal yönden geriliyen ve gittikçe materyalist bir anlayışın altında bunalan toplumun bu vesileyle nefes alacağını düşünürler. Oryantalistler, Doğu’ya yöneldikçe Antik Yunan’dan ve Roma’dan daha derin bir felsefenin ve sanat anlayışının varlığını keşfederler. İnsanların 14. asırda Hellenist, bugün ise oryantalist oldukları çıkarımında bulunan Victor Hugo, bu tespitle Avrupa’nın değişimine göndermede bulunur. Doğu, bir imge yahut düşünce şeklinde aklın ve hayal dünyasının meşguliyet sahasına girer. Goethe’nin Müslümanlara dair yaptığı tasvirleri ve Arap-Fars edebiyatından esinlenmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Avrupalı mimar ve tasarımcılar ise Mısır tarzını geliştirirler. Ressamlar da benzer şekilde heyecan yaratacak sahneler karakterize ederler. Söz konusu sanatçılar, Müslümanların şiddete ve cinselliğe meyilli bir toplum olduklarına yönelik tasvirlerde Avrupa’nın eski dönem betimlemelerinden faydalanırlar. Müslüman kadın imgesi Avrupalıların Doğu’ya dair algısının şekillenmesinde mühim bir rol oynar. Avrupalı sanatçılar, Müslüman kadınları boyunduruk altında ve erkeklerin cinselliklerinin birer metası olarak tasvir ederler. Bu çerçevede üst sınıftakilerin mahrem alanları olan hareme karşı özel bir ilgi duyarlar. Haremde bulunan kadınların durumunu tasvir eden resimler üretirler. Bu tasvirler Avrupalıların fantezilerini yansıtmaları anlamında bir araç olarak kullanılırken Batı’nın

¹⁰⁰ Derin, “Müsteşriklerin Tasavvufa Bakış Açısı ve Bu Sahada Yaptıkları Araştırmalar”, 472-474.

¹⁰¹ Derin, “Müsteşriklerin Tasavvufa Bakış Açısı ve Bu Sahada Yaptıkları Araştırmalar”, 475-476.

ahlaki anlamda üstünlüğünün de bir delili olarak sunulur. Söz konusu tablolar egzotik bir forma büründürülerek Avrupalıların ilgisini çekecek hale getirilir. Bu tablolar Binbir Gece Masalları gibi klasiklerle desteklenir. İlginçtir bu toprakların yerlilerinin gerçekte ne düşündükleri ve ne hissettiklerine dair bilgilere pek itibar edilmez.¹⁰²

Doğu imgesi, daha çok 19. asır romantik yazarların arayışları çerçevesinde şekillenir. Byron, Goethe, Flaubert, Baudelaire gibi sanatçıların Doğu'ya dair merakları bu imgenin oluşmasını sağlar. Bu sebeple bu yaklaşım tarzı kimi zaman oryantalizmden ayrı bir kategoride değerlendirilir. Söz konusu imgelerden etkilenen eserler de bilim kategorisi yerine fantastik eserler kategorisine alınır. Ancak yine de 19. asır eserleri, 18. asır oryantalizminin bir devamı olarak kabul edilir.¹⁰³ Romantiklerin en iyi romantizmi bulma çabası, Hindistan'ı ilgi odağı haline getirir. Edebi çalışmalar marifetiyle Doğu'nun işlenmesi, oryantalist çalışmalara itibar kazandırır. Bu durum romantizmin arzusunu duyduğu malzemenin çoğalmasına imkân tanır.¹⁰⁴ Romantikler, 18. asır akılcılığına adeta başkaldırlar. Doğu imgesi de bu başkaldırının bir anlamda ürünüdür. Romantikler, orijinali fazlasıyla önemserler. Orijinale ulaşınca paradoksal bir tavır sergilerler. Hem heyecanlanırlar hem de orijinali kıskanırlar. Orijinalden daha iyisini ortaya koymaya çalışırlar. Doğu imgesi de bu yaklaşımdan hissesini alır. Romantikler, olağanüstü bir estetik ve egzotizm uğruna Doğu'yu olduğundan çok farklı sunarlar. Böylelikle Doğu, olduğundan daha yabancı ve gizemli bir hale bürünür.¹⁰⁵

Doğu Rönesansı olarak ifade edilen bu yaklaşım tarzı bir süre sonra hayal kırıklığıyla neticelenir. Zira Hindistan'a giden bazı araştırmacılar, Hindistan'ı gerekçe göstererek Batı'yı eleştirir. Hindistan'a dair bu neviden malumat arttıkça romantikler, Hindistan'a eskisi gibi ilgi göstermezler. Hindistan yerine Yahudi-Hristiyan dünyasına yönelmeyi tercih ederler. Özellikle Almanlar, Hindistan ile arasına mesafe koyar. Hindistan'ı Yunan'la başlayan hakiki dünyanın öncesine ait bir hayal dünyası olarak tasavvur etmeyi tercih ederler.¹⁰⁶

¹⁰² Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 69-70.

¹⁰³ Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, 9.

¹⁰⁴ Bulut, "Oryantalizm", 431.

¹⁰⁵ Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, 13-14.

¹⁰⁶ Bulut, "Oryantalizm", 431.

III. BÖLÜM

ORYANTALİZMİN İSLAM VE DOĞU ALGISI

3.1. Oryantalizm ve İslam Algısı

Bir Batılının kendisini Doğu'yu anlamaya adanması, dışarıdan bakıldığında anlaşılması güç bir mevzudur. Onu bambaşka bir dünyanın kültürünü, tarihini, felsefesini anlamaya sevk eden saik nedir? Bütün bir potansiyelini ve zamanını kendi medeniyetini anlamaya yöneltmesi mümkünken onu başka bir dünyaya yönlendiren gerekçe nedir? Bu soru cevaplandırılması gereken mühim bir sorudur. Bu soruya cevap bulmaya çalışan oryantalistler olduğu gibi dışarıdan gözlem yapan araştırmacılar da olmuştur. Oryantalistler, daha çok ilme duydukları derin sevgiyle bu durumu izah ederler. Oryantalizm konusunda çaba gösteren kimi araştırmacılar ise olaya farklı bir zaviyeden bakarlar. Onlara göre oryantalizmin tarihini araştıran biri, oryantalizmin doğuşunun dini birtakım hassasiyetlerle ortaya çıktığını rahatlıkla gözlemleyebilir. Oryantalistlerin 19. asrın sonlarında dahi kendilerini Hristiyanlığın etkisinden kurtaramadıklarını aktarırlar. Bu bakış açısına göre oryantalizmin ortaya çıkmasında belli başlı etkenler ön plana çıkar. İslam'ı araştırırken onun zaaflarını ortaya çıkararak şüphe oluşmasına zemin hazırlamak, bu dinin Yahudilik ve Hristiyanlıktan neşet ettiğini açığa çıkarmak ve Peygamberini gözden düşürmek esas hedeflerden biridir. Öte yandan İslam'ın getirdiği mesajı, Hristiyan toplumundan gizlemek de bir diğer hedef olarak ön plana çıkar. Bunun için de İslam'ın getirdiği mesajın tahrif edilmesi önem taşır. Misyonerlik görevini yerine getirmek de bu hedeflerden biri olarak ön plana çıkar. Norman Daniel gibi oryantalistler, kimi Hristiyan müelliflerin İslam'a dair tutumlarını düzeltmeye çalıştıkları halde bunda tam olarak başarılı olamadıklarını aktarır. Her ne kadar çıkış itibarıyla oryantalizmin dini hedefleri olsa da kendisini bununla sınırlandırmaz. Bunun dışında ilmi, ticari ve siyasi hedeflere de odaklanır. Bu hedeflerin kimi zaman daha baskın bir şekil aldığı söylenebilir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 65-69.

Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Müslümanlar, inanç sistemlerini bunun üzerine inşa ederler. Kitaba dair bir şüphe duymazlar. Oryantalistler, Müslümanların bu konudaki hassasiyetlerinin farkında olmalarına rağmen farklı bir tavır takınırlar. Kutsal metnin vahiy ürünü olmadığını bizzat Hz. Muhammed tarafından yazıldığını iddia ederler. Bu iddianın sahiplerinden biri de Kur'an-ı Kerim'i İngilizceye tercüme eden ve önemli oryantalistlerden biri olan George Sale'dir. Sale, 1736 yılında Kur'an-ı Kerim'in tercümesine dair yazdığı mukaddimede Kur'an-ı Kerim'in müellifinin Hz. Muhammed olduğunu hatta bunu yazarken başkalarından yardım aldığını öne sürer. Batı'da "*Yarı Müslüman*" olarak nitelendirilen Sale'nin bu iddiası çok ilgi görür. Bu ilgiye binaen Kasımırsky, Kur'an-ı Kerim'in 1841 yılında Fransızca yayımlanan tercümesinin girizgahına söz konusu mukaddimeyi ekler. Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'i yazdığına dair iddialar, Sale ve Renan gibi oryantalistler tarafından açıkça ifade edilirken kimi oryantalistler bunu dolaylı olarak ifade etme yolunu giderler. İddiada bulunanlar, bunu delillendirme ihtiyacı duyarlar. Richard Bell gibi oryantalistler, Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından alındığını, özellikle de Medine'de bulunulan dönemde Yahudilerle ilişkilerin Yahudi kutsal metinlerinden istifade etme imkanı doğurduğunu ileri sürerler. Rudi Paret ise İslam Peygamberinin Hristiyanlığa dair bilgilerinin eksik ve yanlış olduğunu iddia eder. Buna gerekçe olarak Kur'an-ı Kerim'in Hristiyanlar ve Hz. İsa hakkındaki bilgilerin yanlışlığını gösterir. Buradan hareketle Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed tarafından yazıldığı çıkarımına gider. Diğer oryantalistler ise Hz. Muhammed'in Şam seyahati sırasında Rahip Bahira'dan Hristiyanlıkla ilgili edindiği bilgileri Yahudilik bilgileriyle harmanlayarak yeni bir dini söylem oluşturduğunu ifade ederler.¹⁰⁸

Oryantalistlerin Hz. Muhammed'in nübüvveti ve Kur'an-ı Kerim'e dair yaklaşımları büyük oranda benzerlik gösterir. Son dönemin önemli oryantalistlerinden H. A. R. Gibb de Hz. Muhammed'in nübüvvetini Yahudi ve Hristiyan teolojisi çerçevesinde yorumlamayı tercih eder. Bunlar olmadan İslam'ın anlaşılamayacağını söyler. Von Grunebaum ise aynı kanaatleri paylaşmakla birlikte düşüncelerini Gibb'den daha açık bir şekilde söylemeyi yeğler. Peygamberin düşüncelerinin oluşmasında ve Kur'an-ı Kerim'in şekillenmesinde Yahudi ve Hristiyan teolojisinin etkili olduğunu iddia eder. Hatta tevhid anlayışının Hristiyanlığın teslis anlayışına bir

¹⁰⁸ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 75-78.

tepki olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Hz. Peygamberi Kur'an-ı Kerim'in müellifi olarak görür. Grunebaum'a göre Hz. Muhammed, Kâbe'nin Mekke'de inşasından bahsederken bile Arapların tarihi derinliklerine göndermede bulunur. Tarihsel bir bilinç inşa etmeye çalışır. Grunebaum, İslam öncesi Arap tarihini incelediğinde Allah'a dair bir iz bulamadığını, bu sebeple Arapların Yahudi ve Hristiyan tarihinden faydalandığını ifade etmekten geri durmaz.¹⁰⁹

Oryantalistlerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber konusundaki tavrı, Müslümanların kanaatleriyle çelişir. Oryantalistler, genel olarak kitap ve nübüvvetin hakikatine dair bir kabulden hareketle olayı değerlendirmeye yanaşmazlar. Buna cevap vermek yerine kültürel arka plana odaklanarak mevzuyu açıklamaya çalışırlar. Hz. Peygamberin Arap geleneğinden, Yahudi ve Hristiyan teolojisinden ne ölçüde yararlandığı konusuna odaklanırlar. Müslümanlar ise mevzuya akademik zaviyeden bakmak yerine itikadi açıdan bakarlar. Bu hususta şüphe uyandıracak imalı ifadeleri bile hakaret addederler. Tıbawî gibi kimi alimler, bu hususa eğilmeyi tahrik ögesi olarak değerlendirirler. Tıbawî'ye göre oryantalistler, bu yolla Hz. Peygamberin nübüvveti konusunda şüphe uyandırmaya çalışırlar ve Kur'an-ı Kerim'in derleme bir kitap olduğunu ima yoluyla da olsa iddia ederler. Bu da Orta Çağ'daki polemiklere geri dönüş anlamı taşır. Kişi aynı anda iki aksi kutupta bulunamayacağına göre tercihini yapmak zorundadır.¹¹⁰

Oryantalistler, Kur'an-ı Kerim'in kaynağı konusunda şüphe uyandırmaya çalıştıkları gibi metnin içeriğiyle ilgili de benzer bir tavır geliştirirler. Kur'an-ı Kerim, kendisinden önce indirilen kitapların tahrif edildiğini söyler. Bu çok ciddi bir iddiadır. Oryantalistler, bu iddiayı kadük düşürmek adına Kur'an-ı Kerim'i kendi silahıyla vurmaya çalışırlar. Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere inmesi yani yedi ayrı şekilde vahyedildiği mevzusuna yoğunlaşarak bu durumun metnin kendisini değiştirmeye maruz bırakıldığını dillendirirler. Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in değiştiğini ortaya koymaya çalışırlar. Bazı oryantalistler de Kur'an-ı Kerim'in manasıyla okunması gerektiği düşüncesini diri tutmaya çalışırlar. Hatta bu görüşün Emeviler Dönemi'nde ortaya çıktığını ve kabul gördüğünü ifade etmekten geri durmazlar. Oryantalistlerin iddiaları değerlendirildiğinde denilebilir ki kıraatların farklılığı olağan bir durumdur. Kur'an-ı

¹⁰⁹ Gordon E. Pruet, "İslam ve Oryantalizm", çev. Bedirhan Muhib, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, ed. Asaf Hüseyin vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 74-75.

¹¹⁰ Pruet, "İslam ve Oryantalizm", 80.

Kerim'in hem lafzen hem mana olarak vahyedildiği ise kabul gören kanaattir. Bu amaçla Hz. Peygamber, vahyin nüzulu sırasında muhafazası anlamında büyük bir titizlik gösterir. Vahiy katiplerinin varlığı, vahyin yazılması ve saklanmasına özel bir değer atfedildiğinin en önemli göstergesidir. Kıraatlardaki yedi vecih mevzusu da belli bir kural çerçevesinde oluşturulmuş bir durumdur. Hz. Peygamberin okumasıyla sınırlandırılmıştır. Bu sebeple Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'i lafzı ve manasıyla muhaza etmiştir. Manayı muhafaza eden Müslümanlar, lafzı heveslerine göre okuma yoluna teşebbüs etmemişlerdir.¹¹¹

Oryantalistler, felsefi zaviyeden de Doğu ve Batı ayrımına giderler. Müslüman filozofların felsefi alandaki tefekkürlerini ve yeniliklerini görmezden gelirler. Onlara göre Müslüman filozoflar ancak nakilcidirler. Bu sebeple milletleri Ari ve Sami ırkına mensup toplumlar şeklinde sınıflandırır. Sami ırkına mensup kimselerin felsefi yetkinliğe ve soyut düşünme kapasitesine sahip olmadığını oysa Ari ırkına mensup kimselerin bu yetkinliğe fazlasıyla sahip olduğunu iddia ederler. Renan, Sami ırkına mensup kimselerin Ari ırkına mensup kimselerden daha düşük olduğu iddiasını ilk kez kendisinin gündeme getirdiğini ifade eder. Müslümanların felsefi alandaki çalışmalarının Yunan felsefesinin taklidinden öteye gitmediğini dile getirir. Renan, İslam'ın felsefeye ve özgür düşünmeye teşvik etmediğini aksine bu neviden düşünmeye mani olduğunu söyler. Heinrich Becker ise Müslüman ruhunun dışarıdan etkilenmeye müsait olduğunu, dışarıdan gelen düşünceleri ancak bir araya getirmekle yetindiğini oysa Yunanlıların ruhları, mizaçları ve tefekkürleriyle felsefi düşünmeye daha yatkın olduklarını savunur. Gautier de aynı zaviyeden bakar. İslam'ın bir Sami dini olduğunu, terkip ve tahlil dışında bir kapasiteye sahip olmadığını, bunun da hür düşünceyle çeliştiğini ileri sürer.¹¹²

İbrahimi dinler arasındaki mesafe teolojik çatışmalara neden olur. Bu da beraberinde “öteki” kavramını doğurur. Hristiyanlığın siyasi gücü elde etmesiyle “İslami Sorun” denilen yeni bir problem türü ortaya atılır. Esasında bu problem Batı'nın asırlardır “Yahudi Sorunu” diye nitelendirdiği problem alanına yeni bir öteki olarak eklenir. Edward Said, oryantalizmin doğuşunu açıklarken bu bakış açısını

¹¹¹ Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 80-82.

¹¹² Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, 98-99.

sorgular. Said'e göre oryantalizm, misyonerlerin öteki diye nitelendirdiği toplumları bilgiyle kontrol etme çabasından ortaya çıkar.¹¹³

Oryantalizmin kalkış noktası üstün yahut egemen perspektiftir. Oryantalizm, kendisini özne olarak konumlandırır. Kendisini özne olarak konumlandığında kendisi dışındakiler ötekileşmeye ve nesneleşmeye başlar. Oryantalizm, İslam dünyasını Batı'dan farklı bir dünya olarak ele almayı yeğler. Bu da ötekileştirme kavramının doğmasına yol açar. Oryantalizm, ötekileştirme kavramına başvuruyla farklılıkları görmezden gelir. Müslüman toplumları homojen yapıya sahip bir bütün olarak ele alır. Bu da çeşitliliği peşinen yok sayma sonucunu doğurur.

Bryan S. Turner, bazı oryantalistlerin İbrahimi dinleri keskin hatlarla ayıran yaklaşımına katılmaz. İslam'ın Hinduizm ve Konfüçyizmden farklılık arz ettiğini dile getirir. Turner'e göre İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlıkla bağları vardır. Bu sebeple İslam'ı oryantal bir din olarak ele almak sıkıntılara neden olur. Nihayetinde İslam, İbrahimi dinler kategorisinde yer alır. Kaldı ki Avrupa kültürünü derinden etkilemiştir. Akdeniz toplumlarının önemli bir bölümünde de hâkim bir dini anlayıştır. İslam'ın anlaşılabilir bir oryantal din olduğu söylenemeyeceği gibi Hristiyanlığın da yalın bir oksidental din olduğu ifade edilemez. Hristiyanlık, orijini itibarıyla Sami ve İbrahimi bir dindir. İslamiyet de Endülüs'ten Sicilya ve Doğu Avrupa'ya kadar Avrupa kültürünü etkilediği için oksidental bir dindir.¹¹⁴

Turner'a göre İslam ve Hristiyanlık, öncelikle peygamberlerine inen vahye odaklanmışlardır. Söz konusu telojinin felsefesine pek eğilmemişlerdir. Ancak her iki din de süreç içerisinde seküler bir mantık ve retorikle muhatap olur. Başka bir ifadeyle Yunan kültürünün mirasıyla karşı karşıya gelirler. Böylelikle Aristoculuk hem Hristiyan hem Müslüman felsefesini etkiler. Hristiyan dünyası İbni Sina, İbni Rüşt, Kindi gibi filozofların düşüncelerinden etkilenir. Oryantalistler, bu etkilenme halini farklı bir zaviyeden yorumlarlar. Onlara göre Müslümanlar Helenizmi sadece aktarmakla yetinmişler ve onun asli evine dönüşünü sağlamışlardır. Onun dışında aktif bir katkıda bulunmamışlardır.¹¹⁵

¹¹³ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 147-148.

¹¹⁴ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 46.

¹¹⁵ Bryan S. Turner, "Oryantalizm ve İslam'da Sivil Toplum Meselesi", çev. Bedirhan Muhib, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, ed. Asaf Hüseyin vd. (İstanbul: İnsan, 1989), 52.

Oryantalistler, tarihin kırılma anlarına ve bu dönemin kahramanlarına dair kimi gerçekliklere gözlerini kapatmazlar. Bu konuda hakikate şahitlik ederler. H. A. R. Gibb de bu isimlerden biridir. Gibb, kaleme aldığı “*Saladin*” adlı eserinde Selahaddin-i Eyyubi’ye duyduğu hayranlığı gizleme ihtiyacı duymaz. Selahaddin-i Eyyubi ile ilgili yazdığı eser büyük bir yankı uyandırır. “*Selahaddin’in Orduları*” makalesi ise akademik yönünü ortaya çıkaran ve Selahaddin-i Eyyubi’ye dair bugüne kadar yazılmış en önemli çalışma olarak kabul edilir. Makalede Selahaddin-i Eyyubi’nin başarılarının zamanın şartlarından kaynaklı başarılar olmadığını ispatlamaya çalışır. Gibb’e göre Selahaddin-i Eyyubi kendi şartlarını kendisi oluşturan biridir. Başarısının temelinde ahlaki duruş ve dini öğeler belirleyici olur. Gibb, tarihsel eleştiriye tabi olacak eserlerin sayısının az olduğunu ancak Selahaddin-i Eyyubi’nin bu konuda istisna olduğunu söyler. Ona dair o dönemde yazılmış beş eserin günümüze ulaşması, Gibb’in çalışmasını önemli kılar. Bu beş eseri eleştirel bir gözle detaylı bir şekilde inceler. Böylelikle Selahaddin-i Eyyubi’ye dair muazzam çalışmalar bütünü ortaya çıkar. Hiçbir Hristiyan müellif, Selahaddin-i Eyyubi’yle ilgili bu derece mühim bir eser kaleme alamaz.¹¹⁶

Oryantalistler, İslam’dan bahsederken onu salt tarihi ve kültürel bir hareket olarak ele alırlar. İslam isminin etimolojik boyutuna yahut ona inananlar üzerinde bıraktığı dinamik boyuta değinmezler. Tarihe zafer yahut mağlubiyet, cesaret yahut korkaklık, bilgi yahut cehalet zaviyesinden bakıldığında bu bakış açısının toplumların tarihi için geçerli sonuçlar vereceği muhakkaktır. Çünkü toplumlar tarihlerinde bu neviden olumlu ya da olumsuz olaylarla muhatap olmuşlardır. Ancak Müslümanların tarihini incelerken onların geçmişlerini ve geleceklerini Allah’ın iradesine göre belirlediklerini gözden kaçırmamak gerekir. Oryantalistler, Müslümanların geçmişini incelerken bu boyutu gözden kaçırıp İslam’ı insanlık tarihinin kültürel bir hareketi olarak değerlendirme yoluna giderler. İslam’ı tarihsel bir nesne olarak almayı yeğlerler. Oysa Müslümanlar için İslamiyet, kültürün ötesinde hayatın her alanına sirayet eden aşkın bir dindir. Bir yaşam tarzıdır. Oryantalistlerin İslam’ın bu boyutunu kaçırmaları sağlıklı sonuçlar elde etmelerine engel olur.¹¹⁷

¹¹⁶ Ziyau’l-Hasan Faruki, “Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb”, çev. Bedirhan Muhib, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, ed. Asaf Hüseyin vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 121-122.

¹¹⁷ Pruett, “İslam ve Oryantalizm”, 62.

H. A. R. Gibb, İslam'ın özünün şeriat olduğunu ifade eder. İslam'ın hukukun üstünlüğüyle ayakta durduğunu iddia eder. Şeriat ve ulemaya önem atfeder ancak bunlara aşkın bir anlam yüklemesin.¹¹⁸ Gibb, hadislerin ihtiyaca binaen ortaya çıktığını söyler. Gibb'e göre birinci yüzyılın sonuna kadar İslam şehirlerinde farklı hukuk sistemleri uygulanır. Farklı alimlerin yorumlarına göre hareket edilmesi hukukun farklılık arz etmesine neden olur. Özellikle kimi yöresel uygulamaların genel kurallara aykırı bir şekil alması bu alanda bir düzenleme ihtiyacı doğurur. Peygamber çağında yaşamış kimseler referans gösterilerek hadis yazma yoluna gidilir. Hz. Muhammed'in bazı konulardaki sözleri ve uygulamaları esas alınarak bağlayıcı bir hukuk sistemi oluşturulur. Hadislerin bağayıcılığı Kur'an-ı Kerim'in genel çerçevesine göre şekillenir. Kur'an-ı Kerim'den sonraki ortak bağlayıcı hukuk normu hadisler olur. Gibb, hadislerin ortaya çıkışını suni bir yaratım olarak tavrız eder. Böylelikle hadislerin Müslümanlar nezdindeki önemini törpülemeye çalışır.¹¹⁹

Bir diğer oryantalist Maxime Rodinson, İslam'ı ideolojiye indirger. İslam'ın ideolojik bir forma sahip olduğu için özgün olduğunu söyler. Rodinson'a göre Arapların Bizans İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu'yla mücadelede başarılı olabilmesi için bir devlete ve ideolojiye ihtiyaçları vardı. İslam, böyle bir ihtiyacın neticesinde ortaya çıkar. İslam'ın değerinin Arap kimliğine yaptığı katkı oranına göre belirlendiğini ifade eden Rodinson, İslam'ın durağan ve bağımlı bir doğaya sahip olduğunu ileri sürer. Von Grunebaum da benzer bir görüşü dile getirir. Grunebaum, İslam'ın statik olduğunu, kendisini bu şekilde anlamlandırdığını, bunun da dünyaya kolayca uyum sağlayamamasından anlaşılabilceğini ifade eder. Müslümanların değişimi kötü bir durum olarak algıladıklarını, gelişmeyi ise geriye dönüş başka bir ifadeyle İslam'ın ilk haline rücu etme olarak yorumladıklarını öne sürer. Daha anlaşılır bir ifadeyle İslam'ın gelenekçi bir din olduğu tespitinde bulunur.¹²⁰

Oryantalistler, aslında Müslümanların geleneğini araştırırken sınırlı bir bakış açısı geliştirirler. Çalışmalarında dış etkenlere ve kültürel arka plana yoğunlaşırlar. Geleneğe ruh veren inanç ögesini büyük oranda göz ardı ederler. Bunun neticesinde reformun bir zaruret olduğu çıkarımında bulunurlar. Gordon E. Pruet, oryantalistlerin Müslümanların bakış açısını önemsemeleri durumunda böyle bir tablonun ortaya

¹¹⁸ Pruet, "İslam ve Oryantalizm", 64.

¹¹⁹ Faruki, "Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb", 120.

¹²⁰ Pruet, "İslam ve Oryantalizm", 66-68.

çıkamayacağını ifade eder. Eksikliğin İslam’da değil, Müslümanlarda olduğunun altını çizerek. Taibatiyla bu bakış açısı Allah’a inanma hususunun reforma tabi tutulamayacağı sonucunu ortaya çıkarır.¹²¹

Oryantalistlerin İslam dünyasındaki modernleşme çabalarıyla ilgili yaklaşımları da dikkat çekicidir. Nasıl ki oryantalistlerin Kur’an-ı Kerim’i anlama çabası Yahudi ve Hristiyan ilişkileri nedeniyle kesintiye uğruyorsa Müslümanların modernleşme çalışmalarını anlamaları da Batı tarihi nedeniyle akamete uğrar. İslami çalışmalar değerlendirilirken Batı’ya ait terminolojinin kullanıldığı görülür. Bunun tipik örneği kuşkusuz reform kavramıdır. Batı’da din ile hesaplaşma serüvenini ifade etmek için kullanılan reform kavramının neden İslam’da olmadığı oryantalistlerce dile getirilmesi söz konusu medeniyete yabancı olduklarının en önemli emarelerinden biri olarak gösterilir. Benzer durum ilerici, gerici, ortodoks, fundemantalist gibi kavramlar için de geçerlidir.¹²² Kimi eleştirmenler ise bu kavramların bilinçli olarak kullandığını dile getirirler. Böylelikle Müslümanların Batı medeniyetinde olduğu üzere dinle hesaplaşma serüvenine girecekleri, bu suretle oryantalistlerin arzuladığı dönüşümün gerçekleşeceğini ifade ederler.

Oyantalistler, İslam dünyasını teolojik açıdan tam olarak anlamadıkları gibi sosyolojik açıdan da değerlendirmekte zorlanırlar. Oryantalistlerin Batı’nın ve Hristiyanlığın temel parametrelerine göre İslam toplumuna yaklaşması, indirgemeci bir bakış açısının oluşmasına neden olur. Bu da İslam toplumunun nesneleştirilmesine ve terbiye edilmesine kapı aralar. Ancak Müslüman toplumlarda sivil toplum örgütlerinin yeterince gelişmediği tespiti mühim bir yer tutar.

Bireyi devlet karşısında koruyacak bir sivil toplum varlığının eksikliği, Doğu toplumlarının temel sorunlarından biri olarak kabul edilir. Bu durum her ne kadar Asya toplumlarının bir problemi olarak görülse de Müslüman toplumların anlaşılmasında da önemli bir ölçüt olarak görülür. Bu kavram aynı zamanda oryantalistlerin önemli kavramlarından biri olarak ön plana çıkar. Bilindiği üzere Marks ve Engels, Doğu toplumlarında burjuva sınıfının olmadığını öne sürerler. Bunu da özel mülkiyetin bulunmayışı ve devletin merkezileşmesiyle izah ederler. Öte yandan Müslüman toplumlarda orta sınıfın kapitalist bir anlayışa sahip olmaması, ticaretle daha çok

¹²¹ Pruett, “İslam ve Oryantalizm”, 86.

¹²² Hamid Algar, “Oryantalistlerin Sorunları”, *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler* (İstanbul: Yöneliş Yayıncılık, 1998), 192-193.

azınlıkların meşgul olmasına yol açar. Oryantalistler, Batı toplumlarında olup da İslam toplumlarında bulunmayan bu özelliklerin toplumları salt ekonomik anlamda olumsuz etkilemediğini aynı zamanda toplumların siyasi bir tahakkümle karşı karşıya kaldıklarını ifade ederler.¹²³

Bryan S. Turner'e göre İslam toplumu karakteristik olarak Batı toplumundan ayrışır. İslam toplumunda Batı'da görüldüğü üzere burjuvanın kendine has özerk kurumları mevcut değildir. Bu sebeple Müslüman toplumlarda bağımsız şehirlerden söz edilemez. Rasyonel bürokratik varlıktan, yasal sorumluluktan ve burjuvazinin sağladığı diğer haklardan bahsedilemez. Bunlar olmadan pre-kapitalist anlayışa karşı durulamaz. Bu zaviyeden bakıldığında oryantalistler, Doğu toplumlarına dair şu değerlendirmelerde bulunurlar: Doğu toplumları sivil bir toplumdan yoksundurlar. Başka bir ifadeyle bireyler ile devlet arasında aracı olacak bir kurumsal ağa sahip değildirler. Bu da bireylerin despotik yönetimlerin keyfi uygulamalarına muhatap olmasına neden olur. Batılı siyasi felsefeye göre despot toplumlarda bireyler baskıcı anlayışa direkt muhatap olurlar. Çünkü yöneten ile yönetilen arasında aracılık yapacak sivil ve gönüllü kuruluşlar yoktur. Bireyler, tamamen despot yöneticilerin ihtiraslarına açık hale gelirler. Bu ilişkide kendisinden güç alabilecekleri sosyal gruplardan ve kurumlardan yoksundurlar. Buradan hareketle despotizmin sivil toplumun olmadığı toplumlarda ortaya çıkmasının olağan olduğu söylenebilir. Sivil toplum, bireyleri otoriteyle ilişkilendirdiği gibi onu ototiteye karşı korur. Sivil toplum, Avrupa toplumlarının politik örgütlenmesinin temellerini inşa etmekle yetinmez. Doğu ile Batı arasındaki farkın belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlar.¹²⁴

Bilindiği üzere İskoç Aydınlanması, sivil toplumu ilkel bir anlayıştan medeni bir yapıya evrilmenin en temel emaresi olarak görür. Buna göre birey ancak sivil toplum içinde yasal haklarına kavuşabilir. Hegel de sivil topluma özel bir yer ayırır. Hegel'in yaklaşımına göre sivil toplum, aile ile devlet arasında bir arabulucuk görevi görür. Yakın dönemde de bu kavram önemsenen konular arasında yer alır. Gramsci'ye göre ekonomik yapıyla devletin yasaları ve otoritesi arasında sivil kurumlar bulunur. Bu kurumlar ideolojik egemenliğin ve siyasi kararların inşa edildiği yapılardır. Söz konusu yapısı nedeniyle otorite ve baskının sembolü olan devletle tezat teşkil eder.

¹²³ Turner, "Oryantalizm ve İslam'da Sivil Toplum Meselesi", 48-49.

¹²⁴ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 47-48.

Gramsci, sivil toplum lehine net bir tutum geliştiren Batı ile devletin baskın bir güç olarak varlığını hissettirdiği Doğu arasında kesin bir ayrıma gider.¹²⁵

Batılı sosyologlar, Müslüman toplumların orta sınıfında kapitalist ruhun olmadığı tespitinde bulunurlar. Bu sebeple söz konusu boşluğu büyük oranda Yunan, Yahudi, Ermeni, Slav gibi azınlık topluluklar doldurmuşlardır. Sivil toplumun yokluğu ve devletle irtibatlı bir burjuva anlayışının olmayışı da sıkıntılara neden olur. Mevcut durum sadece ekonomik gerekçelerle izah edilemez. Aynı zamanda despotizmle de ilintilidir. Siyasi analistler, Müslüman toplumlarda despotik yönetimlere karşı bir muhalefet kültürünün olmadığı noktasında hemfikirdirler. Bu da siyasi haklar ve sosyal normların orta sınıfın desteğinden yoksun olmasından kaynaklanır.¹²⁶

Oryantalistlerin İslam toplumlarındaki sivil toplumlara yönelik yaklaşımları sosyolojik bir tespite dayansa da kimi eleştirmenler bu konuda tek bir ölçütün esas alınmasının doğru olmayacağını dile getirirler. Bu bakış açısının beraberinde Batı'nın modernleşme tecrübesinin İslam toplumuna uyarlanması sonucunu doğuracağını ileri sürerler. Bunun da İslam toplumlarının kendilerine özgü dinamiklerinin göz ardı edilmesine neden olacağını ifade ederler.

Genel tabloya bakıldığında oryantalistlerin İslam ve İslam toplumuna dair önemli çalışmalar yaptığı ve bu konuda ciddi bir külliyatın oluşmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak oryantalistler, bu külliyatı temelledirirken Batı perspektifini merkeze alırlar. İslam peygamberine ve Kur'an-ı Kerime dair şüphe oluşturan bilgilere özellikle yer vererek bu konuda olumsuz bir algının oluşmasına katkıda bulunurlar. İslam toplumlarını değerlendirirken de kimi zaman egzotik kimi zaman geri kalmış ve barbar nitelendirmesinde bulunurlar. Böylelikle Batı'nın üstünlüğünü ön plana çıkarmaya çalışırlar.

3.2. Oryantalizm ve Doğu Algısı

Doğu ve Batı, salt coğrafi bir tanımlama değildir. Her ikisinin sembolik coğrafyaları olsa da onları birbirinden ayıran farklılıklar vardır. Bu olgular değişen sınırlara ve mücadelenin devamlılığına göre şekil alır. Sınır, bir düşüncenin kendini

¹²⁵ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 48-49.

¹²⁶ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 57.

tanımlaması anlamında önemli bir işlev görür. Kültürel kimliklerin diğerine göre şekil alması söz konusu sınırı fonksiyonel hale getirir.¹²⁷

8 ve 16. asırlar arasında Müslümanların etkin olduğu dönemde Doğu'nun Batı'ya egemen olduğu görülür. Ancak bundan sonra gücün merkezi Batı'ya kayar. Batı'nın Doğu'ya dair bakışı sistematik bir şekil alır.¹²⁸ Edward Said, oryantalizm yüzünden Doğu'nun müstakil bir şekilde bir tartışma konusu olamadığını ve bu konuda rahat bir şekilde fikir beyan edilemediğini söyler. Said, buna rağmen oryantalizmin bu konuda söylenecekleri sınırlandıramayacağını iddia eder.¹²⁹

Michel Foucault'ın bilgi-iktidar yaklaşımı, Edward Said'in oryantalizme bakışının kalkış noktasını oluşturur. Said, oryantalizmi klasik anlamda Doğu-Batı ayrımı şeklinde ele almaz. Bunun yerine bilgi-ikidar ilişkisine odaklanır. Bilginin tahakküm etmek olduğunu ispatlamaya çalışır. Oryantalizme dair çözümlemelerde bulunur. Said'e göre oryantalistler Doğu hakkında bilgi sahibidirler, bu sebeple konuşabilme imkânına sahiptirler. Oysa Doğu, kendisiyle ilgili bilgi sahibi olmadığı gibi Batı'yla ilgili de bilgi sahibi değildir. Dolayısıyla oryantalistler, kendileri gibi bir söylemle muhatap olma şansına kavuşamamıştır. Oryantalistler; Batı'nın akılcılık, demokratik yapılar, iktisadi gelişmeler, ilerleme gibi öğelerinden bahsederken bir anlamda Doğu'nun eksikliklerini de gündeme getirmiş olurlar. Yani Batı'nın gelişmiş yönü ön plana çıkarılırken Doğu'nun durağanlığı ortaya çıkmış olur. Bu karşılaştırmada İslam, kültürel ve siyasal bir sorun olarak ön plana çıkar.¹³⁰

17. asrın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü zayıflamaya başlar. 1683 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana'yı alma girişimi sonuçsuz kalır. Bu tarihten sonra Batı, İslam toplumuyla daha sakin bir şekilde yüzleşme imkânı elde eder. Aydınlanma serüveni de Batı'nın Doğu ile dogmatik olmayan bir sorgulama yapmasına kapı aralar. Doğu'ya duyulan ilgi zamanla bilimsel çalışmaların ön plana çıkmasına vesile olur.¹³¹ Osmanlıların gerilemesi Avrupa için yeni bir sorunun doğmasına neden olur. Avrupalılar, bu durumu “*Doğu Sorunu*” olarak adlandırırlar. Esasında tarihten bu yana Avrupalılar tarafından hemen yakınındaki coğrafya,

¹²⁷ Lütfi Sunar, “Şarkiyatçılığı Niçin Yeniden Tartışmalıyız?”, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Lütfi Sunar (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006), 31-32.

¹²⁸ Said, *Oryantalizm*, 280.

¹²⁹ Said, *Oryantalizm*, 14.

¹³⁰ Turner, “Oryantalizm ve İslam'da Sivil Toplum Meselesi”, 37-38.

¹³¹ Gerhard Endress, *İslam: An Historical Introduction*, çev. Carole Hillenbrand (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002), 10.

tehlikenin kaynağı olarak görülür. İranlılar söz konusu tehlikenin öncüleri, Osmanlılar ise artçıları olarak nitelendirilirler. Osmanlılar, hem gücünün sebep olduğu tehlike hem de zayıflığının yol açtığı cazibeyle bir problem olarak kabul edilir.¹³²

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile 19. asrın sonu arasında Müslüman coğrafyada ciddi dönüşümler gerçekleşir. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu sömürge faaliyetleri neticesinde ulus devletlere bölünür. İkinci olarak Müslüman ülkelerin ekonomileri kapitalist sisteme entegre edilir. Üçüncü olarak yaşanan değişimlere yenilikçi hareketler kanalıyla kültürel yanıtlar verilir. Sömürgecilik beraberinde Batı'da eğitimini almış ancak Batı toplumuna tam olarak adapte olmamış entelektüel bir zümrenin doğmasına yol açar. Bunun neticesinde seküler Batıcı anlayış ile sömürge karşıtı milliyetçi yaklaşımlar arasında bir çatışma yaşanır. Söz konusu değişimler Müslüman toplumlarda kültürel ve yapısal farklılıkların doğmasına neden olur.¹³³

Napolyon, bilimsel oryantalizmin henüz canlandığı 1798 yılında Mısır'ı işgal eder. Mısır, o dönem Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olsa da fiili olarak askeri bir kastın hükümranlığında bulunur. Fransa da Britanya ve Avrupalı monarşilerle savaşa tutuşur. Mısır'ı ele geçirerek İngilizlerin Akdeniz'deki kontrolünü baltalamak ister. Napolyon, Mısır'ı işgal etmeden önce bu konuda malumat sahibi olur. Özellikle Comte de Volney'in eserlerinden ve seyahatinden faydalanır. Volney, eserlerinde Fransa'nın yayılma ihtimalini işlemiş olsa da bu konuda kötümserdir. Ancak bunun pratiğe geçirilmesi, Avrupalıların yazdıkları ile düşündükleri arasında bir bağ olduğunu gösterir. Napolyon, Mısır'ı işgalde zorlanmaz. Kısa süre sonra Suriye'ye yönelir. Ülkesinin Doğu'ya medeniyet getirmek istediğini iddia eder. Bu bağlamda yanında bilim adamlarından oluşan bir heyet bulundurur. Bu heyet Mısır'a dair kapsmalı bir rapor hazırlar. Ancak Fransa'nın Mısır işgali kısa sürer. İngilizler ve Osmanlılar, 1801 yılında Fransızları geri çekilmeye mecbur bırakır. Napolyon ise Mısır'daki ilk dönem başarısını kullanmak suretiyle Fransa'da iktidarını pekiştirir. Bir anlamda Mısır işgalini diktatörlüğü için bir araç olarak kullanır. Her ne kadar Fransa geri çekilse de bu durum Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın bundan böyle Batı'nın işgaline açık hale geleceğini haber verir. Nitekim Fransa, 1830 yılında Cezayir'i işgal ederek bu tezi haklı çıkarır. Cezayir'i kendi topraklarının karşı yakası olarak gördüğü için işgal ettiği bölgelere Avrupa'dan getirdiği sömürgecileri yerleştirir. Müslüman halk, haklarından

¹³² Lewis, *İslam ve Batı*, 184.

¹³³ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 134.

edilip mülksüzleştirilirken bu yerleşimciler elit bir sınıf haline gelirler. 1881-1883 yıllarında Fransızlar, Tunus'u da işgal eder. Yerel bir hanedanlığın yönetiminde olsa da ülkeyi aslında Fransızlar yönetir. 1912 yılında ise Fas'ın önemli kısmı Fransız hâkimiyetine girer. Bir bölümü de İspanyol egemenliğine girer. Fransızlar, Sahra ve Sahra Altı bölgelerde de büyük bir egemenlik kurar. İtalyanlar ise Libya'yı işgal eder. Libya, İtalyan işgaline karşı uzun süre direnir.¹³⁴

Dönemin önemli devletlerinden biri de Britanya'dır. Britanya'nın çıkarları o dönemde daha doğuda yer alır. 1801 yılında Fransızların geri çekilmesiyle Mehmet Ali Paşa, özerkliğini ilan eder. Zamanla Mısır, Avrupa ekonomisi açısından vazgeçilmez olur. Büyük bir ekonomik değeri olan pamuk üretimi Mısır'ı Avrupa ve dünya ekonomisinde önemli bir noktaya getirir. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, Mısır'ı stratejik ve ekonomik anlamda vazgeçilmez bir noktaya taşır. İngilizler, Hindistan'a giden bu kısa yolu hayati derecede önemser ve kontrol altına almaya çalışırlar. Mehmet Ali Paşa'nın haleflerinin Mısır'da hâkimiyeti devam ettirme isteği, onları Avrupa'dan büyük borçlar edinmeye sevk eder. 1870'li yıllarda Mısır, borçlarını ödeyemediği için iflas eder. Elllerinde Mısır'ın tahvilleri bulunan Batılı bankalar, ülkede mali açıdan kontrolü elde etmeye çalışırlar. Bu durum Mısırlı milliyetçileri rahatsız eder. İngilizler, 1882 yılında milliyetçi hükümeti devirerek Mısır'ı işgal eder. İngilizlerin Mısırlılara sınırlı yetki verdiği 1922 yılına kadar bu hâkimiyet devam eder. Mısır, 1936 yılında daha büyük kazanımlar elde eder. Ancak İngilizlerin Mısır'daki fiili varlığı 1956 yılına kadar sürer. İngilizlerin bölgedeki hâkimiyeti esasında 19. asırdan itibaren belirginleşir. İngilizler, bu asırda Arap Yarımadası'nda büyük oranda egemen olurlar. 1839 yılında Hindistan güzergâhındaki Aden'i ele geçirirler. Basra körfezindeki emirliklerin yanı sıra İran'ın dış ticaretinde de büyük oranda söz sahibi olurlar. Ruslar da 18 ve 19. asırdaki savaşlarla Osmanlı ve İran hâkimiyetindeki bazı toprakları elde eder. Ruslar, Fransız ve İngilizler gibi denizaşırı toprakları işgal etmek yerine komşu toprakları elde etmeye çalışırlar. Ancak her üç İmparatorluk, 19. asrın sonlarına gelindiğinde egemenlikleri altında çok büyük oranda Müslüman tebayı barındırır. Osmanlılar da bu asırda büyük kayıplar verir. Osmanlıların egemenliğindeki Güneydoğu Avrupa'da birçok Hristiyan toplum isyan eder ve bağımsızlıklarını elde eder. Osmanlılar, daha çok kayıp vermemek adına modernleşme çabalarına girişse de başarısı sınırlı kalır. Osmanlı İmparatorluğu zayıf

¹³⁴ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 70-72.

ve savunmasız bir halde kalır. Bu durum Avrupalı devletlerle aralarında anlaşmazlığa neden olur. Doğu Sorunu denilen durum böyle bir tablonun neticesinde ortaya çıkar.¹³⁵

19. asrın sonlarında Avrupa, dünya ticaretinin önemli noktalarında hakimiyeti elde eder. Bununla birlikte bazı yerlerde bölgesel ve yerel ticareti de kontrol eder. Pazar üstünlüğü, sermaye birikimi ve imalattaki yetkinlik bu gücü daha da pekiştirir. Avrupa'nın ekonomik anlamda elde ettiği zenginlik, sömürge faaliyetlerinden elde edilen güçle desteklenir. Avrupa'nın oluşturduğu bu yeni düzen, yerel halkların ve tüccarların aleyhine işlerken Batılı devletlerin, şirketlerin ise lehine gelişir. Avrupa'nın da içinde olduğu ve her yerde görülen bu yeni sistem, büyük oranda Doğulu toplumların şiddetle ve acıyla muhatap olmalarına neden olur. Böylelikle yeni düzenin aktörleri olan Avrupa ile Asya, Afrika ve Amerika arasında büyük bir uçurum oluşur. Osmanlı İmparatorluğu da bu süreçten büyük oranda olumsuz yönde etkilenir. Batı'yı Doğu'ya bağlayan önemli güzergâhların 16. asırdan itibaren bu bölgeden geçmemesi söz konusu etkinin derinden hissedilmesine neden olur. Osmanlı, ekonomik anlamda geriler. Bu durum mali krizlere yol açtığı gibi askeri açıdan da gerilemeye neden olur. Avrupalılar ise kendilerine önceden tanınan ayrıcalıklardan faydalanırlar. Yereldeki gayrimüslim ortaklarıyla ekonomide baskın güç haline gelirler. Bu tabloya ihracat ve ithalat dengesinin gittikçe bozulması eşlik eder. Avrupa bankalarından ağır koşullarda alınan borçların sürdürülebilirliği de sorunlara neden olur. Gelişmeler Avrupa'nın kendi mali denetimini dayatmasına neden olur. Tüm bunlar Osmanlı'nın siyasi ve askeri alandaki gerilemesine ekonomik bir krizin eşlik etmesine yol açar.¹³⁶

Dünyanın değişen dengesi siyasetçilerin ve kuramcılarının da ilgisini çeker. Onlar da Doğu-Batı ayrımına giderler. Doğu-Batı ayrımı, Gramsci'de medeni toplum ve totaliter toplum şeklini alır. Gramsci, medeni toplumların aile, okul, sendika marifetiyle gönüllü bir şekilde bir araya geldiğini; totaliter toplumların ise ordu, polis, bürokrasi gibi kurumsal yapılarla zoraki bir birlikteliğe yönlendirildiğini söyler. Gramsci'ye göre kültür, bu yapısı nedeniyle medeni toplumların işidir. Bu toplumlarda fikirler tartışılır, kararlar oy birliğiyle olmasa da çoğunlukla alınır. Medeni toplumların sahip olduğu bu özellikler, totaliter toplumlara üstünlük kurmalarına neden olur. Gramsci, bu durumu "*hegemonya*" olarak niteler. Edward Said, Gramsci'nin yaptığı bu tespitin oryantalizm bahsinin yan etkileri olduğunu söyler. Said, oryantalizm

¹³⁵ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 72-73.

¹³⁶ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 54-55.

kavramının Denis Hay Hay'ın düşüncesiyle paralel olduğunu ifade eder. Avrupalı olanlar ve olmayanlar şeklinde bir tasnife dayanan bu yaklaşım tarzı, Avrupalıların üstenci bakışını yansıtır. Söz konusu anlayış, Avrupalıların diğer kültürlerden ve toplumlardan üstün olduğunu aleni olarak dillendirir.¹³⁷

Britanyalı siyasetçi Arthur James Balfour, Batı ve Doğu kıyaslamasına gider. Balfour'a göre Batılılar, tarihin aktörü oldukları günden itibaren kendi kendilerini idare etme kabiliyetlerini ortaya koyarlar. Oysa Doğu'yu gezdiğinizde Doğuluların böyle bir yeteneğe sahip olmadığını görebilirsiniz. Doğu tarihi, despotizmin ve mutlak idarenin bir ürünüdür. Doğulular, tarihte birçok zaferler elde etmelerine rağmen kendi kaderleri konusunda tasarrufta bulunma teşebbüsünde bulunmamışlardır. Balfour, ironik bir eda takınarak Doğuluların bunu filozof kişiliklerine yakıştırmadıklarını söyler. Oysa Batıların basit işleri yani yapılması gerekenleri yaptıklarını ifade eder.¹³⁸ İngilizlerin 19. asırda takındığı tavır, sömürgeci güçlerin Batı algısını somut bir şekilde ortaya koyar. Buna göre Büyük Britanya, Hindistan ve diğer kolonilerdeki genel valilerini erken yaşta emekliye sevk eder. Böylelikle Doğuluların bir Batılının başka bir ifadeyle otorite sahibinin yaşlanma anına şahitlik etmesini engellemiş olurlar. Bu ince detay bile oryantalistlerin Batı imgesine ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde gözler önüne serer.¹³⁹

Batılılar, Doğu-Batı ayrımına giderken Batılı olmayan toplumları ötekileştirirler. Bunu da oryantalizm vasıtasıyla büyük oranda gerçekleştirirler. Edward Said, oryantalizmin Doğu toplumlarına empoze edilen bir öğreti olduğunu iddia eder. Bunun bilinçli olarak Batı tarafından dayatıldığını ve Doğu'yu eriterek aradaki mesafeyi kapatmak amacıyla yapıldığını söyler. Said'e göre oryantalizm, Doğu ile Batı arasındaki farkı açığa vurur. Batı, Doğu'ya dair yazdıklarında bir şekliyle kendi gücünü ortaya koyar. Bu farklılıkta süreç içerisinde oluşan müktesebatın büyük bir etkisi vardır. Nitekim Batı'dan Doğu'ya gidenlerin oranına bakıldığında Doğu'dan Batı'ya gidenlerle kıyas kabul etmeyecek derecede fazla olduğu görülür. 19. asırdan itibaren Doğu'dan Batı'ya gidenler, Batı medeniyetinden faydalanmaya çalışırken Batı'ya karşı duydukları hayranlıkları gizleme ihtiyacı duymazlar. Oysa Batı'dan Doğu'ya gidenler, bambaşka niyetlerle bu yolcuğa çıkarlar. Söz konusu

¹³⁷ Said, *Oryantalizm*, 19.

¹³⁸ Said, *Oryantalizm*, 54.

¹³⁹ Said, *Oryantalizm*, 66-67.

gezilerde elde ettikleri bilgileri yazılı hale getirerek müstakil bir disiplinin literatürüne katkıda bulunurlar. Öyle ki Batılılar tarafından 1800 ila 1950 yılları arasında Doğu'ya dair takriben 60 bin civarında eser kaleme alınır. Doğuluların yazdıklarının ise bu sayılarla mukayese edilemeyecek derecede düşük olduğu söylenebilir. Dengeler Batı lehine gelişince oryantalistlerin üstenci bir bakış açısı geliştirmeleri de kaçınılmaz olur. Oryantalistlerin kahir ekseriyeti, Doğu'nun varoluşunu kendi zaviyelerinden değerlendirirerek Doğu'nun varlık sebebinin Batı olduğunu savunurlar. Batı'ya özne payesi verirken Doğu'yu da nesneleştirirler.¹⁴⁰

Oryantalistler, oluşturulan külliyyat marifetiyle Doğu algısının oluşmasına katkıda bulunurlar. Doğu'yu gezenler ve romancılar, eserlerinde daha çok kadın objesi üzerinden bir değerlendirmeye giderler. Başka bir ifadeyle oryantalistler, bir yönüyle erkek dünyasını yansıtır. Kadınları erkek hayalinin bir ürünü olarak sunarlar. 19. asrın sonlarından itibaren oryantalizm değişime uğrayarak sosyal alandan kültürel alana odaklanır. Böylelikle İslam da farklı şekillerde yansıtılır. Kültür tarihçileri, İslam'ı mağlup edilmiş bir kültür olarak ele alırlar. Doğu'yu da yaşatılması gereken dilsiz bölgeler olarak kabul ederler. Onu diriltmeyi, yaşanan çağa uydurmayı ve kültürel çalışmalar için bir nesne olarak kullanmayı tercih ederler. Öyle ki Doğu kendisine dair yapılan çalışmaların içerisinde söz sahibi olamaz. Onu oryantalistler temsil eder.¹⁴¹

Oryantalistler, Doğu'ya küçümseyerek bakarlar. Gördükleri bütün tabloyu avuçlarına almak isterler. Kültürden tarihe, dinden düşünceye kadar bütün mevzularda aynı tavrı takınırlar. Tüm detayları sınırlı bir kategorinin içinden gözlemleme mecburiyetinde kalırlar. Oysa Doğulular kendilerini oryantalistlerin anlattığı gibi görmezler. Bu tenakuza rağmen Doğu'ya dair oluşan algı, oryantalistlerin genel anlatımına dayanır. Oryantalistler, Doğuyu toptancı bir yaklaşımla değerlendirir ve onu oryantalizmin malı olarak görürler. Birbirleriyle yarışan Batılılar, Doğuluları sakın yaşamlarından alıp modern yaşamın içine katmak için canhıraş bir şekilde gayret gösterirler. Doğu insanını kendi yolunu çizme noktasında rahat bırakmazlar. Bunu da Doğu'da özgürlüğün olmadığı savıyla açıklamaya çalışırlar. Unutulmamalıdır ki bu

¹⁴⁰ Said, *Oryantalizm*, 279-280.

¹⁴¹ Said, *Oryantalizm*, 284-285.

neviden genellemeler tutucu bir anlayışın ürünüdür. Bu zaviyeden bakıldığında oryantalistlerin genellemeci yaklaşımın birer temsilcisi olduğu söylenebilir.¹⁴²

Oryantalistler, Uzak Doğu ülkeleri konusunda da önemli çalışmalar yaparlar. Bu konuda Çin'e dair yapılan çalışmalara İngilizler öncülük eder. İngilizlerin Hindistan'da hakimiyeti elde etmesi sonrası Çin ile ilişkiler kaçınılmaz hale gelir. Bu amaçla 18. asrın sonu ve 19. asrın başında Çin'e elçiler gönderilir. Macartney ve Amherst, bu alanda çalışmalar yapsalar da ciddi dönütler elde edemezler. Ancak Macartney zamanında elde edilen veriler, elçilikte görevli Staunton'un çalışmaları neticesinde toparlanır. İki ciltten oluşan bir eser yayımlanır. Bu çalışma, İngilizlerin Çin'e dair bakışının temelini oluşturur. İngilizler, Çin'e elçi atamanın yanı sıra birçok misyoner de görevlendirir. Bu misyonerler, dini vazifelerinin yanında yaşadıkları toplumun kültürüne dair ciddi bir birikimin oluşmasına katkıda bulunurlar. Bu bağlamda Morrison, 6 ciltlik Çince Sözlük hazırlar. Amherst zamanında Çin'e giden Davis de Çin'le ilgili önemli bir kitap kaleme alır. Süreç içerisinde Çin'de bazı limanlar Batılılara açılır. Davis de bu çerçevede İngilizlerin Çin nezdindeki bakımı olur. Görevinden istifası sonrası yeni bir eser kaleme alarak söz konusu müktesebata önemli katkılarda bulunur. Bu dönemde Alman oryantalistler de Çin'le ilgilenirler. Öncesinde Ön Asya'ya dair çalışmalar yapan bu oryantalistler zamanla Uzak Doğu'ya yönelirler. Bu amaçla K. E. Neumann, Çin'e bir seyahat düzenler. Seyahati sırasında elde ettiği kitaplar sayesinde Çin ile ilgili zengin bir kütüphanenin oluşmasını sağlar. Neumann, söz konusu eserleri Münih Kütüphanesine bağışlayarak bu alanda çalışmaların yapılmasına öncülük eder. Kendisi de bu kütüphaneye müdür olur. Bu alanda dersler verir, yazılar kaleme alır.¹⁴³

Çin'e yönelik ilgi eksilmez. 19. asrın başından ortalarına kadar ülkeye gelen Batılılar deneyimlerini ürün haline dönüştürürler. Forbes'in gezileri ve Alman oryantalist Gützlaff'ın çalışmaları bu alanda kayda değer bir birikimin oluşmasını sağlar. Gützlaff, misyonerlerle koordineli çalışmalar yaparak Çin'de ulusal kilisenin kurulmasına öncülük eder. Gützlaff, Çinlilerin Hristiyanlaştırılması faaliyetlerinde de aktif rol alır. Çin tarihine dair genel bir bakışın oluşmasını sağlayan Almanca bir eser kaleme alır. Bu eser Neumann tarafından İngilizceye tercüme edilir. 19. asırda çalışmalar yapan bir diğeri isim de Amerikalı Williams olur. Williams'ın çalışmaları

¹⁴² Said, *Oryantalizm*, 324-326.

¹⁴³ Barhold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, 189-190.

bu alana ışık tutar. İngiliz, Alman ve Amerikalıların dışında Fransız misyonerler de Çin'e ilgi gösterirler. Huc ve Gabet adlı Fransız misyonerlerin seyahatleri, kayda değer çalışmaların oluşmasına zemin hazırlar. Her iki misyonerin verdiği bilgiler önce kuşkuyla karşılanırsa da sonradan elde edilen bilgilerle teyit edilir. Görüldüğü üzere 19. asır oryantalistler açısından mümbit bir dönem olarak kayıtlarda yerini alır. Bu çalışmalar, Batılı üniversitelerde Çin ile ilgili bölümlerin kurulmasına da zemin teşkil eder. Fransa'da üniversite bünyesinde 1814 yılında Sinoloji denilen Çin Dili ve Edebiyatı Bilimine dair bölüm açılır. Bunu İngiltere ve Almanya'daki girişimler takip eder. Oryantalistler gibi Sinologlar da bu alandaki çalışmalarına yardımcı olacak kaynakları Doğu kütüphanelerinden temin etmek yerine Avrupa kütüphanelerinden temin etme yoluna giderler. Ancak oryantalizmin diğer dallarına nazaran Sinologların oluşan metotlardan daha az yararlandığı söylenebilir. Çin dili ve edebiyatının zorluğu Sinologları da etkiler. Öyle ki Sinologlar, bir Çinlinin yardımı olmaksızın bu eserleri tercümede sıkıntı yaşarlar. Bu da Çin dilinin yapısının diğer dillerden farklılık göstermesinden kaynaklanır. Cizvitler, yaptıkları çalışmalarla Çin'e dair olumlu bir algının oluşmasını sağlarken 18 ve 19. asırdaki seyyahların yaptığı çalışmalar tam tersi bir algının oluşmasına neden olur. Oryantalistlerin çalışmalarında hem devlet hem toplum olumlu bir şekilde anılmaz. Bu iki bakış açısı, bugününün Çin'e dair bakış açısının şekillenmesine de sirayet eder. 1918'de hayata veda eden Chavannes'in yaptığı çalışmalar ise Sinoloji'nin bir Fransız bilimi olarak anılmasında önemli bir etkiye sahip olur. Çin ile ilgili hazırlanmış en detaylı bibliyografyayı Fransız oryantalist Cordier hazırlar. 1917'de Sinoloji alanına dair ansiklopedi çalışması yapılır.¹⁴⁴

Avrupalılar, Hindistan coğrafyasına ayrı bir ilgi gösterirler. Hindistan, 19. asırda kısa süreli ayaklanmalar dışında İngiliz hâkimiyetine pek direnmez. Batılılar, burada zor şartlara rağmen rahat gezerler. Bilgi toplarlar. O dönemin önemsenen istatistiksel verileri çerçevesinde her bölgenin istatistiğini tutarlar. Buna benzer bir veri ne Doğu ne de Uzak Doğu için tutulmuştur. Hint dinlerinden geleneğine kadar her alandaki istatistikler derlenmek suretiyle kitaplaştırılır. Esasında Hint dili ve edebiyatına dair çalışmalar, bilim adamlarının da bu coğrafyaya yönelmelerine zemin hazırlar. 18. asırdan itibaren misyonerlerin çalışmalarına yardımcı olmak için Sanskritçe'ye önem verilir. Sanskritçe, ancak 19. asırda Avrupa'daki üniversitelerde

¹⁴⁴ Barhold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, 191-194.

kendisine yer bulur. Sanskritçe, Avrupa dilleriyle karşılaştırılır. Bu da karşılaştırmalı dil biliminin doğmasına vesile olur. Sanskritçenin Farsça ve Avrupa dilleriyle benzer yönleri ortaya çıkar. Sanskrit edebiyatının değerinin farkına varılır. Özellikle Jones'un tercüme faaliyetleri bu edebiyatın daha fazla ilgi görmesini sağlar. Hint edebiyatı, Avrupa'da özelde İngiltere'de ilgi görür. Çeviriler yapılır. Bu alanda yapılmış çalışmalar kitap dizisi şeklinde basılır. Müslümanların Hindistan'ı fethinden önceki döneme dair elde az bilgi vardır. Buradaki yerli ahalinin yazılı bir geleneğe sahip olmaması ve yıllıkların sayısının sınırlı olması buna gerekçe olarak gösterilir. Müslümanların Hindistan'la ilgili eserleri Elliot tarafından derlenir. İngilizceye tercüme edilen 8 ciltlik eser, Elliot'un ölümünden sonra yayımlanır. Bu çalışma Doğu'ya dair Avrupa literatüründeki en önemli eserler arasında gösterilir.¹⁴⁵

Oryantalistler, Uzak Doğu'ya dair akademik çalışmalarla yetinmezler. Sömürgeciliğin güçlü olduğu dönemde oryantalizm ile kilisenin ilişkisi devam eder.¹⁴⁶ Öyle ki misyonerlik, sömürgecilikle birlikte gelişir.¹⁴⁷ Misyonerlik, sömürgeci otoriteden elde edeceği desteğin yanı sıra oryantalizme de ihtiyaç duyar. Bu çerçevede misyonerler oryantalist faaliyetlerin içerisinde yer alırlar. Oryantalistler de benzer şekilde misyonerlik faaliyetlerine katkıda bulunurlar. Bunun tipik örneklerinden biri Sir William Muir'dir. Muir, bütün vasıfları şahsında barındırır. İngilizlerin Hindistan'ı sömürgeleştirdiği dönemde bizzat hükümet görevlisi olarak bulunur. İngilizlere yönelik Müslümanların kalkışmalarında bizzat mücadele verir. Bununla yetinmez, kalemiyle de aynı mücadeleyi sürdürür. Hristiyanlığın Hindistan'da yayılmasına katkıda bulunur. İslam Peygamberine dair oryantalist bakış açısıyla eser kaleme alır. İslam'ı Hristiyanlığın karşısındaki tek engel olarak görür. Muir, diğer dinlerin Hristiyanlık karşısında aciz ve cılız kaldığını ancak İslam'ın güçlü bir alternatif olarak varlığını devam ettirdiğini dile getirir. Bu süreçte Batı, organizeli ve bilinçli bir şekilde İslam diniyle mücadele eder. İslam'ın kutsallarını yıpratmaya, onlar hakkında şüpheler oluşturmaya gayret eder.¹⁴⁸

Bernard Lewis, oryantalizm mevzusunu açıklarken ilginç bir açıklama yoluna gider. Lewis'e göre insanlık tarihinde iki farklı medeniyet aynı anda var olabilir.

¹⁴⁵ Barhold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, 196-197.

¹⁴⁶ Gökkır, "Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslam Araştırmalarında Hristiyan Polemiği", 393.

¹⁴⁷ W. Montgomery Watt, *Geçmişten Günümüze Müslüman-Hristiyan Diyalogu*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000), 148.

¹⁴⁸ Gökkır, "Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslam Araştırmalarında Hristiyan Polemiği", 393-394.

Amerika ve SSCB denklemine olduğu üzere birbirine yakın güce sahip ülkelerin olduğu bir dünyada farklı medeniyetlerin insanları bir arada yaşamasını öğrenirler. Büyük medeniyetin zayıf medeniyete askeri açıdan üstün geldiği durumda ise kültür dengesi bozulur. Yenilen medeniyet, egemen medeniyetin hayat tarzını ve davranış kalıplarını taklide yönelir. Böyle bir ortamda egemen medeniyetin kimi düşünceleri, yenilmiş medeniyetin kültürünü araştırmaya yönelebilir. Lewis, yakın döneme kadar Avrupa'nın kolonilerini araştırmasını bu zaviyeden değerlendirmek gerektiğini vurgular. Dolayısıyla sömürge hali askeri, siyasi ve ekonomik açılarla sınırlı kalmayıp düşünsel ve kültürel alana da sirayet eder.¹⁴⁹

1980'li yıllara gelindiğinde oryantalizm, postkolonyal anlayışın gölgesinde Doğu mefhumunu yeni baştan formüle eder. Doğu'nun melezleştiğini ima eder. Bunu da Orta Doğu'nun büyük bir dönüşümün neticesinde modernleşmesiyle açıklar. Oryantalistlere göre Orta Doğu, Batı'nın seküler kültürü ile Doğu'nun dini anlayışını harmanlayarak modern bir görünüme bürünür. Bu arada Orta Doğu araştırmalarına dair değişiklikler gözden kaçmaz. Ekonomik kalkınma ve siyasi haklar noktasındaki endişeler yerini insan hakları ve sivil toplum kaygılarına bırakır.¹⁵⁰

Doğu-Batı ayrımı, Eski Yunan ile başlar. Batı, başından itibaren Doğu'yu tanımlar ve ona göre konumlandırır. Bu iki temsili kıyaslamada Batı özne, Doğu ise nesne rolünü ifa eder. Oryantalizm bu kıyaslamayı süreç içerisinde bilimsel bir forma büründürür. Ancak bilimsel çalışmalarda bile Doğu, kendisini temsil edemez. Batı marifetiyle temsil edilir, konuşturulur ve konumlandırılır. Böylelikle Doğu; terbiye edilmesi, dönüştürülmesi ve medenileştirilmesi gereken bir dünya haline gelir. Bu da Batı'nın Doğu'yu sömürgeleştirme serüvenine gerekçe olarak sunulur.

¹⁴⁹ Süleyman S. Nyang - Samir Abbed Rabbo, "Bernard Lewis ve İslami Araştırmaları: Bir Değerlendirme", çev. Bedirhan Muhib, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*, ed. Asaf Hüseyin vd. (İstanbul: İnsan, 1989), 203-204.

¹⁵⁰ Peter Gran, "Orientalism's Contribution to World History and Middle Eastern History 35 Years Later", *Debating Orientalism*, ed. Ziad Elmarsafy vd. (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013), 23.

IV. BÖLÜM

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI VE ORYANTALİZM TARTIŞMALARI

4.1. Medeniyetler Çatışması

Arnold Toynbee, “*Tarih Bilinci*” adlı eserinde yirmi bir medeniyeti karşılaştırmalı olarak inceler. Toynbee, eserinde daha çok genellemelerde bulunur ve tarihi Hristiyan teolojisine göre yorumlar. Bu tutuma rağmen Toynbee’nin bazı yaklaşımları günümüze kadar etkisini devam ettirir. Oryantalistler de bu görüşleri benimserler. Bu bakış açısına göre İslamiyet, yedinci asırda ortaya çıkar. 8. asırda siyasi, askeri ve kültürel anlamda gücünün zirvesine ulaşır. Abbasiler zamanında Müslümanlar gücünü 9 ve 10. asra kadar devam ettirir. Ancak bu tarihten itibaren gücünü yavaş yavaş kaybeder. Osmanlılar zamanında bir genişleme ve kültürel gelişme yaşanır. Oryantalistler, İslam tarihinin klasik dönemine yani yükseliş ve zirve dönemlerine odaklanırlar. Bundan sonraki dönemi büyük oranda durağan ve yozlaşma olarak anarlar. İslam’ın üniter bir yapıya sahip olduğu düşüncesi oryantalistler tarafından kabul gören bir anlayış haline gelir. Böylelikle “*Homo İslamicus*” denilen bir Müslüman tipinin var olduğu kabul edilir. Bunlar arasında küçük farklılıklar olsa da sabit bir zihne sahip olduğu öne sürülür. Bu insan tipi Batı zihniyetinden farklıdır. Bu insan modeli filolojik yöntemler kullanılarak tespit edilir. Bu da Müslümanların temel metinleri referans alınarak belirlenir. Bu metinler arasında Kur’an-ı Kerim ilk sırada yer alır. Referans metinler incelenmek suretiyle Müslüman zihninin nasıl şekillendiği ortaya konulur. Böylece İslam’ın doğuşundan itibaren Müslümanların bazı katı kurallar çerçevesinde düşündüğü ve hareket ettiği sonucuna varılır.¹⁵¹

Oryantalistler tarafından “*Doğu despotizmi*” denilen kavram özellikle ön plana çıkarılır. Öyle ki kavramın cazibesi Müslümanlara yönelik fanatizmi bile geride bırakır. Kavramın kabul görmesinin öncülerinden biri Montesquieu olur. Montesquieu, hiç görmediği halde Doğu’ya dair kanaatlerini dile getirir. “*İran*

¹⁵¹ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 76-77.

Mektupları” adlı eseri bir anlamda Fransız toplumunun eleştirel bir gözle değerlendirilmesi olarak da yorumlanabilir. Anquetil Duperron, bu kavramın Batı’nın sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırmak amacıyla bilinçli olarak kullandığını öne sürer. Duperron, Doğu’ya yaptığı seyahatlerde söz konusu iddiaları gözlemleme imkânı bulur. Ancak iddia edildiği üzere Osmanlı, İran ve Hindistan’da kesin despotik bir yapıdan bahsedilemeyeceğini ifade eder. Buna gerekçe olarak da hükümdarların uymak zorunda oldukları normları ve halkın mülkiyet hakkına sahip olmasını gösterir.¹⁵²

Tarihin bir medeniyetler serüveni olduğu 19. asırda kabul gören bir anlayış haline gelir. Bu anlayış, Hegel’in fikir dünyasının merkezinde yer alır. Hegel, insanlığın hikâyesini medeniyetlerin yükselişi ve düşüşü şeklinde betimler. Tanrı’nın bir çeşit felsefi kavramsallaştırılması anlamında “*Mutlak Ruh*” denilen kavramdan faydalanır. Bu süreci de Mutlak Ruh diyalektiği çerçevesinde izah eder. Hegel’e göre Mutlak Ruh’un süreci önce Doğu’dan Batı’ya doğru evrilir. Yunan ve Roma kanalıyla Doğu’daki bebekliğini tamamlar. Cermen halklarının zirveye çıkmasıyla yetişkinliğe ulaşır. Bu süreçte Yahudiler çok tanrılı bir anlayış yerine monoteist bir anlayışın temsilcileri olarak tarih sahnesine çıkarlar. Müslümanlar ise Yunan ve Roma medeniyetine ait mirası muhafaza ederek bunu tekrar Avrupa’ya aktarır. 19. asra gelindiğinde tüm eski medeniyetler tarih sahnesinden ya çekilir yahut çürür. Böylelikle Mutlak Ruh, Avrupa’da daha doğrusu Almanya’da öz bilgiye ulaşır. Bir anlamda kemale erer.¹⁵³

19. asır, oryantalistler açısından bir dönüm noktası sayılır. Bu dönemin önemli isimlerinden biri de Ernest Renan’dır. Fransa’nın sayılı filologlarından ve din bilginlerinden kabul edilir. Daha çok Hristiyanlık ve Yahudilik üzerine çalışmalar yapmıştır. İslam’a ve Müslümanlara dair görüşlerini 1883 yılında Sorbonne Üniversitesinde verdiği “*İslam ve Bilim*” adlı konferansta dile getirir. Renan, ırklardan ve toplumlardan bahsederken onları kategorik olarak ele alır. Renan’a göre Doğu’da ve Afrika’da bulunan inanmış kimsenin zihin dünyası ölümcül denilecek seviyede sınırlıdır. Bilgi sahibi olmada acizdir, yeni fikirlere kapalıdır. On yahut on iki yaşına geldiğinde inançları konusunda fanatik bir tavır sergiler. Avrupa’nın temel değerlerini şekillendiren bilim ve eğitime küçümseyici bir gözle bakar. Müslümanlığı seçtikten

¹⁵² Bulut, “Oryantalizm”, 430.

¹⁵³ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 75.

sonra ırklar arasındaki farklılıkların da ortadan kalktığına inanır. Dikkat edilirse Renan, değerlendirmelerinde tekil bir kişiden bahseder. Zira onun için bütün Müslümanların zihin yapısı aynıdır. İslam'ı tercih eden biri doğuştan getirdiği muhakeme gücünü de kaybeder. İtaatkâr ve robotlaşan bir yapıya dönüşür. Renan, İslam medeniyetinin Orta Çağ'da bilim ve felsefede gösterdiği başarıyı ise kendi zaviyesinden bir açıklamayla izah eder. Ona göre bu başarı İslam'ın bir başarısı değil, Arapların bir başarısıydı. Gerçi Araplar diğer Sami grupları gibi felsefe ve bilime çok meraklı değillerdi. Persler ve Hristiyanlar tarafından muhafaza edilen Yunan kültürü, Abbasiler zamanında yeniden ortaya çıkar. İslami bir formda ortaya çıkan bu bilgi, bir dönem bilim ve felsefenin kök salmasına vesile olur. Renan, bu bilgiyi kollayan yöneticilerin Müslüman olarak nitelendirilemeyeceğini söyler. Söz konusu medeniyetin Arapçayı kullansa da bir Aryan medeniyeti olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla Renan, ırka özel bir atıfta bulunur. Bazı ırkların doğuştan gelişmeye, bilime, kültüre, felsefeye yatkın olduğunu savunur. İranlıların Müslüman olduktan sonra bile entelektüel meraklarını ırkla izah eder. Renan'a göre Doğu'da kısa bir süre parlayan meşale Batı'ya geçer. Batı, uykusundan uyanır. Avrupa kendi dehasının farkına varır. Böylelikle insanın düşünsel anlamda özgürleşmesinin aşaması başlar. İslam ise insan aklının özgürce kullanılmasına karşı çıkar. Eğer İslam dünyasındaki insanlar, medeniyete katkıda bulunmuşlarsa bunu ırklarına borçludurlar. Doğası gereği İslam bu neviden gelişmelere karşıdır. Renan, bugün bile İslam'ın dünyanın önemli bir bölümünde ilerlemeye mani olacak fikirler ileri sürdüğünü söyler.¹⁵⁴

Renan'ın önde gelen bir entelektüel olması görüşlerinin hem Batı'da hem başka mahfillerde karşılık bulmasını sağlar. Bu da Batı'nın üstenci diline katkıda bulunurken Müslümanların aşağılanmasına ve Batı'nın sömürgeci anlayışının meşrulaşmasına neden olur. Renan'ın üstenci dilinden farklı olarak Goldziher, İslam tarihinin kendi bağlamı içinde okunup değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu görüşü Orta Avrupalı birçok bilim adamı da dile getirir. Böylelikle yirimininci asırda bu yaklaşım tarzı oryantalistler arasında karşılık bulmaya başlar.¹⁵⁵

Almanya, 19. asırda oryantalist çalışmaların önemli merkezlerinden biri haline gelir. Bu çalışmalardan faydalanan isimlerden biri de Max Weber'dir. Weber, Müslüman toplumları Batı'yla kıyasladığında zayıf ve geri kalmış toplumlar olarak

¹⁵⁴ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 78-80.

¹⁵⁵ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 81.

niteler. Batı toplumlarının ise gelişmiş olduğunu dile getirir. Batı’da mülkiyet hakkının kanunla güvence altına alınmasının ve özerk şehirlerin kurulmasının bunda önemli rol oynadığını belirtir. Böylelikle burjuvazi ve kapitalizm güçlü hale gelir. Oysa Doğu’da tüm gücün hükümdarda toplandığı patrimonyal denilen sistem hakimdir. Devletler varlıklarını büyük ölçüde orduya borçludurlar. Bürokrasi sosyal ve ekonomik yaşamın bütününe hâkim olur. Weber, bu neviden toplumların hükümdarlarını açgözlü ve despot olarak vasıflandırır. Bu da Müslüman toplumların güçlü kurumlar ve bağımsız inisiyatifler oluşturmaya engel olur. Özerk şehirler, orta sınıf ve akılcı bir hukuk sisteminin olmayışı, durağanlığa ve çürümüşlüğe neden olur.¹⁵⁶

Görüldüğü üzere dönemin birçok düşünürü oryantalist bakış açısıyla Doğu’yu yahut İslam medeniyetini değerlendirir. Doğulu toplumlar, Batılı toplumların tam karşısı olarak konumlandırılır. Despotik olmaları da temel vasıfları olarak görülür. Batı’da mevcut olan kurumsal yapılar, Batı’nın gelişmesinin, zenginliğinin ve güçlü olmasının gerekçeleri arasında gösterilir. Bu da Doğulu ve Müslüman toplumların Batılılar tarafından ırksal ve kültürel açıdan geri kalmış olarak değerlendirilmelerine neden olur.¹⁵⁷

İngilizlerin önemli isimlerinden Rudyard Kipling, Doğuyu anlatırken şu cümleleri sarf eder: “Doğu’nun zihnini asla çözemeyeceksiniz. Bunu yapsanız bile bu zahmete değmeyecek.”¹⁵⁸ Kipling bu yaklaşım tarzını “Doğu, Doğu’dur; Batı, Batı’dır. Bu ikisi asla bir araya gelemez.” diyerek daha da keskinleştirir. Bu suretle politik ayrışmayı zihin dünyasına da aktarır. Uzun süre Hindistan’da kalan Kipling, üstenci bir dil kullanmaktan imtina etmez. Böylelikle İngilizlerin sömürgeci anlayışını meşrulaştırmaya çalışır.

Öte yandan oryantalist çalışmaların zirveye ulaştığı 19. asırda Goethe, 1819’da yayımlanan “*Doğu-Batı Divanı*” adlı eserinde İslam’a karşı bambaşka bir tutum sergiler. Goethe’nin eserinde dile getirdiği “*İslam, Allah’a teslimiyet ise hepimiz İslam’da yaşıyor ve ölüyoruz.*” yargısı bunun tipik bir yansımasıdır. Annemarie Schimmel, bunun İslam’ın maneviyatının tanınması anlamına geldiğini, yakın zamana kadar Batı’da kimsenin buna cesaret edemediğini ifade eder. Günümüzde bile bu yaklaşımın birçok Batılıya yabancı geldiğini söyler. Tarih sahnesine çıktığı günden

¹⁵⁶ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 56-87.

¹⁵⁷ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 87.

¹⁵⁸ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 94.

beri Batı'nın İslam'a karşı takındığı olumsuz tavır, yabancılaşmanın temelini oluşturur. Orta Çağ'dan itibaren İslam'a ve Hz. Muhammed'e yönelik büyük bir ön yargı oluşur. Bu tutum, ön yargıyı aşarak kimi zaman hakarete varan değerlendirmelere neden olur.¹⁵⁹

İslam dünyasına duyulan ilgi gün geçtikçe artar. Burada mühim olan, bu dünyayı yorumlayacak kapasitede isimlere sahip olmaktır. Bu noktada Alman sanatçılar önemli işlevler görür. Alman edebiyatının önemli isimlerinden Johann Gottfried Herder, bu mevzuda ön plana çıkar. Herder'in bakış açısının şekillenmesinde Hamman'ın "*Şiir, insan cinsinin ana dilidir. Şarkı sözden, dans ise normal yürümeden önce gelir.*" yaklaşımı etkili olur. Hamman, mutlu olarak nitelediği Arabistan'a bir hac yolculuğu hayal eder. Herder de benzer bir duyguya kapılır. Ancak bu yolculuklar, 19. asrın oryantalistlerinde olduğu üzere tinsel yolculuklardır. İngilizler Doğu'yu yakından gözlemleme imkânına sahip olurken Almanlar daha çok o coğrafyaların hayali açıdan fethini öncelerler. Annemarie Schimmel, Edward Said'in oryantalistlere yönelik genel yargısının Almanlar için geçerli olamayacağını ifade eder. Herder, araştırma yapanlara seslenerek bir halkın yaşam şeklini araştırırken kendi kardeşlerini tanıma çabası içerisinde olmaları gerektiğini salık verir. Nitekim yayımladığı eserlerde Araplara ve İslam'a dair ön yargısız bir tutum sergiler. Herder, eserlerinde Yahudi şiirine yoğunlaşır. Zamanla Arap ve Fars şiirine de yoğunlaşarak bu şiirin karakteristik özelliklerini ortaya koymaya çalışır. Arap şiirinin halkın dini anlayışından kültürüne kadar bütün özelliklerini yansıttığını dile getirir. Fars şiirinde ise Sadi'den övgüyle bahseder. Hermen, sonraki çalışmalarında Müslümanların özelde de Arapların sanat ve bilime yaptığı katkılara odaklanır. Goethe'nin Doğu şiirinin şekillenmesinde etkisi olan despotizme dair yaptığı yorumları hem dünya hem ahiret gücünü temsil eden halifelikle irtibatlandırır. Arap sanatına duyduğu hayranlığı dile getirmekten geri durmaz. Orta Çağ'da Batılı zevkin ve geleneklerin şekillenmesinde Arap örnekliğinin mühim rol oynadığının altını çizer. Herder'in yeni dünyaya ilgisi sonraki çalışmaları da etkiler. Romantikler, bir anlamda onu takip ederler. Doğu, onların hayal ettiği bir dünya haline gelir. Romantikler, Uzak Doğu'yu daha çok önemserler. Eserlerinde Hindistan'ı romantizmin bir yansıması olarak işlerler. Romantiklerin bu yaklaşımı sonraki döneme de sirayet eder.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Annemarie Schimmel, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*, çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu (İstanbul: Avesta, 2012), 13-14.

¹⁶⁰ Schimmel, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları*, 67-72.

Bernard Lewis, “*Müslüman Öfkenin Kökleri*” adlı makalesinde İslam ile Batı arasındaki çatışmaya değinir. Lewis, bu çatışmayı 14 asır öncesine kadar götürerek durumu medeniyetler çatışması olarak nitelendirir. Bu neviden görüşler, 20. asrın sonlarında sıklıkla dillendirilir. 1980’li yıllarda Orta ve Doğu Avrupa’da bulunan ülkeler, komünist yönetimden kopup Batı dünyasına yaklaşır. 1991 yılında SSCB’nin yıkılmasıyla da Soğuk Savaş Dönemi sona erer. Böylelikle ABD’nin küresel çapta rakibi kalmamış olur. Bu da gözlemcileri muhtemel çatışma kaynaklarına yönlendirir. Dünyayı farklı çatışma alanlarına bölen yaklaşım eski olsa da güçlü bir şekilde yeniden temayüz eder. Lewis ve onun gibi düşünenler, tezlerini büyük oranda bunun üzerine bina ederler. Ancak bunu 1990’lı yıllarda popüler hale getiren kişi Samuel Huntington olur. Huntington, geçmişte de ABD’nin Vietnam Savaşı’nın öncü savunucularındandır. Bu konudaki görüşlerini 1993 yılında kaleme aldığı “*Medeniyetler Savaşı mı?*” adlı makalesinde dile getirir. Huntington, makalede yakın dönemdeki çatışmaların ideolojik yahut ekonomik temelli olmayacağını söyler. Dünyadaki çatışmaların temel kaynağının kültürel kaynaklı olacağını ifade eder. Dolayısıyla politik çatışmalar, farklı medeniyetlere mensup toplumlar arasında yaşanacaktır. Huntington’a göre dünya din, dil, tarih gibi öğelerin yanı sıra toplumların kendilerini tanımlamalarına göre de bölünecektir. Huntigton, dünyayı yedi yahut sekiz büyük medeniyete ayırır. Bunları Batı, Slav, İslam, Konfüçyüs, Japonya, Hint, Latin Amerika ve Afrika uygarlıkları şeklinde sıralar. Çatışmaların bu medeniyetlerin sürtüşme alanlarında ortaya çıkacağını ileri sürer. Huntington’un söz konusu tezi büyük tartışmalara neden olur.¹⁶¹

Huntigton’un tezini temellendirirken basitleştirip genellemeye gitmesi eleştiri konusu olur. Oysa medeniyetler sanıldığıının aksine statik ve homojen bir yapıya sahip değildir. Medeniyetler kendi içinde bile farklılık arz eder. O sebeple medeniyetler arası ilişkiler, indirgemeci bakış açısıyla izah edilemeyecek kadar karmaşıktır. Ekonomik, politik ve sosyal ilişkiler birbirinden farklı faktörler göz ardı edilerek açıklanamaz. Huntington’un tezini oluştururken oryantalist bir bakış açısıyla İslam medeniyetini diğer medeniyetlerle çatışan bir pozisyonda konumlandırması ona yöneltilen önemli eleştirilerden bir diğeridir. Bu bakış açısı İslam’ı ve Müslümanları potansiyel bir düşman haline getirir.

¹⁶¹ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 233-235.

Her ne kadar Huntington yeni dönemi çatışmalar tezi üzerine inşa etse de birçok bilim adamı da onun tam aksi tezi savunur. Aksi tezi savunanlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşmenin engelleri yıkarak etkileşimleri beraberinde getirdiğini öne sürer. Söz konusu etkileşimin de ekonomik, politik ve kültürel yakınlıkları doğurduğunu ifade ederler. Küreselleşmenin 1990'lı yıllardan sonra en fazla konuşulan mevzulardan biri olması bu tezi savunanların argümanı haline gelir. Ancak söz konusu tezin de iddia edildiği gibi toplumlara barış ve özgürlük getirmemesi eleştiri konusu olur.¹⁶²

Bilindiği üzere medeniyetler çatışması ilerlemeci tarih anlayışının bir yansıması olarak gündeme gelir. Hilmi Yavuz, oryantalizme ve medeniyet bahsine dair düşüncelerini açıklarken zaman kavramından faydalanır. Yavuz'a göre zaman, tarihten bu yana genellikle geometrik bir biçimde simgelenir. Düşünürler, bazen zamanı bir küreye bazen bir çembere benzetir. Zamanı bir doğru olarak simgeleyenler de vardır. İster döngüsel ister çizgisel olsun, nihayetinde zaman devam eden bir süreçtir. Gerçi süreç içerisinde Einstein, zaman kavramını uzamla birleştirir. Dört boyutlu bir evrende hayatın çok daha farklı olacağını bize haber verir. Batı, Platon'dan itibaren çizgisel bir bakış açısıyla zamanı yorumlar. Louis Massignon, Müslümanların kendine has bir zaman anlayışına sahip olduğunu öne sürer. Bunu da geri dönüşlü ve kesintili diye izah eder. Buna göre Müslümanlar ilerlemeci bir tarih anlayışına sahip değildirler. Bu noktada kelamcılar da benzer bir yaklaşımdan hareketle doğanın mutlak yasaları olmadığını iddia ederler. Zira mutlak yaratıcı olan Allah, yarattıklarına müdahale etme gücüne her zaman sahiptir. Bu nedenle zaman, kesintili ve geri dönüşlüdür. Hristiyanların ilerlemeci zaman anlayışına karşılık Müslümanlar döngüsel bir zaman anlayışını benimserler. Massignon, bu ayrımı farklı bir şekilde yorumlar ve Müslümanların ilerlemeyi reddeden bir anlayışa sahip olduklarını isptalamaya çalışır. İşte bu, oryantalist bir bakış açısıdır. Yavuz, İslam'ın ve Müslümanların ilerlemeye karşı olduklarını iddia eden yaklaşımın tipik bir oryantalist söylem olduğunu ifade eder. Yavuz'a göre Müslümanlar, kavramsal zamanı tercih etmemişlerdir. Bunun yerine tarihsel zamanı ikame etmişlerdir.¹⁶³

Görüldüğü gibi birbirinden farklı dünyalardan beslenen medeniyetlerin dünyaya bakışlarının farklı olması olağan bir durumdur. Hatta medeniyetler arası

¹⁶² Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 236.

¹⁶³ Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, 62-63.

ilişkilerde gerilimlerin ve çatışmaların tarih boyunca varlığı da bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklikle birlikte her medeniyetin bünyesinde bir zenginliği barındırdığı bir hakikattir. Oryantalizmin tarih boyunca üstlendiği ve modern dönemde farklı formlarda sürdürdüğü misyon, medeniyetler arasındaki ilişkileri çatışmalar üzerinden temellendirir. Bu yaklaşım tarzı, insanlığın ortak değerlerinin göz ardı edilmesine ve Batı dışındaki medeniyetlerin ötekileştirilmesine yol açar.

4.2. Edward Said ve Oryantalizm Tartışmaları

Edward Said'in "*Oryantalizm*" adlı eseri yayımlandığı 1978 yılından itibaren büyük bir yankı uyandırır. Said, eserinde Batı'nın Doğu'yu algılama ve temsil biçimini inceler. Bu algılama halinin süreç içerisinde Batı'nın Doğu'yu tahakküm altına alan bir yapıya dönüşmesini tartışmaya açar. Said'e göre oryantalizm, romantik ve egzotik bir dil üreterek Doğu'yu sömürmeye çalışır. Bunu da entelektüel ve bilimsel bir dil kullanarak gerçekleştirir. Said, Batı'nın Doğu'yu tanıma ve biçimlendirme çabalarına itiraz eder.

Robert Young, Oryantalizm adlı eserin fazlasıyla eleştiriye tabi tutulduğunu aktarır. Young'a göre bunca eleştiriye maruz kaldığı halde imtihanı başarıyla verebilmiş eser yok denecek azdır. Hatta çoğu eser bu eleştirilere tahammül dahi edememiştir.¹⁶⁴ Edward Said, oryantalizm konusundaki çalışmasıyla entelektüel dünyada da kabul görür. Öyle ki bu alandaki yetkin eseri "*Oryantalizm*", bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Said'in bilinenlerin aksine tabuları yıkan bir yaklaşıma öncülük etmesi, hem yazdıklarına hem kendisine dair çok ciddi değerlendirmelere neden olur.

Esasında Oryantalizm kitabı yayımlanmadan önce bile tartışmalar yaşanır. Said, bu neviden tartışmalarda sert eleştirilere maruz kalır. Kitap yayımlandıktan sonra da kimi zaman saldırıya uğrar, kimi zaman savunulur. Ancak her daim tartışmaların odağında yer alır. Eser, Foucaultcu bir kitap olmadığı gibi ona bir meydan okuma olarak da yorumlanamaz. Ali Behdad, eseri Batı'nın ideolojik bakışını sorguladığı için över. Martin Varisco ise aynı gerekçelerle eseri reddetme noktasına varır. Ancak eser,

¹⁶⁴ Phiroze Vasunia, "Helenizm ve İmparatorluk: Edward Said'i Okumak", çev. Birgül Koçak, *Oryantalizm*, ed. Aytaç Yıldız (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 206.

öfkkelendirdiği okuyucuların bile ilgisini çekme tılsımına sahiptir. Said'in eserini ön plana çıkaran salt konusu değildir. Eser, metodolojisi ve üslubuyla da ön plana çıkar.¹⁶⁵

Bilindiği üzere bazı isimler, bazı disiplinlerle anılırlar. Marx'ın Marksizm, Durkheim'in sosyoloji yahut Freud'un psikanalizle anılması bu tarzda bir ilişkiye tekabül eder. Tarihte buna benzer ilişkiyi doğrulayacak çok az sayıda entelektüel vardır. Yeni bir disipline öncülük etmek, kişinin çalışmasının üst düzey özgünlüğüne bağlıdır. Önceki algıları değiştirme ve epistemolojik kavramsallaştırmalara bambaşka bakış açısı getirme gücüne sahip kimseler bu alanda temayüz ederler. Bu da söz konusu entelektüellerin yaptığı çalışmalarla insanların hayata bakışını temelden değiştirmesiyle mümkün olur. Robert J. C. Young, Edward Said'in "*Oryantalizm*" adlı eseriyle postkolonyal kuramın kurucuları arasında yer aldığını söyler. Böylelikle 1990'lı yıllardan itibaren Batı'nın neredeyse tüm önemli ülkelerinde postkolonyal çalışmalar rağbet görmeye başlar. Young, "*postkolonyal kuram*" adlandırmasının fikir babasının kendisi olduğunu ancak Edward Said'in yepyeni disiplinin kurucusu düşüncesine kayıtsız kaldığını söyler. Young'a göre Said, bu alandaki çalışmalara katılmadığı gibi adının bu türden dergilerde editör olarak geçmesine de izin vermez. 1997 yılında bu mevzuya dair sorulan soruya, kendisini bu alana ait hissetmediği için konuşmak istemediğini ifade eder.¹⁶⁶

Young'a göre Edward Said parçayı değil, bütünü önemser. Her ne kadar çalışmasının ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmesi olumsuz bir şeymiş gibi görünmese de Said'e sorulsaydı muhtemelen bu durumu marjinalleşme olarak yorumlardı. O halde Said, bir anlamda bu şekilde vasıflandırılmasına karşı çıkmakla marjinalleştirilmesine de karşı çıkmış olur. Young, yeni bir disiplinin ortaya çıkmasını marjinalleşme olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını söyler. Aksine bu şekilde spesifik alanlara yoğunlaşmış disiplinlerin ana akım üzerinde daha büyük etki bırakacağını iddia eder.¹⁶⁷ Young'un yakıştırmasına rağmen Edward Said, kendisini postkolonyal disiplinin kurucusu olarak görmediği gibi böyle bir disiplinle anılmayı da tasvip etmez.

¹⁶⁵ Ziad Elmarsafy - Anna Bernard, "Orientalism. Legacies of a Performance", *Debating Orientalism*, ed. Ziad Elmarsafy vd. (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013), 2-3.

¹⁶⁶ Robert J. C. Young, "Edward Said'in Postkolonyal Kararsızlığı", çev. Bayram Salih, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Lütfi Sunar (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006), 55-57.

¹⁶⁷ Young, "Edward Said'in Postkolonyal Kararsızlığı", 60.

Edward Said, Oryantalizm adlı eseriyle o güne kadar var olan bir disipline yani oryantalizme bambaşka bir anlam yükler. Said, eserinde oryantalizmin kökenlerini MÖ 5. asır Yunan kültürüne kadar götürür. Aeschylus ve Euripides'e dair tartışmaya yer verir. Said, Doğu'nun Antik Çağ'daki temsilini oryantalizmin ilk emareleri olarak görür. Bu yaklaşımın Aydınlanma sonrası döneme sirayet ettiğini açıklar. Doğu-Batı ayrımının aslında İlyada'dan itibaren var olduğunu ileri sürer. Avrupa'nın güçlü tarafı, Asya'nın ise bozguna uğrayan tarafı temsil ettiğini söyler. Oryantalizmin temellerini Antik Çağ'a kadar götürme çabası Said'in eleştirilmesine neden olur. Oysa Said, oryantalizmden hareketle Avrupa'nın sahip olduğu kültürel kodların günümüze kadar bozulmadan ulaştığını ispatlamaya çalışır. Kaldı ki Avrupa'nın tarihinin Eski Yunan'a kadar dayandığı tezi Batı'ya ait bir tezdır. Said, söylemlerin bir arka plana sahip olduğunu ve bunun boşluktan doğamayacağını ifade eder.¹⁶⁸

Edward Said, Oryantalizm adlı eserinde oryantalizmin birbiriyle ilişkili üç türünden bahseder. Birincisi akademik oryantalizmdir. Dünyanın belli bir bölgesini bilimsel bir açıdan inceler. İkincisi Doğu-Batı karşıtlığını yansıtan oryantalizmdir. Bu da bir episteme yahut düşünce biçimi olarak temayüz eder. Üçüncü olarak muhalifleri besleyen ve akademinin nesnel çalışmalarını etkilemeye çalışan bir oryantalizm türüdür. Bunun arkasında büyük şirketler ve kurumsal yapılar yer alır. Bu ilişki türü Doğu'yu araştıran akademisyenlerin çalışmalarıyla ilgili şüphelerin doğmasına neden olur. Her ne kadar şüphe bilimsel çalışmalar için elzem bir durum olsa da Batı'nın Doğu'ya dair yaptığı çalışmalarda kendi çıkarlarını öncelemesi de olağan dışı bir durum olarak değerlendirilmez.¹⁶⁹

Said, plastik sanatların masum görünen kavramına yani oryantalizme politik ve ideolojik bir değer atfeder. Batı'nın Doğu'ya dair Antik Yunan'dan itibaren ürettiği bilgilerin eksikliğine ve yanlışlığına işaret eder. Said'e göre oryantalizm, bu eksik ve yanlış bakış açısının devamını sağlar. Batı'yı yüceltirken Doğu üzerindeki egemenliğini de pekiştirir. Oryantalizm, bir taraftan açık bir şekilde çalışırken diğer taraftan gizil bir biçimde etkinliğini devam ettirir. Akademik çalışmalar, aleni çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkar. Aeschylus'tan Marx'a yahut Dante'den Nerval'e

¹⁶⁸ Vasunia, "Helenizm ve İmparatorluk: Edward Said'i Okumak", 200-203.

¹⁶⁹ Mohammad R. Salama, *Islam, Orientalism and Intellectual History* (London ; New York: I B Tauris & Co Ltd, 2011), 36.

kadar geniş yelpazedeki çalışmalar ise gizil oryantalizm kapsamına girer. Tüm bu çalışmalar sayesinde Doğu, sistematik bir araştırmanın konusu haline gelir. Böylelikle açık ve gizil oryantalizm, aleni ve örtük bir surette kuramlarını tedavüle sokar.¹⁷⁰

Said, oryantalizme yönelik üç argüman öne sürer. İlk olarak oryantalizmin Doğu'yu şeffaf bir şekilde değerlendirdiğine dair teze itiraz eder. Ardından oryantalistlerin kendilerini tarafsız olarak sunmalarına karşı çıkar. Son olarak oryantalizmin emperyalistler tarafından İslam coğrafyasının sömürgeleştirilmesi sonrası geliştiğine işaret eder. Oryantalizm ile emperyal düşünce arasında bütünsel bir ilişki kurar.¹⁷¹

Edward Said'in oryantalizme dair görüşlerinin şekillenmesinde Auerbah, Curtius, Spitzer gibi önemli isimlere duyduğu tepki yatar. Bu anlayışa mensup kimseler savlarını hümanizm üzerinden temellendirirler. Said'e göre hümanist anlayış, süreç içerisinde Doğu karşıtı bir söyleme dönüşür. Şerif Mardin, Said'in yaklaşımının çağdaşları tarafından hoş karşılandığını söyler. Aydınlarımızın da oryantalist karşıtı söylemi çabuk benimsediğini vurgular. Bunu da teze hakim düşüncenin bu topraklarda bir karşılığının olmasına bağlar. Batı'nın genel olarak Doğu'yu dışlayan tavrı söz konusu düşünceyi besler. Mardin, Said'in Doğu despotizmine dair bir atıfta bulunmamasını da eleştirir.¹⁷²

Edward Said, “*Oryantalizm*” adlı eserini oluştururken Foucault'un bilgi-iktidar ilişkisi tezinden faydalanır. Said'in Foucault ilgisi süreç içerisinde azalır. Bunda şahitliklerinin etkisi büyüktür. Benzer bir durum Jean Paul Sartre ve diğer entelektüeller için de geçerlidir. Edward Said, 1979 yılında Sarte ve Simon de Beauvoir'in davetiyle Paris'e bir seminere davet edilir. Seminer, Orta Doğu barışıyla ilgilidir. Seminer, Foucault'un apartmanında yapılır. Said, seminer sırasında Sartre ve Beauvoir'in aslında Araplarla ve Orta Doğu'yla ilgili derin bir analize sahip olmadıklarını aksine İsrail yanlısı bir tavır sergilediklerini aktarır. Enver Sedat'ın büyük bir devlet adamı olduğuna dair methiyelerle karşılaşır. Bu vesileyle Foucault'la da görüşme imkânına kavuşur. Foucault'un da İsrail yanlısı bir duruşa sahip olduğuna

¹⁷⁰ Aslı Çırakman, “Oryantalizmin Batısı ve Oryantalist Söylem”, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Lütfi Sunar (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006), 105-106.

¹⁷¹ Salman Sayyid, “Oryantalizmden Sonra”, çev. Hakan Çopur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Lütfi Sunar (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006), 68.

¹⁷² Şerif Mardin, “Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği”, *Doğu Batı* 20 (2002), 111-113.

tanıklık eder. Tüm bu görüşmeler ve deneyimler, Said'in söz konusu isimlerle ilgili hayal kırıklığı yaşamasına neden olur.¹⁷³

Said'e göre oryantalizm, oluşturduğu Doğu ve Doğulu klişesiyle sömürge politikalarının oluşmasında aktif rol oynar.¹⁷⁴ Bu sebeple Said, oryantalizmi temellendirirken bazı kavramları açıklama ihtiyacı hisseder. Bunlardan biri “sömürge” kavramıdır. Said'e göre sömürge kavramı buharlaşabilme vasfına haizdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sömürgeciliğe maruz kalanlar genellikle Batı dışı toplumlardır. Bu sebeple Albert Memmi gibi sosyologlar, sömürgeciyi ve sömürgeyi ayrı ayrı ele alır. Bunların kendine özgü durumları olduğuna inanır. Frantz Fanon da benzer bir tutum sergiler. “*Yeryüzünün Lanetlileri*” adlı eserinde sömürge toplumlarının iki ayrı parçaya bölündüğünü söyler. Aralarında şiddet ve karşı şiddet ilişkisinin oluştuğunu öne sürer. Said, sömürgecilik kavramının zamanla üçüncü dünya toplumlarıyla anılır hale geldiğini söyler. Hakeza İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını ilan eden toplumların da sömürge muamelesi görmekten kurtulamadıklarını aktarır. Bu sebeple Batı etkisinden kurtulamamış toplumlar açısından sömürge deneyimi önem arz eder. Sömürgecilik, özgürlükten sonra da tesiri devam eden adil olmayan bir süreçtir. Söz konusu toplumlar bir tarafta fakirlik, geri kalmışlık ve bağımlılığın yarattığı travmalarla boğuşur. Öte tarafta eğitimin, ekonomik kalkınmanın sağladığı kayda değer başarılarla mutlu olur. Geçmişinin yaşattığı travmaların altında ezilirken geleceğe de umutla bakmayı dener. Her iki duyguyu aynı anda deneyimlemekten kendini kurtaramaz. Said'e göre sömürge kavramı süreç içerisinde anlam genişlemesine uğrar. Kavram kendine acıma, yalvarma gibi anlamların yanında yeni anlamlar da kazanır. Zamanla kadınları, ezilenleri, azınlıkları hatta marjinal grupları da içine alacak bir anlama bürünür. Kavram, telefonu kullanan ama icat edemeyen toplumların durumunu yansıtan bir anlama da tekabül eder. Daha açık bir ifadeyle dünya, önemli ve önemsizler diye bir kategorik ayrımın varlığını acı bir şekilde hissettirmeye devam eder.¹⁷⁵

Edward Said, “*muhataplar*” kavramına da açıklık getirir. Said'e göre bu kavram zıt iki anlamı bünyesinde barındırması nedeniyle istikrardan yoksundur. Bir taraftan sömürgecilerin muhatap bulma arayışına, diğer taraftan sömürgelerin umutsuz

¹⁷³ Karlis Racevskis, “Edward Said ve Michel Foucault: Benzerlikler ve Uyumsuzluklar”, çev. Salih Akkanat, *Oryantalizm*, ed. Aytaç Yıldız (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 179-180.

¹⁷⁴ Watt, *Geçmişten Günümüze Müslüman-Hristiyan Diyaloğu*, 154.

¹⁷⁵ Said, *Kış Ruhu*, 43-45.

bir şekilde çözüm bulma çabasına göndermede bulunur. Sömürge durumunda olanlar ya itaatkâr ya beyaz adamın zencisi yahut isyankâr olurlar. Muhatabın isyankâr hali, Fanon'un yerli entelektüelinde daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu entelektüel, sömürgeciyle diyalog kurmayı reddeder. Sömürgeciyle kurulacak tek diyalogun ona en sert şekilde karşılık vermek olduğunu dile getirir.¹⁷⁶

Siad, “*Oryantalizm*” adlı eseri nedeniyle eleştirilerin odağı haline gelir. Bazı eleştirmenler, Said'in oryantalizmi genelleştirmesini ve tek kategoriye indirgemesini doğru bulmazlar. Oryantalizmin tarihsel gelişiminin verilmemesi ve farklı görüşlerin göz ardı edilmesi Said'e getirilen eleştirilerden bir diğeridir. Said'in oryantalistlerin fikirlerini aşırı derecede yargılaması da eleştiri konusu olur. Eserin dilinin ağır olması okuyuculara ulaşması önünde bir engel olarak görülür.

Edward Said, “*Oryantalizm*” adlı eserinin yayımlanması sonrası kendisine yöneltilen eleştirilere cevap verme ihtiyacı duyar. Said'e göre oryantalizm gibi epistemolojiler indirgemeci bir bakış açısıyla değerlendirilemez. Bu neviden epistemolojiler, eskiyip tamir edilemediği için kenara atılan bir eşya muamelesine tabi tutulamaz. Oryantalizmin arşivci deneyimi, kurumsal duruşu ve köklü tarihi ciddiye alınmalıdır. Söz konusu vasıflar oryantalizme siyasi bir işlev yükler. Oryantalizm, bilimin yanında ideolojik boyutuyla da ön plana çıkar. Emperyal düşüncenin işlevsel bir aracı görevini ifa eder. Ancak oryantalizm bu özelliğini bilimsel ve estetik formun arkasına sığınarak gizler. Edward Said, kendisinin bunu göstermeye çalıştığını söyler.¹⁷⁷

Edward Said, kendisine yöneltilen eleştirilere cevap verirken oryantalizm kavramını kendi kitabına atıfta bulunmak için değil, kitapta bahsedilen ilgili problemlere atıfta bulunmak amacıyla kullandığını ifade eder. Said'e göre oryantalizm genelde olumlu ve yol gösterici, bazen de hasmane yorumlarla karşılaşılır. Esasında oryantalizm birbiriyle örtüşen farklı yönleri içinde barındırır. Bunlardan ilki Batı ile Doğu arasında dört bin yıllık bir ilişkinin olduğu gerçeğidir. İkincisi oryantalizmin Doğu konusunda uzmanlaşmış bir disipline dönüştüğü hakikatidir. Üçüncüsü de dünyanın Doğu'yla ilgili ideolojik faraziyelere ve fantezilere sahip olduğu kabulüdür. Oryantalizmin bu üç özelliğinin ortak noktası Batı'yı Doğu'dan ayırır. Said, bunun doğaya ait olgusal bir şey olmayıp insan tarafından üretilen imgesel bir olgu olduğunu

¹⁷⁶ Said, *Kış Ruhu*, 48.

¹⁷⁷ Said, *Kış Ruhu*, 49-50.

dile getirir. Ancak bu durum söz konusu sınırın değişmez yahut kurgusal olduğu sonucunu doğurmaz. Vico'nun ifade ettiği üzere Doğu ve Batı insanlarca tedavüle sokulan olgulardır. İlahi yahut doğal değildirler. Toplumsal dünyanın ögeleri olarak değerlendirilmelidirler. Öte yandan incelenen nesne ve bu işi yapan özne de göz ardı edilemez. Başka bir ifadeyle Doğulular ve Doğu ile uğraşan insanlar olmadan oryantalizm anlaşılamayacaktır.¹⁷⁸

Oryantalizm tartışması Edward Said'in eserinin yayımlanmasından önce de yapılır. Ancak Said'in eleştirisi, kendinden önceki tartışmaları içinde barındırdığı gibi yeni tartışmaların da başlangıcı olur. Daha önceki tartışmalar Marksist bir bakış açısıyla şekillenirken Said'le birlikte bu eleştiri evrensel bir forma bürünür. Said, materyalist değerlendirmelerden kaçınır. Edebi ve eleştirel bir bakış açısı geliştirir. Doğu diye nitelendirilen ve kategorik hale getirilen olguyu analiz etmeye koyulur. Said'in eleştirisine karşılık Batı merkezli bir eleştiri dili geliştirilir. Bernard Lewis, Said'in iddialarına karşı çıkar. Oryantalist söylemden yana tavır alır.¹⁷⁹

Oryantalizm tartışmalarında Edward Said ve Bernard Lewis isimleri ön plana çıkar. Her iki isim de önemli figürler olarak temayüz ederler. Said, oryantalizmin Batı'nın Doğu'yu tahakküm altına almanın entelektüel bir formu olduğunu iddia eder. Said'e göre oryantalizm, salt kültürel bir araştırma alanı değildir. Politik ve ideolojik amaçlarla hareket eden bir disiplindir. Bernard Lewis ise bu bakış açısını ön yargılı bir yaklaşım olarak yorumlar. Batı'nın Doğu'ya dair ilgisinin olağan olduğunu ve bunu yaparken de objektif bir tavır takındığını öne sürer. Lewis, oryantalizmi tarihsel bir bilim olarak değerlendirir. Lewis'e göre oryantalistler bu bakış açısından hareketle Doğu'yu incelemişler ve Doğu'ya dair edindikleri bilgiyi Batı dünyasıyla paylaşmışlardır.

Bernard Lewis, Edward Said'in "*Oryantalizm*" eserini onunla aynı kanaatleri paylaşmadığı için eleştirir. Lewis'e göre Said'in Doğu'su Orta Doğu'dur. Orta Doğu'dan da kastı Arap dünyasıdır. Said, Arap incelemelerini bağlamından koparır. Oryantalizmin tarihini de coğrafyasını da kendine göre şekillendirir. Araplara dair araştırmaların İngiltere ve Fransa'da geliştiğini söyler. Lewis, buna itiraz eder. Lewis'e göre bu konuda her iki ülkenin çalışmaları Almanların yaptığı çalışmaların

¹⁷⁸ Said, *Kış Ruhu*, 69-70.

¹⁷⁹ Fred Halliday, "Oryantalizm ve Eleştirmenleri", çev. Birgül Koçak, *Oryantalizm*, ed. Aytaç Yıldız (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 83-84.

derinliğine yetişemez. Almanlar olmadan Arapların tarihine ya da kuramlarına yönelik araştırmalardan bahsetmek imkânsızdır. Lewis’e göre Said, oryantalistleri Batılıların bir ajanı olarak görür. Oryantalistlerin bilgiye de tahakkümün bir aracı olduğu için değer verdiklerini söyler. Araştırmacıları ve onlara yardım eden askerleri, tüccarları, memurları da aynı kategoriye koyar. Lewis, Said’in oryantalistlere dair bu çıkarımlarına karşı çıkar.¹⁸⁰

Edward Said ile Bernard Lewis’in tartışmaları oryantalizm bahsi ekseninde gerçekleşir ve uzun soluklu bir tartışmaya neden olur. Said, oryantalizme dair görüşlerini genel olarak “*Oryantalizm*” adlı eserinde dile getirir. Batı’nın Doğu’ya bakışını oryantalizm kavramı çerçevesinde açıklar. Kavramın görüldüğü kadar masum olmadığını, ideolojik bir arka plana sahip olduğunu ileri sürer. Batılı bilim adamlarının, sanatçıların, yazarlarının Doğu’yla ilgili yaklaşımlarını ve bakış açılarını mercek altına alır. Said’e göre bu bakış açısı Doğu’yu geri kalmış, egzotik bir yaklaşımla ele alır. Bu da Batı medeniyetinin tam karşıtı bir medeniyet algısının oluşmasına yol açar. Batı’nın Doğu’yu ele alış biçimi Doğu’nun özelde de Müslümanların ötekileştirilmesine neden olur. Ötekileştirme dili beraberinde Batı’nın üstenci yaklaşımını da pekiştirir. Said, Batı’yı her anlamda eleştiriye tabi tutar. Batı’nın politik ve kültürel hegemonyasının kolonyalizmi meşrulaştırdığını öne sürer. Said’in söz konusu eleştirileri kimilerince Batı karşıtlığı olarak yorumlanır. Karşı çıkanlardan biri de Bernard Lewis’tir. Lewis, Said’in eleştirilerine karşı çıkar. Doğu’nun kendi sorunlarına odaklanması gerektiğini savunur. Batılıların da Doğu’yu nesnel bir şekilde incelemeye çalıştıklarını iddia eder. Said’in iddialarını çürütmeye çalışır.

Lewis, Doğu ve Batı mevzusuna dair açıklamalarda bulunur. Lewis’e göre Batı’nın öteki toplumlara dair bir gayretin içine girmesi eşsiz bir çabadır. Bu da ancak merak ögesiyle izah edilebilir. Oysa Müslümanlar, Batı’yla ilgili bilgi sahibi olmadıkları gibi onunla ilgilenme gayretine de düşmemişlerdir. Edward Said, Lewis’in ilim adamı nesnelliği görünümünde Doğu’yu tahkir etmesine itiraz eder. Lewis’in ilim adamı görünümü altında partizanca davrandığını söyler. Kendisinin hem İslam hem Arap karşıtı olduğunu iddia eder. Üstelik Lewis’in bu tarz bir yaklaşım sergileyerek Siyonistler ve haçlı zihniyetine sahip kimseler nezdinde bir otorite olduğunu öne sürer.

¹⁸⁰ Bernard Lewis, “Oryantalizm Sorunu”, çev. Ferit Burak Aydar, *Oryantalizm*, ed. Aytaç Yıldız (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 229-231.

Said, oryantalistlerin bilindik tezlerin arkasına sığındıklarını ve yaptıkları faaliyetleri masum göstermeye çalıştıklarını aktarır. Buna göre Müslümanlar kendilerini temsil edemedikleri için İslam hakkında daha derin bilgiye sahip olanlar tarafından temsil edilmeleri olağan bir durumdur. Said'e göre başkaları kimi zaman sizleri daha yakından tanıyabilir ve farklı çıkarımlarda bulunabilir. Bu, karşı çıkılacak bir durum değildir. Yanlış olan, yabancıların salt yabancı kimlikleriyle yerlileri kendilerinden daha iyi anlayabileceklerini değişmez bir yasa olarak sunmalarıdır. Dikkat edilirse böyle bir ilişkide fikir alışverişi bile yoktur. Burada Batılıların salt güç sahibi ve beyaz olmaları nedeniyle kendilerini üstün görmelerinden başka bir tutum görülmez.¹⁸¹

Bernard Lewis, Edward Said'i şiddetle suçlar. Lewis'e göre Said, hedef belirlerken keyfi davranır. Mühim akademisyenleri görmezden gelerek marjinal isimlere yönelir. Böyle davranmasının temelinde bilgi eksikliği yatar. Kaldı ki Said'in iddia ettiğinin aksine oryantalistler, Doğu'yla sömürgecilik faaliyetlerinden çok önce ilgilenmeye başladılar. Dolayısıyla Batı'nın Doğu ilgisini salt sömürgecilik gerekçesiyle izah etmek doğru değildir. Said'in eleştirilere yoğunlaşması onun ciddi bilimsel eserleri görmezden gelmesine neden olur. Zira bu alanda çalışanlar, bilirler ki oryantalistlere en ciddi eleştiriler yine oryantalistlerin kendileri tarafından yapılan eleştirilerdir.¹⁸²

Edward Said, Batı'nın oryantalizm yoluyla Doğu'ya bir kimlik dayattığını öne sürer. Bu kimlik tekçi, değişmez bir yapıya sahiptir. Said'e göre Batı'nın çıkarlarına hizmet eden söz konusu yaklaşım tarzı, emperyalizmin meşrulaştırılması ve Hristiyanlığın yüceltilmesi sonucunu doğurur. Oryantalizm bununla yetinmeyerek bu yaklaşımı Batı'da popüler hale getirir ve toplumların kültürlerinin bir ögesi haline dönüştürür.¹⁸³ Said, oryantalizmi Batı'ya ait fantastik bir yaklaşım olarak niteler. Batılı söylemin yanlış olduğunu, Doğu'ya ve Müslümanlara dair yaklaşımın farklı olmasının da böyle bir söylemin ürünü olduğunu dile getirir. Bu durum Müslüman söylemin doğruluğunu sonucunu çıkarmaz. Aslında Said, Müslüman söylemle ilgili bir yorumda bulunmaz. Ancak muhataplarını bu söylemi araştırmaya teşvik eder.¹⁸⁴

¹⁸¹ Said, *Kış Ruhu*, 75-77.

¹⁸² Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 190-191.

¹⁸³ Leonard Binder, "Oryantalizmin Yapıçözümü", *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, ed. Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 202.

¹⁸⁴ Binder, "Oryantalizmin Yapıçözümü", 208.

Edward Said, oryantalizmin miras bıraktığı sorunlardan birinin de tarihselcilik mevzusu olduğunu dile getirir. Bu konu Vico, Hegel, Marx gibi düşünürler tarafından gündeme getirilir. Söz konusu düşünürlere göre insanlık tarihinin aktörleri bizzat insanların kendisidir. Belli dönemlerde vuku bulan bu tarih, her ne kadar karmaşık gibi görünse de kendi içinde tutarlıdır. Oryantalistlere göre ise insanlığı birleştiren bir tarihten söz edilecekse bu ya Batı tarihidir yahut Batı'nın gözleminden geçen insanlık tarihidir. Avrupa'nın gözleminden geçmeyen bir tarih, kaybolmuş hükmündedir. Bu tarih antopoloji, ekonomi politik, dil bilim gibi bilimler tarafından inceleneceği güne kadar bu statüde kalmaya mahkûmdur.¹⁸⁵

Edward Said başta olmak üzere oryantalizmi eleştirenler, Bernard Lewis'in oryantalizm kavramına yönelik değerlendirmesini yadırgarlar. Bu tarz bir değerlendirmenin oryantalist çalışmaları kamufle etmeye yönelik bir yaklaşım olduğunu düşünürler. Oryantalizmin miadını doldurarak bir anlamda bayrağı bu alanda yetkin insanlara ve kurumlara devrettiği tezinin çok da inandırıcı gelmediğine inanırlar. Süreç esasında oryantalizmin zamanın ruhuna uyumlu profesyonel bir çalışma sistemine geçmesinden başka bir şeyle izah edilemez. Oryantalizm daha kurumsal ve daha geniş bir perspektiften olaylara yaklaşarak kendisini bir anlamda yeniler.

Edward Said, Oryantalizm adlı eserinin yayımlanmasından sonra temelci bütün anlayışlara karşı çıkan postyapısalcı yaklaşımında değişikliğe gider. Postyapısalcıların insanlığın geleceğine ve umuduna dair katı tutumundan uzaklaşır. Buna mukabil eylemi, aktif siyaseti ve sosyal iletişimi önemser. 1982 yılında yayımladığı “*Seyahat Teorisi*” makalesinde Foucault'nun yaklaşımını eleştirir. Foucault'nun abartılı iktidar yaklaşımına katılmaz. Bunun yerine Noam Chomsky'nin baskı ve adaletsizliğe karşı duruşunu över. Foucault'nun yaklaşımında olmayan gelecekte daha adil ve daha güzel bir toplum inşasının mümkün olduğuna inanır.¹⁸⁶

Dünyada İslam'ın yeniden gündeme geldiği dönemde adından en çok bahsedilen isimlerden biri olan Edward Said, daha adil ve güzel bir dünya adına duyarlı bir duruş sergiler. Bilindiği üzere kendisi Filistinli bir Hristiyandır. Çalışmalarıyla adından söz ettiren bir entelektüel olarak temayüz eder. Batı'nın baktığı pencereden bakmak yerine eleştirel bir gözle değerlendirmeler yapmayı tercih eder. Batı'yı

¹⁸⁵ Said, *Kış Ruhı*, 80.

¹⁸⁶ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 205.

bilgiyle kurduğu güç üzerinden eleştirir. Said, entelektüel kişiliğinin yanında Filistin konusundaki duruşuyla da ön plana çıkar.¹⁸⁷ Edward Said, Filistin konusundaki duruşu nedeniyle Arap-İsrail meselesini yakından takip eder. Said, 1993 yılında Filistin ile İsrail arasında gerçekleştirilen Oslo Barış Anlaşması'nı Filistinlilerin aleyhine gerçekleşen bir süreç olarak değerlendirir. Said'e göre Filistinliler bu anlaşmayla kendilerini devletsiz bir statüye düşürürler. Bu da davalarını yüz üstü bırakmaları anlamına gelir. Said, 1993 yılını bir anlamda özgürlük çabasının sonu olarak ilan eder.¹⁸⁸

Said, Filistin konusunu hayatının merkezine yerleştirir. Duyarlılığı nedeniyle Batı'da eleştirilerin odağı haline de gelir. Ancak entelektüel hassasiyetinden taviz vermez. Filistinlilerin bir kimliğe sahip olmaları noktasında büyük çaba gösterir. Siyasi duruşu ve çalışmaları, Filistin meselesinin daha fazla gündeme gelmesini sağlar. Said, barışı önemser ve diyalog kapılarının kapatılmamasını dile getirir. İsrail ile Filistin arasındaki çatışmalar nedeniyle yaşanan hak ihlalleri konusunda hassas davranır. Filistin topraklarının işgal edilmesine uluslararası platformlarda tepki gösterir. Bunun gündeme getirmek suretiyle bir duyarlılığın oluşmasını sağlar. Filistin meselesine dair makaleler kaleme alır. Böylelikle Filistin meselesini dünya kamuoyu nezdinde gündeme getirir. Esasında Said, Orta Doğu'daki gelişmeleri oryantalist bakıştan bağımsız bir süreç olarak ele almaz. Söz konusu okumaları bu pencereden değerlendirmeyi tercih eder.

4.3. Oryantalizm Eleştirileri

Orta Çağ'da Batılıların Müslümanların birikiminden derinden etkilendikleri kabul gören bir yaklaşımdır. Her üç dine mensup toplumların bir arada yaşadığı kültürel havzalar, Haçlı Seferleri, hac, ticaret gibi ögeler Akdeniz'i etkileşimin yoğun olarak yaşandığı bir coğrafyaya dönüştürür. Rönesans ve sonrasında Batılı filozofların ve bilim adamlarının Orta Çağ'a dair birikimi büyük oranda kötölemesi, İslam medeniyetinin Batı'yı etkileme boyutunu da süreç içerisinde unutturur. Batılı filozoflar, Antik Yunan ile kendi dönemleri arasında kesintisiz bir iletişimi öncelerler. Araby, bu durumu düzeltme ihtiyacı duyar. Araby, Müslümanların Antik Çağ'ın birikimini aktarmak ve şerhetmekle yetinmediklerini bunun yanında Avrupalıların akla ve inanca dair tutumlarının şekillenmesinde öğretmenlik yaptıklarını aktarır.

¹⁸⁷ Sayyid, "Oryantalizmden Sonra", 65-66.

¹⁸⁸ Young, "Edward Said'in Postkolonyal Kararsızlığı", 62.

Maria Rosa Menocal, söz konusu bakışı geliştirir. Edward Said'in Oryantalizm eserinden mülhem çıkarımlarda bulunur. Batılıların bulundukları durumu değerlendirmede güçlük çektiklerini söyler. Orta Çağ Avrupa'sının inşasında en büyük rolü Müslümanların ifa ettiklerini savunur.¹⁸⁹

Her ne kadar Müslümanlar Orta Çağ'da Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde mühim bir role sahip olsalar da oryantalizm, beraberinde kimi sorular doğurur. İnsanlık hakikatinin bölümlere ayrılıp ayrılamayacağı bu soruların başında gelir. Aslına bakılırsa toplumların kültür, gelenek yahut etnik anlamda farklılıklar göstermesi olağan bir durumdur. Ancak bunlar aşılamayacak problemler değildir. Toplumlar farklılıklarını kabullenerek yolculuklarına devam ederler. Oryantalizmin toplumları Doğulu ve Batılı şeklinde ayırması, hem kalkış hem de ulaşılacak nokta olarak düşünüldüğünde politik sürtüşmeleri de beraberinde getirir. Farklılıklar keskinleşir. Oryantalizm bir anlamda varlığını farklılıklar üzerine inşa eder. Bu durum oryantalizmin özünü, teorisini ve pratiğini oluşturur.¹⁹⁰

Avrupa, Orta Doğu'nun farklı unsurlarıyla karşı karşıya gelerek varlığını inşa eder. Doğu'yu barbar olarak niteler. Barbar tehdidi neredeyse mitolojik bir korkuya dönüşür. Hegel'in tarih felsefesini yorumlarken bu gerekçe önemli bir işlev görür. İşin enteresan tarafı bu korku; Müslümanların geri kaldığı, Avrupa'nın üstünlüğü elde ettiği kapitalist dönemde zirve yapar. Bu, Batı egemenliğini pekiştirmeye dönük bir referans olarak ön plana çıkar.¹⁹¹

Comte, dünya tarihini üç evreye ayırır ve bunu “*üç hal yasası*” olarak niteler. Söz konusu yaklaşıma göre bilimler ve insanoğlu üç aşamayı takip eder. Bunlar teolojik, metafizik ve pozitif çağ şeklinde sıralanır. Birinci aşamada insan, çoğu olguyu başka güçlere izafe eder. İkinci aşamada doğaya başvurur. Üçüncü aşamada olguları gözlemler. Olgular arasındaki ilişkileri anlamaya çalışır. Olguların temelinde yatan yasaları bulmaya yönelir. Comte'un bu yaklaşımına göre İslamiyet ikinci merhalede yer alır. Üçüncü merhalede dinler, yerini insanlığın dinine bırakır. Böylelikle bu aşamayı gerçekleştirmeyen toplumlar, geri kalmış toplumlar kategorisinde kalır. Marx ise Comte'un geliştirdiği bakış açısına katılmaz. Marx'a göre üretim biçimi, toplumsal işleyişi belirleyen en önemli ölçüttür. İnsanların varoluşunu bilinçleri belirlemez.

¹⁸⁹ Lockman, *Contending Visions of the Middle East*, 32-33.

¹⁹⁰ Said, *Oryantalizm*, 71-72.

¹⁹¹ Kontny, “Ataerkillik Üzerine”, 119.

Aksine bilinci de şekillendiren toplumsal varlıklardır. Marx, Comte'un bakışından farklı düşünse de ortak bir noktada buluşur. Her ikisi de Doğu'ya dair yaklaşımlarında benzer tavırlar takınır. Doğu'yu ötekileştirirler. İlerleme kapasitesi olmamakla suçlarlar. Despot ve gerici olarak görürler. Spencer'ın bakışına göre de evrim merhalesini tamamlayan toplumlar değişirler. Değişim, gelişmenin de bir göstergesidir. Bunun neticesinde organizmada olduğu üzere parçalar birbirine bağımlı hale gelir. Spencer, hem evrimci hem pozitivist bir bakış açısı geliştirir. Buna göre Batı toplumu farklılaşmış ve entegrasyonunu tamamlamıştır. Her ne kadar Batı dışı toplumlarda da benzer özelliklere rastlansa da bu durum kalıcı bir özellik değildir. Dolayısıyla medenilik işareti olarak kabul edilemez. Spencer, İngilizceyi de gelişmiş bir dil olarak tavsif eder. Medeni toplumların gelişmiş dilleri, geri kalmış toplumların da aşağı dilleri kullandığını söyler. Spencer, bu bakış açısını her alanda tatbik etmeye çalışır. Bunun üzerinden bir çıkarıma gider. Batı toplumunu da bu değişimin öncüsü olarak niteler. Dolaylı olarak diğer toplumlara örnek gösterir.¹⁹²

Batı'nın kendisini merkezde konumlandırması oryantalizme de sirayet eder. Oryantalizmin Batı tandanslı yaklaşım tarzı, Batılı entelektüellerin tamamına mal edilemez. Zira bu hususta ayırt edici olan özne ve nesnenin orijini değil, serdedilen entelektüel duruştur. Oryantalizmin nesnesi Doğu'dur. Ancak öznesi her zaman Batı değildir. Oryantalist yaklaşımı bazen Doğulular da sergilerler. Oryantalizme muhalif olmak, büsbütün Batı'ya karşı çıkmak değildir. Batı'nın hegemonik tavrına karşı çıkmaktır. Batı tandanslı bakış açısı, sosyal evrim yaklaşımını savunur. Bu yaklaşımda Batı, evrimin zirvesinde gösterilir. Doğu'ya ise evrimin alt merhalelerinde yer verilir. Batı gelişmiş, Doğu geri kalmış olarak yansıtılır. Sosyal evrim, ilerlemenin ve geri kalmışlığın bir ölçütü olarak sunulur. Öyle ki ilerlilik ve gericilik paradigması, bütün bir entelektüel camiayı etkisi altına alır. Eleştirilemeyen bir dogma haline dönüşür. Bunun neticesinde özellikle son iki asırda Batı'nın ilerlediği, Doğu'nun ise gerilediği kabul gören bir görüş haline gelir. Sosyal evrimciliğin reddi, ilerlemeci tarih anlayışının da reddi anlamına gelir. Bu da oryantalist söylemin temelinden sarsılmasını beraberinde getirir. Öte yandan bazı aydınların oryantalist söylemi eleştirmesine

¹⁹² Recep Şentürk, "Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Abdullah Aydın vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 46-47.

rağmen ilerlemeci tarih anlayışından vazgeçmemesi de bir paradoks olarak varlığını hissettirir.¹⁹³

Doğu-Batı diyalektiği, çoğu olguyu açıklamada mühim bir yaklaşım olarak temayüz eder. Doğu da Batı da ilişkiye geçerken bu diyalektikten faydalanır. Ancak Doğu, kimliğini inşa ederken söz konusu diyalektiğe gereksinim duymaz. Doğu, Batı ile sömürgecilik sonrası iletişim girer. Bu ilişkiden sonra Batı, Doğu açısından ontolojik bir hüviyete bürünür. Sömürgecilik öncesinde Doğu, Batı'yı tanımaz. Bu bağlamda Batı'ya seyahat eden bir Marco Polo'ya Doğu'da rastlanmaz.¹⁹⁴

Doğu'nun kimliğini inşa ederken bu diyalektikten faydalanmaması, Doğu'nun kendine has bir deneyime ve dünyayı algılama biçimine sahip olmasından kaynaklanır. Kaldı ki Doğu'nun iç dinamikleri böyle bir açılıma büyük oranda imkân vermez. Öte yandan Batı; coğrafi keşifler, sömürgecilik, sanayi devrimi gibi süreçler neticesinde Doğu'yu büyük oranda tahakküm altına alır. Bu durum Batı kültürünün ve anlayışının da Doğu'ya yayılmasına yol açar. Aydınlanma Çağı'yla birlikte Batı'nın bilimsel alanda kat ettiği mesafe, Batılıların daha rahat bir şekilde Doğu'yu incelemesine fırsat tanır. Tüm bu imkânlara rağmen oryantalist çalışmaların sorunsuz bir seyir izlediği söylenemez.

Bryan S. Turner, oryantalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eleştirilerin odağı haline geldiğini söyler. Turner'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında oryantalizm kendi içinde kriz yaşar. Krizler yaşasa da oryantalizmin alternatifi bulunamaz. Oryantalizm, karşılaştığı zorluklara rağmen gücünü muhafaza eder ve kurumlar tarafından desteklenir. Kapalı bir yapıya sahip olan oryantalizm, içten ve dıştan gelen eleştirilere karşı dayanıklılığını ispatlar. Bu bağlamda farklı kurumlar tarafından bazı girişimlerde bulunulur. Tedavüldeki paradigmalardan dönüşümünde bazı sıkıntılarla karşılaşılır. Bu çerçevede Marksist seçenekler, Marx ve Engels'in incelemelerinde bulunan oryantalist yaklaşımlardan ayrıştırılır. Müslüman toplumlarla ilgili analizlerde Marksist kuramdan faydalanılmaz.¹⁹⁵

Edward Said, yakın dönemde iki unsurun oryantalizmin üstünlüğünü açık bir şekilde deklare ettiğini belirtir. Bunlardan ilki kültürel üstünlüktür. 1950 yılından

¹⁹³ Şentürk, "Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu", 43-44.

¹⁹⁴ Şentürk, "Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu", 44.

¹⁹⁵ Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), 58.

sonra gelişmekte olan ülkelerde görülen antiemperyalist rüzgara rağmen Batı kültürü, varlığını ve üstünlüğünü güçlü bir şekilde hissettirir. Kaldı ki özelde Araplar, genelde Müslümanlar kültürel ve bilimsel faaliyetler noktasında ikinci planda kalırlar. Üstelik Araplar ve Müslümanlar; Batılı eğitim kurumlarının, enstitülerin, üniversitelerin kültürel ve bilimsel çalışmalarına kayıtsız kalmazlar. Oysa aynı durum Batılılar için geçerli değildir. Doğu’da Batılıları cezbedecek nitelikte süreli yayınlara rastlanmadığı gibi bu yayınların sürekliliğinden de bahsetmek güçtür. Batı’da Araplara ve Müslümlara dair araştırmalar yapan birçok kuruma rastlanırken Doğu’da bu neviden köklü kurumların varlığından bahsetmek zordur. Dahası Doğu’da Doğu hakkında ciddi araştırmalar yapan kurumların varlığından da bahsetme şansı yoktur. Böyle olunca Doğulu öğrenciler, Batı’daki kurumlardan beslenmek zorunda kalırlar. Onların formasyonundan geçerek kendilerini kabul ettirmeye çalışırlar. Böylelikle bu insanlar oryantalist sistemin içine dahil olurlar ve sistemin yerli birer habercisi olurlar. Bu vasıfları nedeniyle eğitimleri sonrası Batı’da kalabilme imkânına kavuşurlar. Batı’nın üstünlüğünü ortaya koyan ikinci unsur ise Doğu’nun tüketim biçimidir. Araplar ve Müslümanlar, büyük oranda Batı’nın ekonomik çarkına uyumlu bir davranış sergilerler. Bölgenin en büyük zenginliği olan petrolü bile bizzat Batılılar yönlendirirler. Batılılar; petrol gelirleri, pazarlama ve endüstriyel faaliyetler konusunda ciddi inisiyatifler alırlar. Bu inisiyatifin olmadığı varsayılsa bile petrolden elde edilen gelirlerin büyük oranda Batı’da özelde Amerika’da toplandığı bir gerçektir. Adı geçen toplumlar büyük oranda ABD pazarının bir müşterisi haline gelirler.¹⁹⁶

Öte yandan Turner, Edward Said’in oryantalizmi eleştirmek için Michel Foucault’tan referans aldığı yaklaşımın alternatiflerin oluşmasında çok fazla işe yaramadığını söyler. Fakat Said’in “*manevi ayrılık ve yüce ruhluluk*” beklentisini önemser. Bu söylemin Orta Doğu’da ideolojilerin beklentilerinden uzak yeni söylemlerin doğmasına katkı sunacağını ifade eder. Turner, oryantalizmin Batı’nın eşsizliğini ortaya koymak için Doğu’dan farklılığını ön plana çıkardığını ancak İslam ile Hristiyanlık karşılaştırmasında ayrılıklara vurgu yaptığını öne sürer. Buna göre oryantalizm, Doğu’yu muğlak bir forma sokmaya çalışır. İslam ile Hristiyanlığın hitap ettiği coğrafyalardaki ortak noktaları gündeme getirmek yerine farklılıkları, ayrışan ve çatışan yönleri daha fazla gündeme getirir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Said, *Oryantalizm*, 435-437.

¹⁹⁷ Turner, “Oryantalizm ve İslam’da Sivil Toplum Meselesi”, 51-52.

Maxime Rodinson ise Müslümanlar ve İslam dünyasıyla ilgili yapılan çalışmaları nasıl bir geleceğin beklediğini sorgular. Rodinson'a göre özellikle oryantalistlerin son iki asırda yaptıkları çalışmalar göz ardı edilmemelidir. Elimizde çok zengin bir müktesebat var. Bu birikim yeni baştan yorumlanmalıdır. Bunun kaybolması, medeniyetimizin kültürel seviyesi açısından büyük bir felakete neden olur. Söz konusu müktesebat dikkate alınmasa da bu alanda çaba veren büyük değerler hatırdan çıkarılmamalıdır. Sağlam bir kuram oluşturmak için zamana ihtiyaç duyulduğu unutulmamalıdır. Marx'ın ifade ettiği üzere ilimde adım adım yol alınır. Gerektiğinde geri dönüp alınan yol tespit edilmelidir. Özlü sözde belirtildiği gibi hayat kısadır ancak sanat uzundur. Deneme tehlikelidir, düşünceyse güçtür. Fırsatları kaçırmamak gerekir. Rodinson'a göre geçmişte üzerinde durulmayan konulara yönelinmelidir. Nazariyeleşmenin temelleri atılmalıdır. Bu çerçevede asıl problemler tespit edilmelidir. Araştırılan toplumun uzmanlarıyla işbirliğine gidilmelidir. Klasik araştırmaların pek önemsemediği marjinal alanlara da değer verilmelidir. Problemler belirlendikten sonra bir şablona yerleştirilmelidir. Sosyoloji ve antropolojinin bu amaçla faydalanılacak en önemli disiplinler olduğu not edilmelidir.¹⁹⁸

Bilindiği üzere oryantalizmin kökenlerini Antik Çağ'a kadar götürenler vardır. Antik Çağ'da Yunanlılar, Ege'nin karşı tarafını ifade etmek için Asya tabirini kullanırlar. Daha büyük ve uzaktaki Asya'yı keşfettiklerindeyse yakındakine "*Küçük Asya*" demeye başlarlar. Süreç içerisinde daha uzak, daha garip, daha egzotik yerleri keşfeden Avrupa, yeni bir adlandırma ihtiyacı duyar. Eski Doğu'yu yenisinden ayırt etmek için Yakın Doğu ve Orta Doğu yakıştırmalarından faydalanır. Keşifler ve incelemelerin ivme kazanmasıyla oryantalizm kavramı sorgulanır. Doğu'yla ilgili yeni çalışma yapanlar, tek disiplin yerine birden fazla disiplinle uğraşırlar. Avrupa'nın ilgi odağı haline gelen Orta Doğu'yla yetinmek yerine Uzak Doğu'ya yönelirler. Araştırma yapanlar, kendilerini tarihçi, filolog gibi adlarla tanıtır. Arap uzmanı, İran uzmanı gibi tabirler de tercih edilen adlandırmalar arasında yer alır. Oryantalist kavramının sebep olduğu olumsuz algı bu alanın ilgililerini bir arayışa sevk eder. 1973 yılında gerçekleştirilen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde oryantalist kavramının kullanılmaması yönünde bir karara varılır. Oylamada her ne kadar bazı oryantalistler kavramın devamından yana tavır alsalar da bu konuda başarılı olamazlar. Böylelikle kavramın kullanılmamasına yönelik karar resmiyet kazanır. Bu yöndeki karar,

¹⁹⁸ Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, 107-108.

kimilerince bu neviden kongrelerin yapılmasının da gereksizliğine bir gerekçe olarak sunulur. Ancak bu yöndeki istek olumlu karşılanmaz.¹⁹⁹

Günümüzde Batı’da oryantalizm kavramı çok tercih edilmez. Oryantalizm kavramının olumsuz imajından etkilenmek istemeyen hegemonik anlayış, söz konusu kavram yerine yeni ifadeler bulur. İslam ve Müslümanlar, bu disiplin adıyla araştırılmaz. Daha bilimsel kavramlar tercih edilir. Batı’nın geliştirdiği ikinci önemli adım ise bu çalışmalara özellikle Müslümanları da dahil etmesi olur. Son dönemlerde bu alanda çok sayıda Müslüman akademisyenin çalışmalar yaptığı söylenebilir.²⁰⁰

Oryantalistlerin bu yönde bir karar almasında kendilerine dair oluşan algının etkisi büyüktür. Oryantalizmi sorgulayanlar, söz konusu kavramın Doğu toplumlarını aşağılamak isteyen Batılılarca üretildiğini ve Doğu’yu kontrol altına alma amacına matuf bir hizmet olduğunu öne sürerler. Kavramın ortadan kaldırılmasıyla Doğu kültürünün daha nesnel ve bilimsel bir çerçevede ele alınacağını iddia ederler. Oysa kongredeki genel kanaate bakıldığında oryantalizm kavramının ilga edilmesine yönelik kararın alınmasında kavramın aşınmış olması gerekçe gösterilir. Yani özü itibarıyla Doğu’ya bakış açısı değişmez. Bu alana yönelik çalışma yapanların kendilerini adlandırma biçiminde şartlar gereği bir inisiyatif alınır. Zamanın ruhuna uyumlu bir dönüşüme gidilir.

¹⁹⁹ Bernard Lewis, “Oryantalizm Sorunu”, çev. Ferit Burak Aydar, *Oryantalizm*, ed. Aytaç Yıldız (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 222-223.

²⁰⁰ Bilal Gökkır, “Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslam Araştırmalarında Hristiyan Polemiği”, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, ed. Abdullah Aydın vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 395.

SONUÇ

Çalışmamızın ana çerçevesini oluşturan ötekileştirme ve tahakküm ekseninde oryantalizme bakıldığında görülecektir ki bu hususta önemli bulgulara ve sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu bulgular çerçevesinde Doğu ve Batı ayrımını tartışmak, muhtemel sorunlara çözüm bulma hususunda yol gösterici olacağı gibi medeniyetler ekseninde yapılan tartışmaların arka planına da vakıf olmaya yardımcı olacaktır.

Aslında medeniyetler, insanlık ailesinin tarihsel yürüyüşünün birer yansımasıdır. İbni Haldun'un ifade ettiği üzere medeniyetler de tıpkı insanlar gibi doğar, büyür ve tarih sahnesinden çekilirler. Her biri kendisinden sonraki medeniyetlere bir yönüyle tesirde bulunur. Bazen bu tesir, öğretmenlik mesabesinde olur. Böylelikle insanoğlunun kazanımları sonraki nesillere aktarılmış olur. Sürece bütünsel bir perspektiften bakanlar, artısı ve eksisiyle bütün bir birikimi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırlar. Ancak kimi zaman bu süreci ötekileştirme ve tahakküm ekseninde değerlendiren yaklaşımlar ön plana çıkar.

Ötekileştirme ve tahakküm kavramları sosyal bilimlerin önemli kavramlarından. Bu kavramların olduğu yerde ben ve onlar yahut biz ve onlar ayrımından bahsetmek mümkündür. Bu ayrım toplumlar arasında görülebileceği gibi devletler ve medeniyetler arasında da yaşanabilir. Oryantalizm çerçevesinde yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular, bu ayrışma dilinin antik dönemlerden itibaren başladığını ortaya koymaktadır.

Dünyayı keskin hatlarla kategorik bir ayrışma üzerinden yorumlama geleneği daha çok Batı toplumuyla başlar. Kategorik ayrışmalar beraberinde sorular doğurur. Doğu yahut Batı, neye ve kime göre konumlandırılmaktadır? Aynı soru Orta Doğu ve Uzak Doğu adlandırması için de geçerlidir. Bu kavramlar bir yön tayini yahut sınıflandırmaya tekabül ettiğine göre bunun bir merkeze göre yapılması gerekir. Genel kanaat söz konusu adlandırmanın Batı menşeli olduğu yönündedir. Bu serüveni Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Coğrafi konumu sebebiyle Eski Yunan, Doğu hakkında bilgi sahibi olan ilk toplumlardandır. Doğu'nun Yunan'ı etkileme derecesi

tam olarak netleşmese de Yunanlıların Fenikelilerle olan münasebetlerinin onları bilimsel alanda etkilediği bilinmektedir. Böylelikle Babil kültürü, Fenike yoluyla Yunanlıları da etkiler. Benzer bir etkinin Mısır ile münasebetler neticesinde vuku bulduğu söylenebilir. Doğa bilimleriyle başlayan bu etki, zamanla diğer alanlara da sirayet eder.

Yunanlılar, dünyayının iki ayrı parçaya bölündüğü tezini benimserler. Buna göre Ege'nin batısını Avrupa, doğu kısmını ise Asya olarak ifadelendirirler. Önceleri Ege'nin öte yakasını Asya olarak ifade ederken zamanla daha uzak ve geniş bir Asya'nın farkına varırlar. Böylelikle öte yakayı "Küçük Asya" olarak adlandırırlar. İran ve Hindistan'ı içine alan geniş coğrafyayı da Asya olarak ifadelendirirler. Kendilerini bu iki coğrafyanın merkezinde konumlandırırlar. Yunanlıların kendilerine böyle bir paye vermeleri, her iki dünyanın birikiminden faydalanan bir toplum olmalarından kaynaklanır. Ancak bu merkezi konuma rağmen Antik Yunan, Batı medeniyetinin en eski ve köklü toplumlarından kabul edilir.

Görüldüğü üzere Doğu-Batı kavramları çıkış itibarıyla Antik Çağ'a kadar götürülse de süreç içerisinde yön tayininden ziyade medeniyetlere tekabül eden bir anlama dönüşür. Avrupalılar, kendilerini Batı medeniyeti içinde konumlandırırlar. Özelde Avrupa, genelde ise Batı medeniyeti, kendisi dışındaki toplumları ifade etmek amacıyla Doğu kavramından faydallanır. Esasında Batı, kendi kimliğini inşa ederken ötekine ihtiyaç duyar. Öteki dediği de Doğu'dur. Batı, Doğu'yu ötekileştirse de onu gizemli bir yapıya büründürmekten geri durmaz. Onu bilme ve tanıma teşebbüsüne girer. Doğu'nun biliminden, sanatından, felsefesinden etkilendiği gibi onu dönüştürme yoluna da gider. Ancak bu etkilenmeye rağmen Batı, Doğu'yu barbar olarak nitelendirmekten çekinmez. Bu bakış açısı sonraki dönemlerde Batı'nın Doğu'ya dair yaklaşımının temellerini oluşturur. Söz konusu bulgular, oryantalizmin bu temeller üzerine şekillendiğini ortaya koyar.

Oryantalizmin doğuşuna dair farklı mülahazalarla karşılaşılır. Ancak oryantalizmin fikri temellerinin oluşumunda temel referans noktası olarak alınabilecek bazı dönüm noktaları vardır. İslamiyet'in bir din olarak tarih sahnesine çıkmasıyla Hristiyan ve Yahudilerin bu yeni mesaja reddiyeler yazma ihtiyacı duyması oryantalizmin nüvesi olarak kabul edilir. Hristiyanlar, İslamiyet'i kendileri için bir tehlike olarak görürler. Öyle ki tehlike zamanla bir probleme dönüşür. İslam'ın kendileriyle boy ölçüşme potansiyeline sahip olması, Hristiyan toplumu rahatsız eder.

İslam'ın zamanla Batı kapılarına kadar ilerlemesi hatta Batı yakasında müstakil bir medeniyete ev sahipliği yapması bu endişeyi haklı çıkarır. Süreç içerisinde Avrupa hinterlandında bazı toplumların İslam'a geçişi, Hristiyan birliğinin önündeki en büyük tehlike olarak görülür. Böylelikle Hristiyanlar, harekete geçerler. Teorik olarak reddiyelerle yetinmezler. Söz konusu reddiyelerin düşünsel boyuttan eylem boyutuna geçişi Haçlı Seferleri şeklinde tezahür eder.

İki büyük gücün karşı karşıya geldiği böyle bir süreçte Avrupa'da bir Müslüman imajı şekillenmeye başlar. Müslümanlar, öteki olarak anılmanın yanında bir tehdit unsuru olarak görülürler. Müslümanların bu şekilde anılmalarında din adamlarının öncülüğünde bir toplum ve kimlik inşa etme çabası büyük oranda etkili olur. Bu bakış açısı akademik çalışmalara da yansır. Fetihler sonrası Müslümanlarla aynı havzayı paylaşan Hristiyanların sahip oldukları tecrübeyi entelektüel alana taşıyarak İslam medeniyetine ait temel eserleri tercüme etmesi ve misyonerlik faaliyetlerinin oryantalizmle paralel bir işlev görmesi bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Tercüme faaliyetlerinin yanı sıra İslam'ın kutsallarına dair eserler kaleme alınır. Hz. Muhammed'in biyografisine yoğunlaşılır. Söz konusu çalışmalarla Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed hakkında şüphe uyandırılmaya çalışılır. İlk dönemde verilen eserlerde bilimsel çalışmaların yerine dini hassasiyetler ön plana çıkarılır. Ancak bu eserlerdeki tutarsız bilgiler, oryantalistlerin inandırıcılığına yönelik kötü bir imajın oluşmasına neden olur. Bu sebeple zamanla akademik çalışmalar önem kazanır. Avrupalı bilim adamları süreç içerisinde İslam'ı daha iyi bir şekilde anlama çabasına koyulurlar. Unutulmamalıdır ki Avrupalılar, Endülüs havzası başta olmak üzere Müslümanların ilmi çalışmalarından azami derecede faydalanırlar. Reconquista faaliyetleri neticesinde Toledo'nun Hristiyanların eline geçmesiyle Avrupalılar, ciddi bir birikimin üzerine konarlar. Antik Yunan eserlerinin Arapça marifetiyle yeniden Avrupa dillerine kazandırılması, bu eserlerin üniversitelerde ders olarak okutulması, İslam dünyasının önemli şahsiyetlerinden İbni Sina, İbni Rüşd gibi isimlerden faydalanılması bu birikimi daha önemli noktalara taşır.

Batı, başından itibaren Doğu ile ilişkisinde mesafeli davranırsa da Doğu'nun birikiminden istifade etmekten geri durmaz. Tercümeler marifetiyle Antik Yunan birikiminden faydalandığı gibi İslam medeniyetinden özelde de Endülüs tecrübesinden ziyadesiyle istifade eder. Bu durum Batı'yı güçlü kılar.

Batı'nın kavuştuğu ilmi birikim oryantalist faaliyetlerin ivme kazanmasına neden olur. Oryantalistler, Doğu ile ilgilenirken İslam dünyası ile aralarına keskin hatlar çizerler. İslam, Çin ve Hindistan'a göre daha çok ötekiyi temsil eder. Coğrafi yakınlığa rağmen Avrupalıların Müslümanlara mesafeli davranmaları, İslam'ı ve Müslümanları bir tehdit unsuru olarak görmelerinden kaynaklanır. Askeri yöntemlerle Doğu'yu çökertmenin ve Hristiyanlaştırmanın mümkün olmadığının farkına varan Batı, barışçıl yöntemlerle bunu gerçekleştirme yoluna gider. Bunun için de kilisenin öncülüğündeki oryantalist faaliyetlere ve misyonerlik çabalarına ağırlık verilir. Görüldüğü üzere Batı, tehdit olarak gördüğü Doğu'ya karşı güce başvurmak yerine zamanın geçerli enstrümanlarını kullanmayı tercih eder. Bu yönde karar vermesinde elçilerin, seyyahların ve tüccarlarının hazırladığı raporlar etkili olur. 14 ve 15. asırdan itibaren ise İslam ve Müslümanların büyük bir tehdit unsuru olduğu kanaati zayıflar. Rönesans ile birlikte kilisenin etkisinin azalması, bu yöndeki kanaati etkiler.

Oryantalizm, süreç içerisinde kurumsallaşır. 14. asırda üniversitelerin bünyesine alınmasıyla bir bilim dali haline gelir. Doğu dillerini ve kültürünü araştırmaya odaklanır. Oryantalizm, kilisenin desteğiyle tarih sahnesinde var olmaya çalışsa da süreç içerisinde askeri nedenler, ticari kaygılar ve rekabet gibi gerekçelerle desteklenir. Doğu bilgisi ile Batı'nın yeni coğrafyalara yönelmesi birbirinden bağımsız düşünülemez. Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa, dünyaya açılır. Bu süreçte ticari menfaatlerini ön planda tutar. Doğu'nun zenginliklerinden istifade edilmesi gereken bir coğrafya olarak algılanması, sömürgecilik faaliyetlerinin doğuşuna zemin hazırlar. Oryantalizme duyulan ihtiyacın belirgin bir şekilde ortaya çıkmasıyla oryantalizmin önü büyük oranda açılır. Oryantalistlerin çalışmaları coğrafi keşiflere katkı sağlarken keşiflerde elde edilen bilgilerin Avrupa'ya aktarılması da oryantalizmi besler. Böylelikle Batı, aslında bilginin bir güç olduğunun farkına varır. Bu anlayış sonraki dönemlerde bilgi-iktidar ilişkisi ekseninde geliştirilen düşüncelerin alt yapısını oluşturur. Oryantalizmin elde ettiği yeni statü, Doğu'nun nesneleştirilmesi sürecini doğurur. Esasında Batı'da bilimsel çalışmalarda aslolan nesnellik ve tarafsızlıktır. Ancak oryantalizm, bu temel ilkeyi göz ardı eder. Coğrafi keşiflerle elde edilen üstünlük, oryantalistlerin bilimsel bir bakış açısı yerine öznel bir hazla hareket etmesine yol açar. Oryantalist çalışmalar, sömürge faaliyetlerini besleyen bir çalışma alanına dönüşür.

Batı'nın Antik Çağ'dan itibaren Doğu-Batı ayrımına gitmesi yeni dönemde de nükseder. Önce İslam'ı ve Müslümanları ötekileştirir, ardından bunu Çin ve Hint havzasıyla pekiştirir. Öte yandan Rönesans ve coğrafi keşifler, Avrupa'da seküler bir toplumun inşasına zemin hazırlarken birleşik Hristiyan ütopyasını da zayıflatır. Avrupalı düşünürler Hristiyanlıktan uzaklaşarak Antik Yunan düşüncesine yönelir. Böylelikle modern dönem başlamış olur. 15 ve 16. asırlarda özellikle Batı Avrupa'da filizlenmeye başlar. Batı, yeni dönemde kimliğini inşa ederken öteki medeniyetlerden farklı özelliklerini ön plana çıkarır. Hukuka ve özgürlüklere vurgu yaparken bu vasıfların Batı'nın asli unsurları olduğunu, Doğu'nun ise bu niteliklerden uzak, despotik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaya çalışır. Böylelikle Doğulu toplumlar, Batı'yı taklit etmek ile medeni dünyanın dışında kalmak arasında bir tercihe zorlanır.

Avrupa'da Martin Luther ile birlikte kilisenin gücü zayıflar. 18. asırdan itibaren deist anlayış, seküler ve laik bir forma evrilir. Böylelikle öncelikler değişir. Dini hassasiyetin yerini sömürgecilik alır. İslam coğrafyasının yanı sıra Hindistan ve Afrika, Batı'nın kolonyalist faaliyetlerinin muhatabı olur. Batı, bu süreçte oryantalizmden ve misyonerlikten azami derecede faydalanır. Oryantalizm ile işgal edilen coğrafyalar sömürülürken misyonerlik faaliyetleriyle de bölge insanının Hristiyanlaştırılması yoluna gidilir.

Oryantalistler, sömürgeciliğin geliştiği dönemde çok ciddi çalışmalara öncülük ederler. Yazma eserlerin derlenmesinden tercüme eserlere, telif eserlerden filolojik etütlere kadar geniş bir yelpazede çalışırlar. Köklü bir geçmişe sahip filoloji çalışmaları sonrası 19. yüzyılda oryantalist anlayış, Batı'da kurumsal bir yapıya dönüşür. Bu kurumsal yapılar marifetiyle Doğu'yla ilgilenen çok sayıda ilim adamı yetişirken çok zengin bir külliyat da oluşur. Afrika'dan Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyayı ilmi etütler sayesinde tanıyan ve ötekileştiren Batı, bu birikimini kullanmak suretiyle 19. yüzyıldan itibaren sömürgeleştirme faaliyetlerine hız verir. Oryantalizmin entelektüel birikimin ötesine geçerek Doğu'yu önce ötekileştirmesi sonra terbiye edilmesi gereken bir dünya formuna dönüştürmesi, son kertede Doğu'nun sömürgeleştirmesine neden olur. Napolyon'un 1798 Mısır Seferi'nde birçok ilim adamını yanında götürmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Böylelikle Batı, Doğu'da kalıcı olmasının salt askeri imkânlarla mümkün olmadığını bir kez daha yakinen farkına varır.

Tarihin aslında bir medeniyet serüveni olduğu 19. asırda kabul gören bir anlayış haline gelir. Hegel, tarihi yorumlarken medeniyetlerin yükselişi ve düşüşü şeklinde tasvir eder. Tanrı kavramını Mutlak Ruh kavramıyla felsefi bir kavrama dönüştürür. Medeniyet serüvenini de bu kavramın tasarrufuna göre yorumlar. Hegel'e göre medeniyet Doğu'dan başlayıp Batı'ya evrilmiştir. Kendi toplumundan önceki medeniyetlerin bir şekliyle misyonlarını tamamlayıp tarih sahnesinden çekildiklerini, Mutlak Ruh'un Avrupa'da daha açık bir ifadeyle Almanya'da kemale ulaştığını dile getirir.

Hegel başta olmak üzere birçok Batılı düşünür, insanlığın hikâyesini ilerlemeci tarih anlayışına göre yorumlar. Doğu'nun döngüsel tarih anlayışının aksine bu yaklaşım tarzı, Batı'yı insanlığın ulaşabileceği zirve nokta olarak görür. Oysa döngüsel tarih anlayışı, medeniyetlerin tıpkı insanlar gibi doğup büyüdüğü ve miadını doldurduğunda tarih sahnesinden çekildiği tezi üzerine oturtulur. Bu da her bir toplumun tarihin bir döneminde insanlığın medeniyet yolculuğuna öncülük edebileceği sonucunu doğurur. Ancak Batı, bu anlayış yerine kendisini tarihin merkezine koyan ilerlemeci tarih anlayışını benimser. Bu yaklaşım tarzı oryantalizmin toplumları okuma serüveniyle örtüşür. Aynı zamanda medeniyetler çatışması tezlerinin de felsefi alt yapısını oluşturur.

Oryantalist çalışmalar, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin yeni dünya düzeninde aktif rol almasıyla birlikte form değiştirir. Özellikle ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde oryantalist çalışmalar üniversiteler, enstitüler, vakıflar, devlet kurumlarının iş birliği sayesinde senkronize bir yapıya dönüşür. Devletlerin politika geliştirirken bu birikimden faydalanma ihtiyacı duyması söz konusu kurumların önemini daha da artırır.

Oryantalistlerin Doğu-Batı yahut İslam-Batı karşıtlığı üzerine inşa etmeye çalıştıkları tezler, 20. asırda farklı bir şekilde temayüz eder. Dünyayı farklı çatışma alanlarına bölen söz konusu anlayış, medeniyetler çatışması teziyle gündeme gelir. Bernard Lewis'in gündeme getirdiği Samuel Huntington'un popülerleştirdiği medeniyetler çatışması tezine göre Soğuk Savaş sonrası dünyada çatışmalar, ekonomik ve ideolojik temelli olmak yerine kültürel temelli olacaktır. Dolayısıyla politik çatışmalar da farklı medeniyetlere mensup toplumlar arasında yaşanacaktır. Dünyayı yedi sekiz büyük medeniyet havzasına ayıran yaklaşıma göre çatışma alanları bu medeniyetlerin sürtüşme alanlarında gerçekleşecektir. Dünyayı çatışma tezlerine göre

yeniden formüle eden bu anlayış beraberinde tartışmaları da getirir. Oryantalistlerin Doğu-Batı karşıtlığı çerçevesinde oluşturmaya çalıştıkları yaklaşımın farklı bir versiyonu olarak ön plana çıkan tez, eleştiri konusu olur.

Oryantalizmin asırları bulan tarihine bakıldığında ifa ettiği misyon nedeniyle fazlasıyla ön planda olduğu söylenebilir. Oryantalistler bunu bir avantaj değil, dezavantaj olarak yorumlarlar. 1973 yılında gerçekleştirilen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde oryantalizm kavramının sebep olduğu olumsuz imajı bertaraf etmek amacıyla oryantalizm kavramının kullanılmaması yönünde karar alınır. Bunun yerine daha bilimsel kavramlardan faydalanma yoluna gidilir. Doğu ve Müslümanlar, yeni disiplinler adı altında incelenir.

Oryantalistlerin zamanın ruhuna uyumlu bir tavır geliştirmesi oryantalizme yönelik çalışmaların da çoğalmasına vesile olur. Bu konuda en önemli çabayı Edward Said verir. Said, oryantalizmin entelektüel camiada tartışılmasına vesile olur. Batı'nın Doğu toplumlarını tanımak ve anlamak adına yaptığı araştırmaların, oluşturduğu metinlerin bütününe ifade etmek için kullanılan oryantalizm tanımı özellikle Edward Said'in 1978 yılında yayımlanan "*Oryantalizm*" kitabıyla birlikte tartışma konusu olur. Batı'nın oryantalizm marifetiyle tanıma ve anlamamanın ötesine geçerek Doğu'yu ötekileştirdiği, ötekileştirdiği dünyayı nesneleştirdiği, bu suretle tahakküm kurarak sömürgeleştirdiği iddiası hem entelektüel düzeyde hem de politik düzeyde yeniden sorgulanır. Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında oryantalizmi değerlendiren Edward Said, iktidarın bilgi sayesinde muktedir olabildiğini ama bu ilişkinin bilginin iktidara eklenmesiyle neticelendiğini ispatlamaya çalışır. Doğu-Batı özelinde bu tez incelendiğinde görülecektir ki Batı'nın oryantalizmden ziyadesiyle faydalandığı, bu suretle Doğu'yu tahakkümü altına aldığı, bu ilişki neticesinde oryantalizmin bilimsel kimliğini tartışılır kıldığı görülecektir.

Said, oryantalizmin üç türüne odaklanır. Bunlardan ilki akademik oryantalizmdir. İkincisi Doğu-Batı karşıtlığına odaklanan oryantalizmdir. Üçüncüsü muhalifleri besleyen ve akademinin bilimsel çalışmalarını etkilemeye çalışan oryantalizmdir. Said, oryantalistlerin Doğu'ya dair yaptıkları çalışmaların şeffaflıktan uzak olduğunu dile getirir. Oryantalistlerin kendilerini tarafsız olarak göstermelerine itiraz eder. Oryantalizm ile emperyalist politikalar arasında bir ilişki olduğunu vurgular.

Edward Said'e göre Batı, oryantalizm yoluyla Doğu'ya bir kimlik dayatır. Sınırları belirlenmiş, homojen yapıya sahip bu kimlik, sömürgeciliği meşrulaştıran ve Hristiyanlığı yücelten bir sonuca kapı aralar. Bununla yetinmeyen oryantalizm, bu yaklaşımı Batı'da popüler hale getirir. Oryantalizmin bilinçli olarak Doğulu toplumlara empoze edildiğini iddia eden Said, bununla Doğu ile Batı arasındaki farkın vurgulanmak istendiğini öne sürer. Batı, Doğu'ya dair yazdıklarında gücünü ortaya koymak ister. Doğu'yu küçümser. Doğu'nun kendi hikâyesini kendisinin anlatmasına izin vermez. Onun adına konuşur, onun adına karar verir. Doğu'yu kendi kaderini çizme noktasında rahat bırakmaz. Onu dingin hayatından alıp modern yaşamın içine katmak ister. Tüm bunları da Doğu'da özgürlüğün olmadığı savıyla gerçekleştirmek ister. Bu tarz bir yaklaşımın genellemeci ve üstenci bir anlayışın yansıması olduğu söylenebilir.

Oryantalizmin Doğu-Batı diyalektiği, çoğu sorunun çözümünde belirleyici bir öge olarak ön plana çıkar. Her iki medeniyet de ilişkilerinde bu unsurdan istifade eder. Ancak Doğu, kimliğini inşa ederken söz konusu diyalektiği esas almaz. Doğu'nun böyle bir diyalektikten hareketle kimliğini inşaya yönelmemesi, kendisine has bir dünya görüşüne ve tecrübeye sahip olmasından kaynaklanır. Doğu'nun kendisine özgü iç dinamiklerinin de bu neviden bir inşa sürecine imkân tanımadığı söylenebilir.

Batı, öteki diye tanımladığı toplumlarla ilişki kurmak yerine oryantalist reflekslerle genellikle onları muhalifleri olarak konumlandırır. Kendi düşünce tarihi içinde inşa ettiği kritik akıl yerine dogmatik reflekslerle onları tanımlamayı ve biçimlendirmeyi tercih eder. Bu yaklaşım tarzı gücü elinde bulunduran iktidar aklının yanı sıra entelektüel düzeyde bir birikime sahip filozoflara da sirayet eder. Hegel, Marks, Nietzsche gibi filozoflar Doğu'yu köhnemiş bir dünya olarak tavsif etmekten geri durmazlar.

Oryantalistler, Doğu'yu özelde de İslam'ı araştırırken sınırlı bir perspektif geliştirirler. Batılı toplumlar için geçerli olan normları İslam dünyasına uyarlamaya çalışırlar. Dış etkenlere ve kültürel arka plana yoğunlaşırlar. Geleneğe ruh veren inanç değerlerini göz ardı ederler. Bu yaklaşım tarzı, oryantalistleri Batı'nın kiliseyle mücadelesinde olduğu üzere İslam'da reformun gerekliliği sonucuna götürür. Oysa oryantalistler İslam'ı daha derinlikli bir perspektiften değerlendirmiş olsalardı sorunun

dinden değil, Müslümanların pratiklerinden kaynaklandığını fark edeceklerdir. Bu da aslında inancın reforma tabi tutulamayacağı gerçeğini gözler önüne serer.

Oryantalistlerin başından itibaren dünyayı Doğu-Batı şeklinde ayırma çabası, kuramcıları ve siyaset bilimcileri de derinden etkiler. Bu bakış açısını benimseyen kuramcıların toplumları medeni ve totaliter şeklinde sınıflandırması böyle bir anlayışın tezahürü olarak yorumlanır. Söz konusu yaklaşıma göre kültür, medeni toplumların işidir. Medeni toplumların sahip olduğu bu vasıflar onların üstünlük kurmalarının bir gerekçesi olarak değerlendirilir. Bunu da hegemonya kavramıyla izah ederler. Kimi siyasi aktörler ise Doğu'yu despotizmin tarihi olarak betimlerler. Doğuluların tarihte büyük zaferler elde etmesini kaderlerini tayin etme noktasında yeter sebep olarak görmezler. Öyle ki Doğu despotizmi denilen bir kavram üretirler. Söz konusu kavram, Doğu'nun sömürgeci anlayışını meşrulaştırmak amacıyla bilinçli olarak kullanılır. Edward Said, bu neviden yaklaşımları oryantalizmin yan etkisi olarak nitelendirir. Avrupalı olanlar ve olmayanlar ayrımının üstenci bir zihniyetin yansıması olduğunu dile getirir.

Said'in ifade ettiği üzere yakın dönemde bile oryantalizm iki noktada belirgin olarak üstünlüğünü hissettirir. Bunlardan ilki kültürel hegemonyadır. 20. asırda emperyalizme karşı gelişen rüzgâra rağmen Batı kültürü, varlığını güçlü bir şekilde hissettirir. İkinci husus da Batı'nın tüketim anlayışıdır. Batı, ekonomik anlamdaki enstrümanlar marifetiyle tüketim anlayışını öteki diye tanımladığı medeniyetlere dayatır. Böylelikle öteki denilen medeniyetler de Batı'nın ekonomik anlayışına uyumlu davranışlar sergilerler.

Oryantalizmin zihinsel dünyada oluşturduğu Doğu-Batı ayrımı, yüzyılların oluşturduğu bilgi birikimi, gücün sınır tanımaz imkânlarıyla buluşunca ortaya bölünmüş iki dünya çıkarır. Sonuçta ilerlemeci tarih anlayışıyla insanlığın gelebileceği uygarlık düzeyini temsil eden Batı ve durağanlığıyla bu medeniyet yürüyüşünü tamamlayamayan bir Doğu vardır.

Denilebilir ki dini reflekslerle ortaya çıkan oryantalizm, süreç içerisinde farklı formlara bürünür. Oryantalizmin bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında edilgen bir pozisyon üstlenerek iktidara eklemlenmesi, ötekileştirme ve sömürgeleştirme çalışmalarında etkin rol alması ona yönelik eleştirinin temelini oluşturur. Oryantalizm, misyonerlikten entelektüel duyarlılığa, sömürgecilikten ötekileştirmeye kadar geniş bir yelpazede birikimine ihtiyaç duyulan bir disiplin olarak her dönem var olmaya devam eder.

Bu çalışmanın hipotezi, “Oryantalizm; Doğu’yu bilme, anlama, yorumlama iddiasıyla ortaya çıkan bilimsel bir çaba olsa da süreç içerisinde çalışmalarını ötekileştirme ve tahakküm ekseninde inşa ederek Batı’nın Doğu üzerindeki egemenliğinin pekişmesinde araçsal bir işlev görmüştür.” şeklindedir. Söz konusu hipotez sınanmış, elde edilen verilerin hipotezimizi doğrular nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Acar, Mustafa - Demir, Ömer. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993.
- Algar, Hamid. “Oryantalistlerin Sorunları”. *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler*. 187-198. İstanbul: Yöneliş Yayıncılık, 1998.
- Anderson, Perry. *Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*. çev. Tarık Günersel. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.
- Barhold, Vasili Viladimiroviç. *Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm*. çev. Kaya Bayraktar - Ayşe Meral. İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- Binder, Leonard. “Oryantalizmin Yapıçözümü”. *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*. ed. Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay. 170-224. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Bozarslan, Hamit. *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun’da Tahakküm ve Direniş*. çev. Melike Işık Durmaz. İletişim Yayınları, 2016.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 428-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Çırakman, Aslı. “Oryantalizmin Batısı ve Oryantalist Söylem”. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Lütfi Sunar. 105-118. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Derin, Süleyman. “Müsteşriklerin Tasavvufa Bakış Açısı ve Bu Sahada Yaptıkları Araştırmalar”. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Abdullah Aydınlı vd. 469-488. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Elmarsafy, Ziad - Bernard, Anna. “Orientalism. Legacies of a Performance”. *Debating Orientalism*. ed. Ziad Elmarsafy vd. 1-17. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013.
- Endress, Gerhard. *Islam: An Historical Introduction*. çev. Carole Hillenbrand. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2. Basım, 2002.
- Faruki, Ziyau’l-Hasan. “Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb”. çev. Bedirhan Muhib. *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*. ed. Asaf Hüseyin vd. 113-130. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Gökkır, Bilal. “Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslam Araştırmalarında Hristiyan Polemiği”. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Abdullah Aydınli vd. 391-397. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Gran, Peter. “Orientalism’s Contribution to World History and Middle Eastern History 35 Years Later”. *Debating Orientalism*. ed. Ziad Elmarsafy vd. 18-37. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013.
- Halliday, Fred. “Oryantalizm ve Eleştirmenleri”. çev. Birgül Koçak. *Oryantalizm*.

- ed. Aytaç Yıldız. 78-106. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.
- Hanefi, Hasan. "Oryantalizmden Oksidentalizme". çev. Hakan Çopur. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Lütfi Sunar. 79-90. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Hüseyin, Asaf. "Oryantalizmin İdeolojisi". çev. Bedirhan Muhib. *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*. ed. Asaf Hüseyin vd. 15-34. İstanbul: İnsan, 1989.
- İsmail, Cerrahoğlu. "Oryantalizm ve Batı'da Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1990), 95-136. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_00000000758
- Jessop, Bob. *Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. ed. Betül. Yarar - Alev Özkanç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Keyman, Fuat vd. "Giriş: Dünya Nasıl 'Dünya' Oldu?" *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. ed. Fuat Keyman vd. 7-23. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Kontny, Oliver. "Ataerkillik Üzerine". *Doğu Batı* 20 (2002), 117-132.
- Laclau, Ernesto. "Evrenseli Yeniden Düzenlemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sorunları". çev. Ahmet Fethi. *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik*. İstanbul: Hil Yayın, 2009.
- Lewis, Bernard. *İslam ve Batı*. çev. Çağdaş Sümer. Ankara: Akılçelen, 2017.
- Lewis, Bernard. "Oryantalizm Sorunu". çev. Ferit Burak Aydar. *Oryantalizm*. ed. Aytaç Yıldız. 217-245. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.
- Lockman, Zachary. *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Mardin, Şerif. "Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği". *Doğu Batı* 20 (2002), 111-116.
- Marshall, Gordon. *Kimlik*. Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mutman, Mahmut. "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam". *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. ed. Fuat Keyman vd. 25-69. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Nyang, Süleyman S. - Rabbo, Samir Abbed. "Bernard Lewis ve İslami Araştırmaları: Bir Değerlendirme". çev. Bedirhan Muhib. *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*. ed. Asaf Hüseyin vd. 203-227. İstanbul: İnsan, 1989.
- Parla, Jale. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Pruett, Gordon E. "İslam ve Oryantalizm". çev. Bedirhan Muhib. *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*. ed. Asaf Hüseyin vd. 61-112. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Racevskis, Karlis. "Edward Said ve Michel Foucault: Benzerlikler ve Uyumsuzluklar". çev. Salih Akkanat. *Oryantalizm*. ed. Aytaç Yıldız. 178-198. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.
- Raynaud, Philippe - Stéphane Rials (ed.). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: İletişim, 2003.
- Rodinson, Maxime. *Batı'yı Büyüleyen İslam*. çev. Cemil Meriç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Rubin, Andrew N. "Edward W. Said". çev. Ferit Burak Aydar. *Oryantalizm*. ed. Aytaç Yıldız. 17-38. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.

- Said, Edward. *Haberlerin Ağında İslam*. çev. Alev Alatl. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Said, Edward. *Oryantalizm*. çev. Nezih Uzel. İstanbul: İrfan Yayınevi, 4. Basım, 1998.
- Said, Edward W. *Kış Ruhü*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2. basım., 2006.
- Salama, Mohammad R. *Islam, Orientalism and Intellectual History*. London ; New York: I B Tauris & Co Ltd, 2011.
- Sarıçam, İbrahim vd. *İngiliz ve Alman oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Sayyid, Salman. “Oryantalizmden Sonra”. çev. Hakan Çopur. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Lütfi Sunar. 65-77. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Schimmel, Annemarie. *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa’nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*. çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu. İstanbul: Avesta, 2012.
- Schnapper, Dominique. *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*. çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Sibai, Mustafa. *Oryantalizm ve Oryantalistler*. çev. Mücteba Uğur. İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- Sunar, Lütfi. “Şarkiyatçılığı Niçin Yeniden Tartışmalıyız?” *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Lütfi Sunar. 27-53. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Şentürk, Recep. “Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslam Çalışmaları Sempozyumu”. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Abdullah Aydın vd. 43-52. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Turner, Bryan S. *Marks ve Oryantalizmin Sonu*. çev. H. Çağatay Keskinok. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- Turner, Bryan S. “Oryantalizm, Postmodernizm ve Din”. *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*. ed. Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay. 36-57. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Turner, Bryan S. *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Turner, Bryan S. “Oryantalizm ve İslam’da Sivil Toplum Meselesi”. çev. Bedirhan Muhib. *Oryantalistler ve İslamiyatçılar*. ed. Asaf Hüseyin vd. 35-59. İstanbul: İnsan, 1989.
- Vasunia, Phiroze. “Helenizm ve İmparatorluk: Edward Said’i Okumak”. çev. Birgül Koçak. *Oryantalizm*. ed. Aytaç Yıldız. 199-216. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.
- Watt, W. Montgomery. *Geçmişten Günümüze Müslüman-Hristiyan Diyalogu*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.
- Watt, W. Montgomery. *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. baskı., 2012.

- Watt, W. Montgomery. “Oryantalistlerin İslam Araştırmaları”. ev. Kazım Gülçür. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991), 231-241.
- Yavuz, Hilmi. *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Young, Robert J. C. “Edward Said’in Postkolonyal Kararsızlığı”. ev. Bayram Salih. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*. ed. Lütfi Sunar. 55-64. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Zakzûk, Mahmud Hamdi. *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*. ev. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

